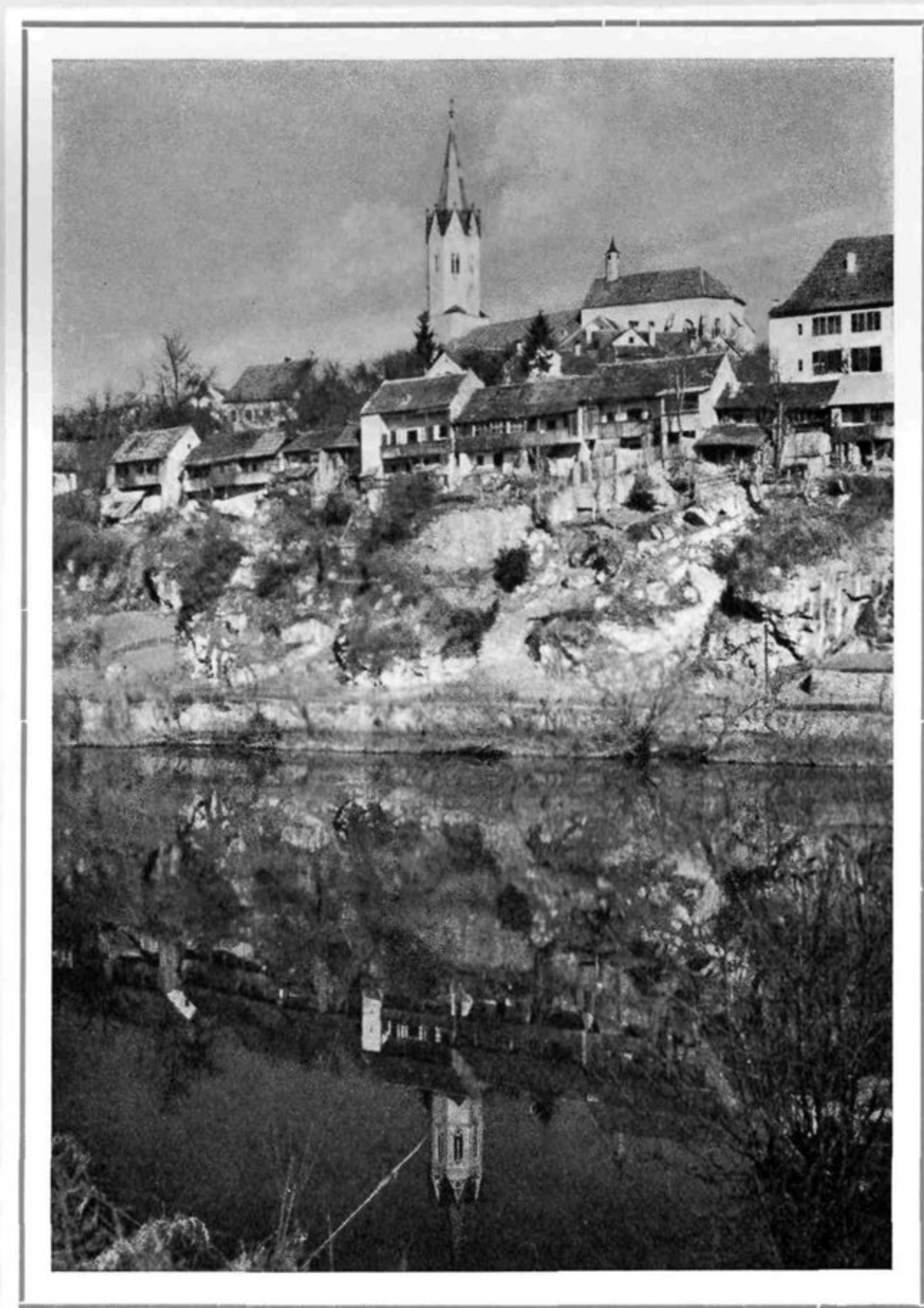

KRONIKA SLOVENSКИH MEST

MCMXXXVIII

LETNIK V

ŠTEVILKA 3

MESTNA ELEKTRARNA LJUBLJANSKA

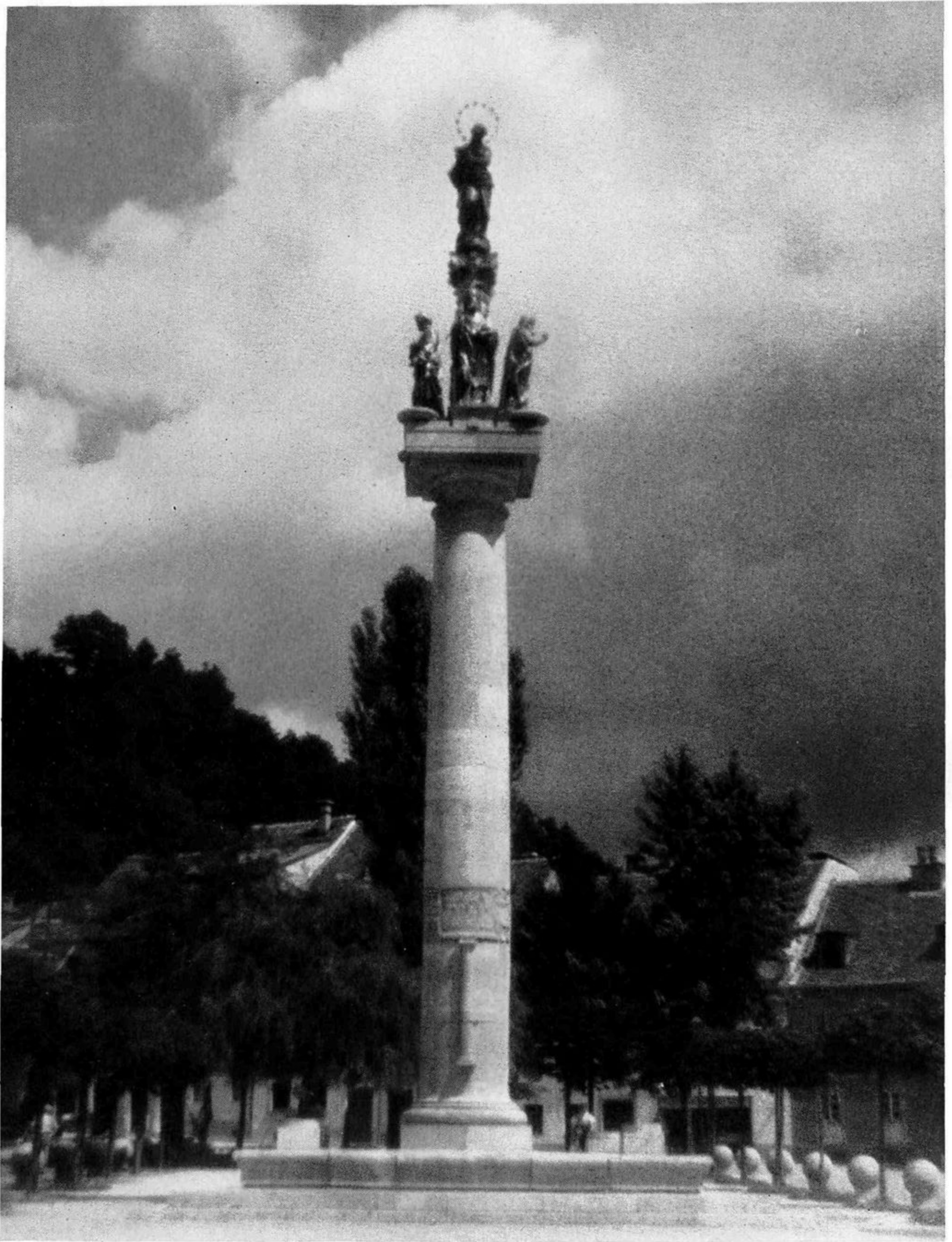
V svoji prodajalni na Mestnem trgu št. 2
ima bogato zalogo lestencev, namiznih
svetilk, grelnih aparatov, likalnikov motor-
jev in električnih štedilnikov, žarnic in sploh
vsega električnega materiala. Za popol-
noma elektrificirana gospodinjstva nudi
električni tok po izredno nizkih cenah

Posebna cena za ogreval-
nike vode na nočni tok
(60 par za kilovatno uro)

Izvršuje vse električne instalacije za luč
in moč najsolidneje in po najnižjih cenah

Ravnateljstvo Mestne elektrarne: Ljubljana, Krekov trg št. 10

Prodajalna Mestne elektrarne v Ljubljani, Mestni trg št. 2 (magistr. poslopje)

MARIJIN SPOMENIK NA SV. JAKOBA TRGU V LJUBLJANI

FOTO: O. KOCJANČIČ

ZGODOVINA KRAMARSKIH HIŠIC V PREŠERNOVI ULICI

DR. RUDOLF ANDREJKA

(Nadaljevanje.)

4. NASTANITEV KRAMARJEV V ZAČASNIH KOLIBAH

Mestna uprava si je leta 1839. zamislila akcijo glede zidanja novega mostu in postavitve novih prodajaln tako, da bodo te že dozidane, ko se bo začel nov most graditi, da se bo torej preselitev kramarjev vanje vršila brez težav in neprilik. Zaradi raznih uradnih formalnosti pa so se prodajalne začele zidati šele spomladi l. 1840., torej *ob istem času*, ko so se morali kramarji umakniti z mostov. Prodajalne v Slonovi ulici — to je bilo jasno — bodo dozidane, če pojde stvar hitro od rok, šele jeseni l. 1840.; ali pa bodo tedaj tudi uporabne, to je bilo še veliko vprašanje.

Kam torej s kramarji, ki so imeli pravico, terjati od mestne uprave, da jim omogoči nemoteno izvrševanje njihovega obrta? V tej stiski se je odločil magistrat, da jim postavi *provizorne zasilne kolibe*, in sicer na trgu za Meščanskim špitalom (današnjem Pogačarjevem trgu) in odtod naprej do drevoreda ob nasipu (Dammallee), to je do poznejšega šolskega drevoreda za semeniščem, kjer so danes mesarske stojnice.

Stroške za zasilne lope, za katere so porabili tudi vrata, podboje in celo strehe starih kolib, je državno knjigovodstvo ugotovilo na 650 fl. Ker je bil mestni magistrat med tem od 20 kolib na špitalskem mostu že dve odkupil, jih je bilo treba postaviti le še 18. Vendar se je stvar zamotala še s tem, da so se morali tudi kramarji s čevljarskega mostu izseliti, tako da je bil magistrat primoran, postaviti še nadaljnjih 16 kolib, torej vsega vkup 34. Te zasilne kolibe, postavljene v dve vrsti, so bile konec julija 1840. godne za vselitev; vendar pa so bili prizadeti kramarji z njimi silno nezadovoljni in deževalo je pritožb na kresijo, gubernij in celo na dvorno pisarno. Kramarji so trdili, da so s postavitvijo zasilnih lop na odstranski kraj za kresijo hudo oškodovani, ker gre promet daleč mimo njih; mnogi se v te lope sploh niso vselili in terjali odškodnino za vso izgubo na zaslužku.

Stališče mestne uprave v teh mesecih res ni bilo zavidanja vredno, tem manj, ker so pogajanja s klju-

bovalnimi kramarji zaradi vselitve, odnosno prevzemanja kolib v Slonovi ulici le počasi napredovala.

Ker je ostalo mnogo zasilnih kolib praznih, je moral magistrat gledati na to, da pokrije stroške zanje, ki so naposled narasli na 1772 fl. (tesar Franc Pajk 913 fl., tesar Karl Košir 859 fl.). Zato je dopustil, da so se vanje vselili tudi drugi kramarji in branjevci, med katerimi se je zglasilo zlasti mnogo mokarjev (Gregor Vodnik, Jakob Preser, Jožef Ložar, vsi iz Dolskega, Miha Zajc iz Trzina itd.). Na tak način se je magistratu res posrečilo, oddati 31 kolib za skupno najemnino 55 fl. na mesec, torej za 1705 fl. na leto. Zasilne kolibe so ostale zasedene do l. 1842., tako da so se stroški za nje že s tem iz večine pokrili.

L. 1842. je bil novi most dozidan, prodajalne v Slonovi ulici kolavdirane in zasedene s kramarji s starega špitalskega in čevljarskega mostu. Razlogi, radi katerih so se bile postavile zasilne lope, so s tem prenehali. Vrhtega so se jeli pritoževati lastniki novih prodajaln v Slonovi ulici nad konkurenco, katero jim delajo najemniki zasilnih lop. Ker so bile te lesene kolibe tudi zaradi požara nevarne, je magistrat odpovedal dne 1. novembra 1842. vsem najemnikom nadaljnjo uporabo in s pritrtilom gubernija razpisal licitacijsko prodajo na dan 5. decembra. Kolibe v prvi vrsti so se prodajale po 140 fl., v drugi po 137 fl. Z izkupilom je bil magistrat lahko zadovoljen, saj je znašalo čez 4650 fl., torej dva in polkrat toliko, kolikor ga je bila stala vsa naprava.

5. ZADOVOLJITEV KRAMARJEV ZA ODPRAVLJENE KOLIBE

Da zadovolji lastnike starih kramarskih kolib, je izbral mestni magistrat, kakor že prej omenjeno, dve poti: prva je bila odkup kolib, druga odkazovanje novih prodajaln v Slonovi ulici. Kdor se ni maral sporazumeti na en ali drugi način, je pač ubral pot civilne pravde in tožil mesto za odškodnino, ki se mu je zdela primerna.

1. *Odkup kolib.* Prve kolibe je začel magistrat odkupovati že l. 1835. V tem letu je plačal kramarju Jožefu Jublu za njegovo kolibo na Čevljarskem mostu št. 11 še razmeroma nizko odkupnino 500 fl. V naslednjih letih (1836.—1840.) je odkupnina narasla že na povprečno 700 fl. Na Čevljarskem mostu se je magistratu posrečilo na ta način odkupiti 12 kolib; na Špitalskem jih je odkupil samo 5, ker je večina lastnikov pristala na nove prodajalne v Slonovi ulici. Čim dalje pa je magistrat odlašal z odkupom, tem višje cene je moral naposled plačevati; tako je plačal leta 1842. trgovcu Janezu Juriju Scribeju za kolibo št. 10 na Špitalskem mostu 1000 fl., kramarju Matevžu Krašovcu za kolibo št. 8 na Čevljarskem mostu 1000 fl. Leta 1844. je dobil čevljar Franc Sark za kolibo št. 24 na Čevljarskem mostu 900 fl., milar Jožef Strelba pa za kolibo št. 3 na Špitalskem mostu celo 1200 fl. To so bile odkupnine, ki so jih stranke dobile sporazumno, brez tožbe. Še višje odkupnine so dosegli za svoje kolibe na Čevljarskem mostu strugar Simon Ungelerth, sedlar Fortunat Novak in čevljar Martin Urbančič, odnosno njegov sin in dedič Alojzij, ki so nastopili s tožbo. O poravnavi njihovih sporov govorimo pozneje.

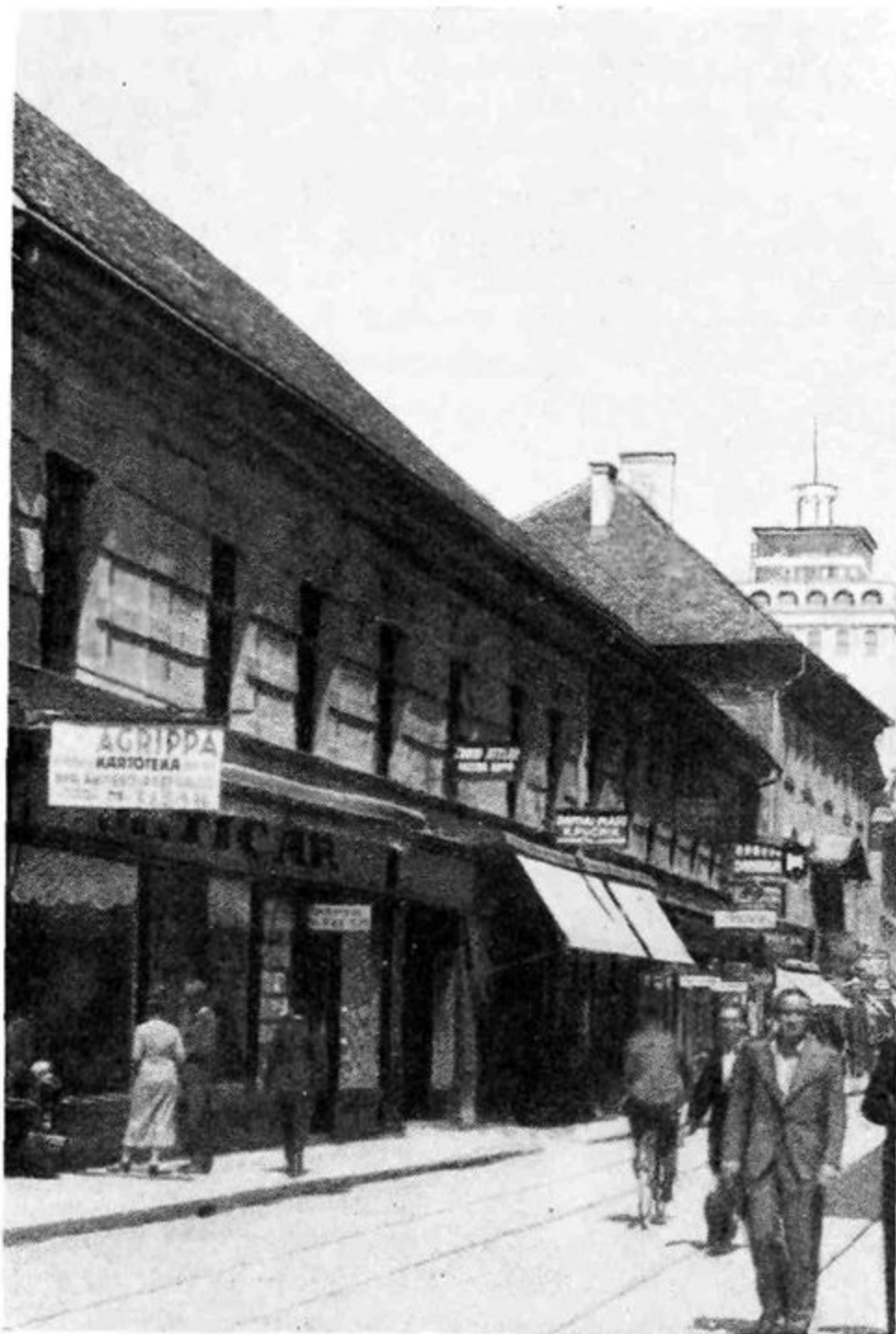
2. *Zamenjava kolib.* Za zidane prodajalne v Slonovi ulici ali, kakor so jih na kratko začeli nazivati za »ljubljski bazar«, se je pokazalo med kramarji večje zanimanje, ker so pač sprevideli, da jim nudi magistrat tako glede prometnega kraja kakor glede solidne stavbe polnovredno nadomestilo za stare

mostne lope, ki so jih morali venomer popravljati. Tri petine kramarjev na Špitalskem mostu in skoraj tretjina na Čevljarskem mostu se je odločila za preselitev v Slonovo ulico, tako da sta ostali tam samo dve prodajalni nezasedeni in sicer na obeh straneh uvozne veže; bili sta za spoznanje manjši od drugih, tudi je bilo v njih nameščeno samo eno in to skupno stranišče. Pa tudi ti dve prodajalni je magistrat, pridržujoč jih v svoji lasti, septembra l. 1841. oddal v najem: levo (št. 11) kleparju Juriju Freiburgerju, desno (št. 12) jermenarju Longinu Blumauerju.

Ker so se bili stari kramarji že sredi l. 1841. vselili v nove prodajalne v Slonovi ulici, je bila vrsta teh prodajaln popolnoma zasedena začetek oktobra 1841. Za lažji pregled priobčujemo tu tabelo teh prvih lastnikov, obenem z označbo njihove stare kolibe na Špitalskem ali Čevljarskem mostu.

Prodajalne v Slonovi ulici l. 1841.
(v smeri proti Marijinemu trgu)

Stara št. do 1877.	Nova št. od 1877.	Ime lastnika	Kraj in številka stare kolibe
1	48	Terezija Ziegler	Špitalski most 11
2	46	Ana Ružička	Čevljarski „ 3
3	44	Ivan Winkler	Čevljarski „ 25
4	42	Katarina vd. Ziegler	Čevljarski „ 16
5	40	Katarina vd. Ziegler	Čevljarski „ 17
6	38	Marjeta Pirc	Špitalski „ 14
7	36	Miha Pogačnik	Čevljarski „ 7
8	34	Ludvik Knee	Špitalski „ 12
9	32	Ludvik Knee	Špitalski „ 13
10	30	Neža Tomic	Špitalski „ 7
11	28	Mestna občina, najemnik Jurij Freiburger	—
90	26	Mestna občina Uvozna veža	—
12	24	Mestna občina, najemnik Longin Blumauer	—
13	22	Marija Venazzi	Špitalski „ 9
14	20	Marija Goršič	Špitalski „ 16
15	18	Jera Orešek	Špitalski „ 6
16	16	Franc Dolcher	Špitalski „ 17
17	14	Rok Ziegler	Špitalski „ 8
18	12	Alojzij Hoffmann	Špitalski „ 4 dvojna koliba
19	10		
20	8	Franc Ungelerth	Čevljarski most 2
21	6	Ivan Winkler	Špitalski „ 18
22	4	Ivan Nickel	Čevljarski „ 19

Prodajalne v nekoč Eberlovi, danes Souvanovi hiši, Schellenburgova ulica 1. (Gl. str. 131 in 132) Stanje 1935.

Novosezidani Frančiškanski (prej Špitalski) most z jugozahoda leta 1850. Levo del Bučarjeve prodajalne, levo tik nje, segajoč do struge Ljubljanice, južni del Mayrjeve hiše. Sv. Petra nasip lepo oblikujejo vitke jagajedi. Desno Pernbacherjeva hiša in Meščanski špital, v ozadju Pogačarjev trg s semeniščem.

Tu navedeni lastniki se niso dolgo držali svojih prodajaln. Pet in dvajset let pozneje so že vse prešle, razen števil 1 in 2, na druge lastnike. Najdalje se je držala Terezija Ziegler (do l. 1881.). Njena nečakinja Marija je prodajalno št. 1 leta 1888. prodala Matevžu Štucinu, ta pa l. 1900. Josipu Turku.

3. *Spori.* Mestnemu magistratu se je bilo posrečilo, bodisi z odkupom, bodisi z zamenjavo zadovoljiti od 19 kramarjev na špitalskem mostu 17, od 21 kramarjev na Čevljarskem mostu pa 18. Nepomirljivi sta ostali na špitalskem mostu kramarica Terezija Mihelič (koliba št. 19) in trgovka Marija Sonc (koliba št. 15), na Čevljarskem mostu pa strugar Simon Ungelerth (koliba št. 22), sedlar Fortunat Novak (koliba št. 4) in čevljar Martin Urbančič (kolibi 5 in 6). Mihelička in Sončevka sta zahtevali za svoji kolibi vsaka 1500 fl., Ungelerth 1500 fl., Novak 3000 fl., Urbančič pa celo 5000 fl.

Ungelerth se je pričkal z magistratom, ki mu je ponujal po sklepu mestnega sveta 1200 fl., skoraj 4 leta. Slednjič sta se pobotala sredi l. 1844. za 1300 fl., čemur je gubernij 13. julija 1844. pritrdil. Po Ungelehrto-vem zgledu sta se slednjič tudi Fortunat in Ana Novak dne 29. novembra 1845. leta zadovoljila z odkupnino 1300 fl. (pritrdilo gubernija z dne 6. marca 1846). Martin Urbančič, lastnik hiše 227 na Židovski stezi, pa ni odnehal, zahteval je trmasto svojih 5000 fl., dokler ga pri tem ni prehitela smrt (6. novembra 1845.). Njegov sin in dedič Alojzij Urbančič je dne 6. junija 1846. terjal znatno znižano odkupnino za svoji kolibi št. 5 in 6 v znesku 3000 fl., občinski svet pa mu je ponujal za obe 2400 fl. Slednjič mu je gubernij prisodil za vsako 1250 fl., skupaj torej 2500 fl. (Odlok z dne 13. novembra 1846.) Mihelička je leta 1843. prodala svoje odškodninske terjatve v znesku 1700 fl. trgovcema Andreju Mallnerju in I. C. Mayerju, ki sta jo takoj povišala na 2000 fl. in nastopila, kakor Marija Sonc, zoper mesto s tožbo. Pravde, ki so se vlekle tja do l. 1847., strankam niso prinesle pričakovanih odškodnin. Sončevski je prisodilo mestno in

deželno sodišče s sodbo z dne 15. marca 1845. odškodnino 1250 fl., Mallnerju in Mayerju pa s sodbo z dne 6. decembra 1848. 1500 fl., torej za 200 fl. manj kakor sta plačala Miheličevki za njeno terjatev.

6. NAJEM PRODAJALN V NUNSKI ULICI 57

(Schellenburgova ulica 1)

Mestna uprava, vznemirjena zaradi pravkar omenjenih tožb, je skušala leta 1841. nezadovoljneže pomiriti z akcijo, ki pa je bila že v zamisli zgrešena in se je zato tudi temeljito ponesrečila. Magistrat, v stiski za nadaljnje prodajalne, je namreč dne 22. maja 1841. sklenil z Jožefino dr. Eberlovo, soprogo odvetnika dr. Lovro Eberla in vdovo po veletrgovcu Antonu Rudolphu, najemno pogodbo, s katero mu je Eberlova prepustila 6 nalašč za ta namen na novo napravljenih prodajaln v pritličju svoje hiše v Nunski ulici 57 proti letni najemnini 450 fl., v najem. Pogodba je bila za dobo 10 let za oba pogodnika neodpovedljiva.

Mestni svet¹ in tudi župan Hradeczky sta mislila, da se bodo za te nove, udobne, v lepi meščanski hiši nameščene prodajalne nezadovoljni kramarji kar pulili, ker so bile v marsičem mnogo boljše ko one v Slonovi ulici. A motil se je. Od vseh kramarjev, ki se z mestom še niso pobotali, sta se vselila le trgovca Janez Jurij Scribe (ki pa se je naslednje leto zadovoljil z odpravnino 1000 fl. in se nato takoj izselil) in Katarina vdova Ziegler, vnovič poročena Klemen, ki pa tudi ni dolgo ostala v teh lokalih, saj je imela v Slonovi ulici dve lepi prodajalni (št. 4 in 5). Znani nam nezadovoljneži s Čevljarskega mostu Simon Ungelerth, Fortunat Novak in Martin Urbančič pa se za omenjene lokale v Eberlovi hiši še zmenili niso in si na svoje stroške rajši drugod najeli primerne jim prodajalne.

¹ V mestnem svetu so bili l. 1841.: Jožef Aichholzer, trgovec, Miha Ambrož, trgovec, Leopold Gasperotti, trgovec, Jožef Eržen, pivovar, Jožef Gestrin, barvar, Karel Holzer, trgovec, Lambert Karl Luckmann, trgovec in spediter, Jurij Laurin, Karl Pachner, trgovec, Janez Prasnik, gostilničar, Anton Samassa, zvonar, in M. dr. Janez Zhuber, proto-medik.

Tako je bil sedaj magistrat na istem, kakor svoj čas pri zasilnih lopah, ko se tudi mnogo neposrednih interesentov, to je starih kramarjev, ni hotelo vseliti vanje. Da vsaj deloma pokrije visoko najemnino, je skušalo mesto od l. 1841. naprej oddajati lokale v Eberlovi hiši drugim kramarjem, trgovcem in obrtnikom, sploh vsakomur, ki se je hotel vanje vseliti. Magistrat je razpisoval licitacije, časih po trikrat na leto, skušal lokale oddati pod roko — toda nihče se ni oglasil; če je pa najel lokal, ga je čez pol leta opustil.

Mestni očetje so bili namreč pozabili ozreti se, preden so se lotili te akcije, tudi na prometno vrednost te ulice. Ta pa je bila takrat enaka ničli. Tedanja Nunska, danes Schellenburgova ulica je bila namreč na mrtvi točki v sredi med Dunajsko in Tržaško cesto ter je ves promet daleč od nje potekal v mesto; zato v njej res niso mogli uspevati ravno kramarji, ki so bili bolj ko drugi obrti navezani na močen dotok kmetškega prebivalstva.

Ponesrečena akcija magistrata pa je imela za trgovsko bodočnost Nunske, poznejše Schellenburgove ulice to dobro stran, da je ustanovila v njej, čeprav dosti prezgodaj, prve trgovske lokale, zametke modernih in iskanih prodajaln, s katerimi je danes pritičje nekdanje Eberlove, sedaj Souvanove hiše izpolnjeno do zadnjega kotička in za katere se plačujejo najemnine, ki so stokrat višje od onih l. 1841.

Vodnjak iz l. 1841. na dvorišču frančiškanskega samostana

7. DOGRADITEV KRAMARSKIH HIŠIC V SLONOVI ULICI

Sredi maja l. 1841. so začeli podirati Špitalski most. Zveza med Marijinim trgom in Špitalsko ulico je bila mogoča le čez začasno, samo pešcem prehodno brv. Tudi Čevljarski most, s katerega so bili odpravili vse kolibe, je bil vozovom zaprt, tako se je ves vozovni promet vršil le čez Zoisov (št. Jakobski) most, ki pa je bil tudi že slab. To stanje je trajalo do septembra leta 1842., pri Čevljarskem mostu pa do leta 1867.

Na jesen 1840. so bile kramarske hišice v Slonovi ulici v surovem dovršene. Zidarska dela je bil stavbenik Reymund dokončal ob pravem času, zato pa so bili klesarji (Ignac Toman in Tomaž Šubic), ključavničarji (Anton Žigon in Rupnik) in mizarji zelo v zaostanku. Kamniti podboji vhodnih vrat niso bili še izklesani, niti ključavnice in tečaji na vratih pritrjeni, niti podnice položene. Jasno je bilo, da se v takih razmerah kramarji niso mogli vseliti in so morali prebiti zimo 1841./42. v zasilnih lopah. Tako so ostali prostori ljubljanskega bazarja vso jesen l. 1840., zimo in dober kos pomladi l. 1841. povsem odprti. Obokane globoke prostore pa so porabljali zlasti ponočnjaki, pijanci in drugi taki cikoveci pogostokrat za svoje prečloveške potrebe. Mnogo je bilo zaradi tega smešnic in hudomušnih opazk.¹

Tudi frančiškanski konvent je bil nezadovoljen. Niti eno od obetanih del, razen novega zidu, se še ni bilo izvršilo. Poglobitev starega vodnjaka se je ponesrečila, ker se je pri kopanju spodnji del vodnjaka za 2 sežnja globoko udrl. Magistrat je moral skleniti septembra 1840. novo pogodbo z vodnjakarjem Antonom Burgerjem za napravo vodnjaka s 6 sežnjev globočine. Stroški so se zato proti prvemu proračunu (176 fl. 28 kr.) povečali na 250 fl. Stanovanje za hlapca, šupa za ozimino in nov svinjak se l. 1840. sploh še niso začeli zidati, svet za prodajalnami na frančiškanskem vrtu je ostal razrit in nezravn, glede rastlinjaka pa je delal gubernij težave in priporočal magistratu rajši napravo cenejših toplih gred.

Ni čuda, da se je ob tem zavlačevanju terjanih pogojev za odstop sveta polastila vodilnih oseb frančiškanskega konventa precejšnja vznemirjenost, izvirajoča iz bojazni, da bo samostan pri pogodbi z magistratom slabo odrezal. Gvardijan P. Felicijan Rant je dodal svojim pritožbam o zavlačevanju obljubljenih del še zahtevo, naj podjetnik izroči samostanu strešno opeko starega vrtnega zidu in les starih šup in svinjaka. Gubernij je te zahteve zavrnil, češ da so neutemeljene, ker samostan v komisijskem zapisniku z dne 23. januarja 1883. ni omenil tega materiala, torej se mu je molče odpovedal. Ker dobi konvent za porušene stavbene objekte nove, je z njimi dovolj odškodovan in ne more zahtevati, da se z zadevnim gradivom vnovič okoristi.

Druga pritožba, ki jo je vložil sredi l. 1840. sam provincial frančiškanske provincije, P. Ferdinand

¹ Prim. o tem L. Z. 1934., iz literarnega življenja v Ljubljani leta 1840. (Šr.), str. 732.—733. Odvetniški koncipient Janez Čop, brat učenjaka Matije, piše o svojih tedanjih opazovanjih v Ljubljani prijatelju Jerneju Zupancu na Dunaj dne 20. decembra 1840. med drugim: »Kolibe na Špitalskem mostu so odpravili in jih zelo čedno (sehr hübsch) v Slonovi ulici v eno vrsto pozidali. So že dovršene, a odprte in nudijo sijajno priliko za gotove stvari. Ulico hočejo prekrstiti v 'Pazarsko ulico'«.

Bivši rastlinjak iz leta 1842. ob severnem zidu frančiškanskega vrta. Za njim poteka Frančiškanska ulica z nekdanjo Greglovo hišo, danes last Učiteljske tiskarne. Rastlinjak so o. o. frančiškani l. 1937. podrli, ko so na njegovem mestu sezidali konvikt in lične prodajalne lokale v Frančiškanski ulici. Stal je tu ravno 95 let.

Bončar v Gorici, je bila pa že prav resna: osporavala je namreč kar veljavnost pogodbe, sklenjene med frančiškanskim konventom in mestnim magistratom glede odstopa sveta ob Slonovi ulici, češ da je bilo za to treba cesarjeve pritrditve. Gubernij se je moral v tej zadevi obrniti na knezoškofijski ordinariat z naprosbo, naj provinciala pomiri in mu razloži zadevo. Kako se je stvar naposled uredila, iz spisov mestnega magistrata in frančiškanskega konventa ni razvidno; gotovo pa se je poravnala, ker nadaljnjih pritožb s te strani odslej ni bilo.

Sredi junija 1841. so bile nove kramarske prodajalne prirejene za vselitev. *Kolavdacija* se je izvršila dne 23. julija 1841. Takrat je bil tudi svet na frančiškanskem vrtu že izravnani, svinjak in šupe postavljene, vodnjak poglobljen. Odprto je ostalo še vprašanje rastlinjaka, ki se zaradi ugovora mejaša Blaža Zalokarja, hotelirja pri Slonu, ni mogel sezidati ob zapadnem zidu. Naposled je magistrat l. 1842. rastlinjak vendarle zgradil na severni strani frančiškanskega vrta, tam, kjer je stal do l. 1937. Na tej komisiji se je

tudi sklenilo, da se osnutek odstopne pogodbe, katero je bil konvent izročil magistratu že aprila 1841., v občinskem svetu odobri in potem predloži guberniju v potrdilo.

Na podlagi uporabnega dovoljenja, izdanega po tej kolavdaciji, so se *kramarji konec meseca julija 1841. uselili* v odkazane jim nove prodajalne v Slonovi ulici. Dne 21. novembra 1842. je mestno zastopstvo podpisalo odstopno pogodbo s frančiškanskim konventom, po kateri je prišel ozek pas bivšega frančiškanskega vrta ob Slonovi ulici v izmeri 109 ½ kvadr. sežnjev v last mestne občine ljubljanske. Pogodbo je ilirski gubernij potrdil dne 16. marca 1843., št. 5824/675, deželno sodišče pa je izdalo dne 16. septembra 1843., št. 8038, dovoljenje za zemljiškoknjižni prepis. Na tej podlagi je dal mestni magistrat *imetnike prodajaln* 1 do 10 in 13 do 22 v Slonovi ulici z razpisom z dne 14. maja 1844., št. 3208, *prepisati* v zemljiški knjigi *kot prave lastnike*, dočim so prodajalne št. 11 in 12 in uvozna veža sredi bazarja ostale še nadalje v lasti mestne občine.

PROCVIT PIVOVARNIŠTVA V LJUBLJANI – 18. IN 19. STOLETJE

V L A D I S L A V F A B J A N Č I Č

(Nadaljevanje.)

Res je, da Bruner ni plačal niti krajcarja še za stroške, pač pa *rajnki Kleblath*.¹ *Njegova še živeča vdova, sedanja Brunerica* se bo vedela dobro spominjati, da je ta od 1769. leta dalje pogosto plačal izdatke, pa ni napravljaj nobenih takih gnojnih kaluž, vodovodov in *mnogoterih poslopij*. Kleplat je tedaj *prosil* sosede, naj trpe takšno odpeljavo, dokler ne postavi še tisto leto cevi, ki jih je uničil požar... Samo *iz ljubezni do bližnjega* in v času *požarja* se mu je dovolil mali ka-

¹ Misli se Kristijan Feichter, ki so mu ljudje tudi že dejali Kleplat.

nal, ki pa nikakor ni bil tako zanemarjen kot pa potem, ko je ta (Bruner) *pokupil streho za streho, zemljišče za zemljiščem* in napeljal odtok z vseh teh poslopij v sedanji kanal. Zoper greznico se seveda (!) nihče ne more pritoževati, pač pa se na škodo, ki jo dela odtok iz nje in iz vodnjaka ter kapnica s streh, toži *vsaj sosesčina*...» Podpisani: Jurij Widemann, *urar*; Janez Waldecker, *nožar*; Dioniz Malle, *pilar*; Matija Schenhauer, *strugar*; K. Götz, *mizar*, in Jan. Nep. Gučnik. (17. okt. 1787. in ponovno 24. apr. 1788., spis 1525/1788. f. 49.)

Bruner je s svojo tožbo propal v Ljubljani in tudi »consilium appellationis inter. et super. Austriae« v Celovcu mu ni dal prav. O tem je bil magistrat obvešččen z dopisom 28. julija 1788. Bruner je kljuboval dalje. Zaman so bili vsi magistratovi ukazi in grožnje, Bruner »se jim je posmehoval«. Zadnji spis o tej zadevi je z dne 23. julija 1789. V njem se ugotavlja, da je Bruner zgubil tudi pravdo, s katero je hotel prisiliti sosede, da sami napravijo kanal ali pa vsaj prispevajo k stroškom. Zato se mu ukaže, ker se doslej ni niti zganil, da zgradi kanal do Hrenove ulice v enem mesecu. Sicer ga bo dal napraviti mestni blagajnik (ki je že pred letom dni dobil tak nalog!!) in bo stroške »executive« izterjal od Brunerja.

Bruner na Poljanah. Kaj kmalu se je Bruner pojavil tudi na Spodnjih Poljanah.¹ Tam je bilo poleg pristav in hiš, ki so bile podvržene magistratu kot zemljiški gosposki, tudi nekaj *svobodniških* (Freisassen) posestev s hišami. Do leta 1733. je imel *svoje imenje (Gült) tudi ljubljanski stolni kapitelj*, ki ga je dne 29. aprila 1733. prodal magistratu. Imenje je merilo tedaj 12 »kmetij« (Hueben). Tu je bilo 11 pristav (Hoffstätt) in en mlin z 12 kamni, dva travnika, 16 stolnemu kapitlju podložnih koč (Keuschen), 7 vrtov ob Ljubljani ter 3 senice (Heu Schupfen). V kupni pogodbi se je magistrat zavezal, da bo namesto enkratnega plačila za kupljeno imenje »plačeval stolnemu kapitlju vsako leto ob sv. Juriju po 380 gld. nemške veljave na vse večne čase (auff immer wehrende Welt Zeiten), da bo šestim kanonikom za njihovih 6 hiš v Ljubljani vedno dajal »po meščanski ceni« opeko in apno za popravila in da bo brez sleherne mitnine puščal skozi mestna vrata vsa živila, žito in vino, ki ga vikarji iz njihovih župnij (v kolikor se tam pridela) pošiljajo kanonikom v Ljubljano bodisi za užitek ali za prodajo. Da si zagotovi izpolnjevanje te pogodbe »za vse večne čase«, se je stolni kapitelj vpisal s hipoteko ne samo na prodano imenje na Poljanah, marveč tudi na magistratno imenje Kozarje, ki ga je bil magistrat kupil od »rimskega cesarskega veličanstva«. Če rotovž ne bi točno plačeval, preidejo ta imenja takoj v last stolnega kapitlja. Škof Žiga Felix je potrdil prodajo 22. maja 1733., cesar pa 9. sept. 1833. (MAL, kupna pogodba št. 47).

Lastniki enajstih pristav so bili ob prevzemu: gospod Janez Jakob pl. Widerkehrn, Mihael Drnovšek, Anže Jevnikar (Hansche Junikar) 2 pristavi, Janez Andrej Kreuzberger, *gospod* Franc Ernest pl. Steinhoffen in žena Marija Salome (3 pristave), *gospod* Gašper Franchi, Jernej Ingolič ter Sibenaiherjeva vdova in dediči. *Mlin* je imel Franc Krištof Forstlechner. — *Kajžarji* so bili ti-le: Gregor Cankar (Zankher), Sebastijan Janežič, Janez Lukman, Miha Drnovšek, Janez Griessenpökh, Jožef Sluga, Jakob Sluga (2 bivši *Pucherjevi* pristavi), Filip Klemenčič, Franc Učan (Vtschan), Pavel Tellian, Adam Seničar, Luka Majcen (Meitzen), Jurij Klinc, Jernej Ingolič in Štefan Makovec.

Med te poljanske svobodnike ter med prej kapiteljske, sedaj magistratne podložnike je posegel Pavel Bruner, najbrž še pred letom 1787. Zakaj v seznamu ljubljanskih hišnih posestnikov za to leto že vidimo, da je v poljanskem predmestju na hišah št. 34, 35, 37

in 38, ki se označujejo kot »landschaftliche Freisassen«, lastnik »Paul Pruner Bräuer«. Prav tako v naslednjih seznamih za leta 1798., 1800. in 1802. Leta 1805. so hiše dobile nove številke: 35 (prej 34), 34 (prej 35), 33 (prej 37), 32 (prej 38). *Hiša z novo številko 32 je stala ob koncu današnje Živinozdravske ulice proti Ljubljani, na desni strani, če pridete s Poljanske ceste, ostale pa na isti strani vzdolž poti nazaj na Poljane.* Med št. 33 in 34 je zaznamovano na Dežmanovi karti (l. 1827.) večje poslopje brez hišne številke. L. 1828. so v seznamu hišnih posestnikov zabeležene št. 23, 33 in 34 kot porušene (»abgetragen«), št. 35 pa kot last *Kmetijske družbe*. Leta 1840. imamo zopet nove številke: prejšnje 32, 33, 34, 35 so zdaj po vrsti 43, 44, 45, 46. Posestno stanje pa je poslej isto, le na št. 46 je od l. 1853. zabeležena *podkovska šola* (Hufbeschlags-Lehranstalt).

Za tri hiše nisem mogel dognati prejšnjih lastnikov, ker manjkajo v urbarju poljanskih svobodnikov, ki ga je Narodni muzej pred kratkim prevzel od sodišča, baš tiste strani. Pač pa sem za hišo št. 35 (poznejšo 34 in končno 45) ugotovil iz kapiteljskih urbarjev (kapitlisch geweste, nun magistratische Gült) v mestnem arhivu, da sta jo Pavel Pruner in žena Katarina kupila od »gospoda« Jožefa Ferdinanda pl. Wolffa (prepis je z dne 21. V. 1790., kupila pa sta jo gotovo že vsaj l. 1787.). Pred Wolfom je bil okoli l. 1750. njen lastnik dr. Gašper pl. Frankhi, pred njim pa »Herr Casper Franchi«. *Gašper pl. Franchi* je umrl 25. sept. 1733., star 76 let. Njegovi potomci so dobili nadevek von Franchenfeld. Sam Gašper je bil »zvonar na Karlovški cesti že od l. 1688., po rodu z Beneškega. Ko je l. 1734. (glej gori!) umrl, je zapustil podjetje svojemu sorodniku Jožefu Samassi, ki ga je bil že zadnja leta podpiral v njegovem zvonarskem obrtu.« (Dr. Rudolf Andrejka: »Najstarejše ljubljanske industrije«, Kronika 1934., str. 59.)

Ta »Hofstatt« je bila v kapiteljskem imenju, ki ga je l. 1733. kupil magistrat in postal njena nova zemljiška gosposka. Franchiji so plačevali po 5 gld 41 kr cesarskega davka, po 2 gld 19 kr 3 v pa magistratu. 12. januarja 1772. pa je hiša oproščena primščine (laudemium) in plačuje le še 24 kr 2 v najemnine (Zinß) mestu ter se v kapit. urbarju za l. 1783.—1793. imenuje kot »somit freyeigenthumliche Hoffstatt«. To morda razloži, zakaj se v seznamu hišnih lastnikov za l. 1787. beleži med svobodniki. Ta napaka je v poznejših seznamih (n. pr. l. 1840.) popravljena in je zapisan magistrat kot zemljiška gosposka.

Za to in sosednimi pristavami so stale njive in vrtovi, ki jim je pozneje konce odsekal Gruberjev prekop. Tako vsaj smemo, mislim, sklepati iz opombe v kapit. urb. (1797.—1829.): »Laut Buchf. Ausweiß ddo. 7. Febr. 1772² wurde wegen den zum Grabendurchschnitt abgenommenen Gründen an Steuer 1 fl. 42 ¼ kr. abgeschrieben.«

Prehodno je bil Bruner tudi lastnik svobodniške hiše ali pristave tedanje št. 31 na voglu sedanje Živinozdravske ulice in Poljanskega nasipa (zraven št. 32, ki jo je imel že prej). Tako vsaj izhaja iz spisov l. 1809. V seznamih hišnih lastnikov pa tam ni naveden.

V seznamu za leto 1805. se Bruner beleži prvič kot lastnik še ene hiše. To je bila tedanja št. 29 (danes

¹ Zgornje Poljane so segale do Ambroževega trga, Spodnje pa od tam proti Gruberjevemu prekopu.

² Prekop so začeli kopati l. 1772. pod Gruberjevim vodstvom. Delo pa je dokončal Vinc. Struppi l. 1782.

51) na Poljanski cesti, na levi roki, če se gre proti Gruberjevemu prekopu. Tudi ta hiša je bila svobodniška. V njej je imel Bruner gostilno. Točil je vino in pivo.¹ Za Brunerjem je bil lastnik njegov pastorek, pivovarnar Janez Feichter, potem pa Feichterjeva vdova Marija, poročena pozneje z Matevžem Urhom. L. 1840. je tam št. 29 na Spodnjih Poljanah, l. 1877. Poljanska cesta 57 (lastnica Marija Kubelka), od l. 1901. pa Poljanska cesta 51 (lastnica Marija Kubelka). L. 1933. lastnik Franc Dolničar.

Bruner je potemtakem nakopičil silno bogastvo v svojih rokah. Ni čuda, da so mu bili sosede nevoščljivi. Za svoje stvarne ali namišljene pravice se je šentflorijanski pivovar umel vedno in povsod postaviti z največjo neodjenljivostjo. Z magistratom se je posebno rad bodel. Tako tudi po prvi francoski okupaciji za borih 49 goldinarjev.

Francozi in ljubljanski krčmarji. Prva francoska okupacija, l. 1797. Kot popisuje Dimitz v »Geschichte Krains« VIII., s. 256—59, se je prikazal prvi francoski parlamentar v Ljubljani 30. marca 1797. l. ob pol osmih zjutraj. Naslednje jutro ob devetih je prišla predstraža z enim ritmojstrom, enim poročnikom in tremi lovci (chasseurs) pred rotovž, popoldne ob dveh pa 95 mož in zvečer še 320 grenadirjev, ki so prenočili v Ljubljani. 1. aprila je vkorakal Bernadotte z godbo in se nastanil v škofišču. 24. aprila ob 8. zjutraj se je pripeljal iz Leobna Napoleon z generaloma Masseno in Muratom. Odpočil se je v škofišču, ob dveh popoldne pa je že odpotoval v Trst. 8. maja so zadnji Francozi zapustili Ljubljano.

Ljubljanske krčmarje so Francozi »od vpada v mesto pa do popolnega odhoda francoskih čet, to je od 31. marca do vključno 9. maja 1797. l.« (MAL, sveženj 70) znatno oškodovali. Krčmarji tožijo v spisih, da jim je bilo vino (in pivo) deloma že rekvirirano, vendar so »sovražne čete zlasti v pivnicah objestno (mutwillig) zahtevale še preko rekvizicije«. Po njihovem zatrjevanju so Francozi »mnogim odvzeli kar ključce od kleti ali pa sicer izsilili vino in pivo, plačali pa nič«. *Francozi so popili*, če hočemo verjeti krčmarjem, v dveh mesecih 174.918 bokalov vina pri 88 vino-točih in 18.459 bokalov piva pri šestih pivovarnarjih. Zastonjskega piva je po tej statistiki šlo: pri Pavlu Brunerju v Florijanski ulici 6709 bokalov, pri dr. Blažu Klobusu v Gradišču (danes Vegova ul. 8) 2500, pri Tomažu Auerju v Gradišču (danes Rimska cesta 17) 3500, pri Dominiku Jamniku pred špitalskimi vrati (danes Prešernova ulica 7) 1200, pri Miklavžu Merku pred Vicedomskimi vrati (danes Wolfova ulica 12) 3600 bokalov piva in 900 bokalov vina in pri Matiji Siebenhartu na Sv. Petra cesti (danes št. 14) 1200 bokalov piva in 200 bokalov vina.

Zastonjskega vina so Francozje popili največ pri Jakobu Dežmanu (8810 bokalov), pri Ferdinandu Avbku (Auböck) 8500 bokalov, pri Matiji Suhadouniku 5605, pri Andreju Hittiju 5600, pri Petru Kladniku 4720, pri Lovrencu Šuprovcu 4708, pri Francu Colnerju 4370, pri Juriju Šantlu 4460, Luki Dolničarju v Medjatovi hiši in na Ježici (»bei Mediat und bei dem Saustrom na Jeshe«) 3400 bokalov. Da niso trpeli nobene škode na pijači, so se sami navedli le štirje:

¹ »Izkaz gostilničarjev, ki točijo vino in pivo, ter tistih, ki točijo samo pivo in žganje«, z dne 8. avgusta 1822. (fasc. 20).

Jožef Savinšek, Andrej Malič, »Johandl Wirt« in Jakob Udovč.

Vsi krčmarji so plačali dac od pijače, ki so jo popili Francozi, vložili pa so na Dunaj prošnjo za povrnitev škode in daca. Pavel Bruner edini ni maral nič slišati o kakem plačevanju 49 gld 12 kr daca za 6709 bokalov piva, ki ga je bil skuhal v marcu in so mu »to pivo použili sovražniki, sam pa ni prejel nobenega vinarja«. Dacarija je imela velikanske težave z Brunerjem. Nobena terjatev ni pomagala. Bruner ni razvezal mošnjička. Verjeli mu pa tudi niso kdo ve kako. Takole je pisal o zadevi dacarski inšpektorat mestnemu magistratu 27. novembra 1800.:

»Pustimo odprto vprašanje, ali je Bruner res dal kaj piva Francozom in ni za to dobil nič plačila. Ker pa je bilo pivo, za katero dolguje dac, zvarjeno in pripravljeno za iztoč že v marcu, še pred sovražnikovim vpadom, ne bo mogel nikdar dokazati, da za to pivo ni prejel plačila. Vzemimo pa, da je moral Bruner dati vse pivo, kar ga je vpisanega v tukajšnjih dacarskih knjigah, zastonj Francozom, se mu bo znesek za neplačano pivo povrnil iz splošne deželne odškodnine... Bruner je tudi podpisan na prošnji, s katero prosijo tukajšnji krčmarji Nj. Veličanstvo za izpregled daca in, ker so morali krčmarji ne glede na svojo predstavko začasno poravnati svoje zneske, ne more veljati izjema samo za Brunerja. Zato prosimo še enkrat slavni magistrat, da Brunerja prisili k plačilu zaostanka 49 gld 12 kr pivskega daca in da naj ta čaka na najvišjo odločitev, v koliko bo deležen milosti od-pisa.«

Oblastva pa tudi ostalim krčmarjem niso kar slepo verjela navedenih števil, marveč so od njih zahtevala dokaze in celo prisego. Krčmarji so se izmikali, ker so mnogi med njimi pač — pretiravali. Vsa stvar s tem dacom se je vlekla do konca 1804. l. in iz spisov (ki potlej prenehajo) ni razvidno, kako se je stvar končala.²

² Kako zelo upravičena je bila nezaupljivost dacarskih oblasti, nam kaže seznam zadacane razne pijače iz l. 1790. (MAL f. 232), komaj 7 let prej. *Isti Bruner je celo leto zadacal samo 2000 bokalov piva po 3 krajcarje in 5 veder vina po 5 gld 20 kr*, Dominik Jamnik 2500 bokalov piva in 4 vedra vina (po 4 gld 30 kr), Matija Siebenhard samo 200 (!) bokalov piva, 3 vedra vina (po 5 gld 20 kr) in 4 bokale žganja (po 26 kr), Miklavž Merk 2500 bokalov piva in 20 veder vina (po 4 gld 30 kr), Tomaž Auer 1000 bokalov piva in 60 veder vina (po 4 gld), Rozalija Mihelič, dr. Klobusova prednica v Gradišču, 1000 bokalov piva (po 3 kr kot pri vseh pivovarnarjih). *Od 165 imenoma naštetih krčmarjev v mestu in predmestjih jih je točilo pivo 23, od teh 23ih s a m o pivo le štirje*: Janez Huber v šentpeterskem predmestju (tedanja št. 114), ki je zadacal le 150 (!) bokalov, Tomaž Auer, Rozalija Mihelič in Sebastijan Cergol (Zergoll) v Krakovem št. 78 (sedaj Emonska cesta 4) samo 300 bokalov. Ostalih 19 je točilo tudi vino in žganje. — Največ vina so dali zadacati: Jakob Gaber v Gradišču št. 5 (tedanja številka) 200 veder po 5 gld, Jakob Dežman v mestu št. 247 (t. š.) 130 veder po 4 gld 30 kr, Jurij Schandl v Kapucinskem predmestju št. 25 (t. š.) 140 veder po 5 gld, Jožef Sterban v Kapucinskem predmestju št. 28 (t. š.) 130 veder po 4 gld 30 kr, Peter Glattnigg v Gradišču 3 (t. š.) 150 veder po 5 gld. — Žganje je bilo bokal po 24 krajcarjev. Največ (200 bokalov) ga je potočil (prav za prav le zadacal) Matija Perme v mestu št. 265 (t. š.). — Če se ne bi v resnici popilo nesorazmerno več pijače, kot pa so jo dali gostilničarji zadacati po navedbah v »Fassion Über den Jährlichen Ausschankh der Verschiedenen Getränke Bey Unterzeichneten dem Mittel Nach gerechnet«

Ruske čete v Ljubljani. Ko so hodile od pomladi l. 1799. do prvih mesecev l. 1800. ruske čete skozi Ljubljano, se nikoli ne omenja, da bi Rusi pili tudi pivo. Dobivali so vino (porcija za vojaka je bila $\frac{1}{4}$ bokala) in žganje. Zanimiva je okrožnica deželnega glavarstva v Ljubljani z dne 15. aprila 1799., »s katero se pozivajo špekulanti, da dobavljajo iz tukajšnjih dežel žganje v Italijo za potrebo ruskih cesarskih čet«. Okrožnica pravi: »Ker se mora po došli izjavi c. k. n. a. generalne komande skrbeti za to, da se ruskim cesarskim četam tudi za njimi v Italijo dobavlja *tem tako potrebno žganje*, zato se v večje bodrilo špekulantom razglašča, da se bo vsem tistim, ki se hočejo s tem pečati, izdalo na vsakokratno željo brezplačno dovoljenje (Freipaß) za prost uvoz in izvoz in jim bodo v ta namen šle oblasti tudi sicer v vsakem oziru na roko.« Ker so se Rusi zadovoljevali z žganjem (in vinom), ne vedo magistratni spisi pri tej priliki ničesar povedati o pivovarju Brunerju.

Druga francoska okupacija (od 28. novembra 1805. do 25. februarja 1806.). — Dimitz (IV. str. 263) pravi, da je tedaj zavladał »sistem brezmernega izsiljevanja in požigalščine (ein maßloses Erpressungs- und Brandschatzungssystem), ki naj bi ustregel ne samo vsem potrebam, marveč tudi vsem željam in muham osvajalcev«. Masséna je ukazal iztisniti iz Kranjske 3 milijone kontribucije¹ in dal prijeti talce tudi v Ljubljani.

Med tedanjimi oškodovanci je naznanil Pavel Bruner za svojo hišo na Poljanah št. 35 (tedanja številka), da so mu napravili Francozi na senu, slami in požganih plankah 287 gld 30 kr škode. Za priči je navedel Jerneja Kalana in Jurija Marteranca.

Brunerjeva škoda je bila srednje velika. Juriju Čurnu v šentpeterskem predmestju št. 62 (tedanja hišna številka, kot vse tu navedene) so Francozi porabili, kakor je prisegel, vina, sena in ječmena za

(f. 232, akt 1321), bi se bilo, kot sem izračunal, *potočilo l. 1790. v Ljubljani samo 5190 $\frac{1}{2}$ vedra vina v približni vrednosti 27.000 goldinarjev* (vedro je bilo 4 gld 30 kr, 5 gld, 5 gld 20 kr, pa tudi samo po 2 gld 33 kr), *piva 14.600 bokalov za 7300 gld, 1132 bokalov žganja za pribl. 300 gld* (žganje je bilo po 24, 20 in 26 kr), *52 bokalov »Kronawiter« in 60 bokalov medice po 12 kr.* (Medico sta točila Boštjan Kristijan in Miha Binder v mestu na številkah 275 in 281.) Potemtakem bi bili Francozi leta 1797. v dveh mesecih popili za tretjino več vina in piva zastonj, kakor pa so ga dali par let prej gostilničarji zadati za vse leto. Da je bila davčna oblast upravičena zmajevati z glavo nad davčno moralo ali resnicoljubnostjo ljubljanskih krčmarjev, ki se je razkrinkala pri tej priliki, je imela dovolj povoda, če je pregledala svoje številke. — Dimitz (IV. 180) pravi, da se je že l. 1763. zvarilo v Ljubljani 115.000 bokalov piva, razprodanega po deželi, dr. Lipič (Top. 89) pa navaja za l. 1834. količino 10.000 veder!

¹ Koliko so iztisnili iz dežele Avstrijci, bi bil predmet zanimive razprave. Čeprav se meščani niso upali proti njim toliko jadikovati kolikor zoper Francoze, nam mestni spisi nudijo dovolj gradiva tudi o tem. Avstrijske rekvizicije so bile prav tako občutne kot francoske. Avstrijci so n. pr. neprestano popisovali zaloge živeža, živine, vozil itd. v deželi, da so jih ob priliki zasegli. Iz nekega takega seznama (z dne 24. oktobra 1805., f. 111 VI) vidimo, da je imel Bruner na Poljanah (hišna št. 35) 5 konj, 12 govedi in 400 centov sena. Prav tedaj so popisali pri pivovarju Tomažu Auerju v Gradišču št. 52 2 konja, 4 goveda in 200 centov sena.

858 gld, magistratnemu podložniku Matiji Jami z Brezovice št. 17 za 875 gld 44 kr *denarja*, obleke itd. (priči: Andišek in Sever. Brezovski župnik je bil Luka Istenič), Jakobu Šimcu v Karlovškem predmestju 18 za 763 gld 21 kr vina, mrve, detelje, žepno uro in krompirja (Šimec je prisegel), Jakobu Prasnigu v Gradišču 24 dva okomatana konja, vredna 350 gld (priči: Jurij Bayer in Jan. Jurij Herleinsperger) ter sena za 260 gld (priči: Martin Novak in Janez Breskvar), Janezu Juvan v Kapucinskem predmestju 56 za 647 gld 32 kr sena, detelje, slame. Tomaž Petrič z imenja »Novi svet in Jamnikovo« (Kapucinsko predmestje 74) je prisegel, da so mu uničili sobnih vrat, peči, zajemač itd. za 76 gld 45 kr. Za Štefana Lubiča (Šentpetersko predmestje 146) je potrdil Jernej Košir, da je njegov požgani kozolec vreden 45 gld. Dalje so prijavi škodo: Janez Gruber (mesto 41) za posteljnino in obleko v vrednosti 371 gld 51 kr (prisegel), Miha Ledenik (mesto 144) 18 gld za pokurjena sobna vrata, podstrešno izbo in stopnice, Franc Češnovar (Sv. Peter 105) za 20 gld detelje, sena, krompirja itd. (priči: Jožef Ložar in Andrej Gril), Matevž Ahlin (Karlovsko predmestje 9) za 19 gld 34 kr ajdove moke, slanine, krompirja, repe, *kozarcev*. Jurij Gaber (Gradišče 55) je prisegel, da so mu Francozi porabili za 80 gld vina, mesa, slanine, sena itd. itd. *Vsa v tem seznamu, ki obsega 98 oseb, napovedana škoda je znašala 16.655 gld 24 $\frac{1}{4}$ kr* (fasc. 111 VI).

Francozi so pri drugi okupaciji res mnogo trše ravnali nego pri prvi.² Glavne izgrede pa so zagrešili vojaki na svojo pest. To potrjuje *ukaz*, ki ga je dal 20. januarja 1806. krajevni poveljnik v Ljubljani, polkovnik Sancey natisniti v francoščini in nemščini pri Leopoldu Egerju in nalepiti po Ljubljani (f. f. 111 VI):

»Zabičujem vojakom posadke, da ničesar ne zahtevajo od prebivalcev, pri katerih so nastanjeni, razen če dajo sami ali pa za denar («de ne rien exiger des habitants, chéz les quels ils logent, que de Gré-a Gré, ou en payant»), in da shajajo ob navadnem odmerku živeža, ki sestoji iz funta in pol kruha, pol funta mesa, pol steklenice vina, zelenjave in soli, (povrhu imajo pravico do) prostora ob ognju in do luči. Gospodje častniki morajo gledati, da bodo podčastniki in vojaki živeli v dobrih odnošajih s prebivalci in ničesar ne zahtevali preko tega, kar je predpisano s to naredbo, ki bo natiskana in nalepljena povsod, kjer bo občinska uprava smatrala za umestno.«

² *Magdalena Pols* je predložila takle seznam o škodi, ki so jo napravile francoske čete pri svojem vkorakanju v Ljubljano z nastanitvijo v *pristavi Bežigrad* (Mayerhof Beschegrad) št. 67 v bližini Sv. Krištofa od novembra 1805. do januarja 1806.: 1. potrgali in požgali so plotu za 400 gld, 2. stolkli so ves rastlinjak (das ganze Glasbhaus aufgesprengt), razbili kozarce, požgali oknice in vrata, zbili peči, škoda 150 gld, 3. stavbnega lesa v skladišču in navadnih desak za tla za 250 gld, 4. pokurili in uničili za 400 gld velikih usnjarskih in jerharskih podnic, 5. v sobi pristave iztrgali in požgali tla ... 50 gld, 6. odtrgali 3 velika vrtna vrata s ključavnicami, zatiki in gredlji vred in požgali ... 90 gld, 7. razbili pri svojem odhodu dve novi peči, izruvali pečne mreže, sneli železna vratca ... 40 gld, 8. z obeh *strelvodov* sneli vretenca (Spinnen?), drogove odlomili in odnesli ... 60 gld. *Skupna škoda 1440 gld.* Škodo sta kot »čisto nizko cenjeno« potrdila stavbni mojster Jernej Ložar 24. januarja 1806., 8. julija 1807. pa še župnik pri Marijinem Oznanjenju Klavdij Medič (sveženj 111 IV).

Nemški razglas pa pravi: »Da se preprečijo razne nevšečnosti, ki se dan na dan dogajajo med stanodajalci in nastanjenimi vojaki posebno zastran hrane, se s tem naznanja: Ker se meso, kruh in vino dele vojakom itak iz zalog, zbranih z dežele, ne smejo nastanjeni vojaki od svojih gospodarjev za sedaj zahtevati ničesar drugega kot streho in ležišče, skupno luč, ogenj, kurivo, sol za kuho ter prikuhe, t. j. zelje, repo, krompir, kašo, ješprenj in slično, kakor so pač okoliščine. Iz pokrajinske deželne uprave. Ljubljana, 20. januarja 1806. Franc Ksav. baron pl. Lichtenberg.«

Francozi tretjič v Ljubljani, l. 1809. 30. maja 1809. so Napoleonove čete tretjič prišle v Ljubljano in ostale do 5. oktobra 1813. Tudi sedaj je Ljubljana mnogo pretrpela, posebno prvi čas do odcepitve ilirskih dežel od Avstrije. Gostilničarji so zopet zahtevali povračila za škodo, ki so jim jo napravili Francozi. Vendar ne čitamo v nobenem poročilu ali seznamu, da bi jim očitali nasilja, kakor pri prejšnjih okupacijah.

Brunerja so obiskali Francozi na Poljanah in v Florijanski ulici. V računu za prehrano cesarske francoske vojske (franc. f. 23), ki ga je predložil 22. januarja 1810., trdi, da je bilo v njegovih hišah na Poljanah št. 29, 31, 32, 33, 34 in 35 nastanjeno v času od 23. maja 1809. pa do 22. januarja 1810. 211 francoskih vojakov po eden ali več dni. Dal jim je 935 krat hrano za ves dan, kar znaša 264 gld 55 kr, po 17 krajcarjev dnevno na osebo. V drugem računu navaja za 52 francoskih vojakov, ki so ložirali v njegovih šestih hišah na Poljanah od 23. maja do 14. junija 1809. l., da so popili dva sodčka *piva*, ki sta držala skupaj 249 bokalov. Pivo je računal po 8 kr bokal. Račun za to pivo je znašal 33 gld. 12 kr. Za porabljeno sol, slanino, mast, luč, drva, posteljnino in slamo je štel 10 gld (po 2 gld na glavo), za kokoši, golobe (!) in drugo zaužito perutnino pa 40 gld.

Nikakor pa ni bil Bruner tisti, ki je bil najbolj oškodovan na Poljanah. V seznamu, kjer se navaja njegova škoda v znesku 264 gld 55 kr, stoji za Franceta Židana (hišna št. 3), da je porabil v istem času za prehrano Francozov kar 1405 gld 40 kr. Wenzel pl. Gandin (št. 60) 1430 gld, Urban Okorn (št. 21) 456 gld 20 kr, baron Franc Lichtenthurn (št. 50 in 51) 638 gld, Florijan Webers (št. 45) 443 gld 24 kr in Alojzija pl. Vermatti (št. 55) 500 gld 30 kr. Manj so potrošili samo Simon Križanek (št. 1) 231 gld 30 kr, Urša Ramutta (št. 2) 257 gld 30 kr, Janez Doberlet (št. 77) 35 gld in lončar Janez Rastner pa 106 gld 42 kr. Za ostalih 66 hiš na Poljanah ne stoji nič v tem seznamu, ker pač niso imele nobenih stroškov s prehrano francoskih vojakov.

Občutneje so oškodovali Brunerja Francozi, nastanjeni v njegovih dveh hišah v Florijanski ulici (št. 95 in 96). Od 21. maja 1809. do 21. januarja 1810. je imel tu na hrani (zajutrek, kosilo in večerja) navadno po 2 ali 3 oficirje in po enega do 3 sluge (domestiques). Za oficirje je računal po 4 gld na dan za osebo, za sluge pa po 1 gld 30 kr. Skupni račun je znašal 1270 gld 30 kr. Za kurjavo in svečavo od 1. novembra 1809. do 21. januarja 1810. je računal posebej za 2 oficirja v dveh sobah po 1 gld 30 kr na dan ali 123 gld za 82 dni. »Dalje je bilo v teh dveh hišah od 23. maja 1809. do 21. januarja 1810. nastanjeno 84 prostakov, katerih prehrana se šteje po 24 kr od osebe, t. j. 33 gld 36 kr. Celotna vsota, ki jo je Bruner na-

računal za prehrano Francozov v svojih dveh hišah pri Sv. Florijanu, je znašala 1427 gld 6 kr.¹ Čeden račun, pa tudi prav mastno zabeljen, celo za tedanje vojne razmere!

Prihod Francozov pa ni Brunerja zgolj oškodoval, marveč mu je prinesel, če nič drugega, vsaj to, da ga je rešil služenja v avstrijski armadi, čemur se je dolejš uspešno izmikal, l. 1809. pa bi ga bilo skorajda zasačilo. Ko so pred prihodom Francozov ustanavljali avstrijske meščanske zборе, so tudi v Ljubljani na magistratu sestavili zapisnik z meščani, kjer so ti morali izjaviti, v kateri zbor vstopijo, »ker se tokrat nihče ne more odvezati«. Seznam je sestavljen po cehih in poklicih. Od šestih *pivovarnarjev* so se priglasili za *lovce*: Pavel Bruner, Tomaž Auer in Nikolaj Merk, za *grenadirje* pa: dr. Blaž Klobous (pisan tako v tem seznamu, sicer so ta priimek pisali večinoma »Klobus«), Matija Siebenhart in Dominik Jamnik (franc. fasc. 28, akt 59).

Veliki bogataš Pavel Bruner je imel v zakonu z 11 let starejšo vdovo Katarino Feichterjevo, rojeno Šefman, katere premoženje je znal tako uspešno pomnožiti, enega samega otroka, hčerko Marijo Ano Frančiško, ki se je rodila v Florijanski ulici (tedanji št. 34) dne 5. januarja 1784. leta in bila krščena pri sv. Nikolaju. Botra sta bila dimnikar Janez Krstnik Madona in »devica Marija Ana Šefmanca«, najbrž kaka materina sorodnica.

¹ V drugih seznamih škode se Bruner ne navaja. Med izdatki mestne blagajne za francoske čete v maju in juniju 1809., ki so znašali 14.841 gld 51 kr, je zapisano, da je izplačal mestni blagajnik Dominik Jamnik (ki je bil sam pivovarnar v današnji Prešernovi ulici) Brunerjevemu pastorku Janezu Feichterju 200 gld za konja, ki so ju rekvirirali za generala Macdonalda. Brunerja tudi ni v rekvizicijskem računu za dobo od 21. maja do 27. junija 1809., ki je znašal kar 57.374 gld. V tem kratkem času so utrpeli na rekvizicijah znatne vsote tile Ljubljčanani (po leg drugih): Valentin Dreo 2101 gld 30 kr za vino, Andrej Malič 2694 gld za konje in vino, Jožef Seunig 4669 gld 30 kr za vino in sode, Luka Zajc 1295 gld 17 kr za vino, Jožef Savinšek 799 gld za vino, Lovrenc Anton Rudolph 1293 gld 54 kr za vino, žito, papir itd. — Posebne račune so predlagali v Gradišču med drugimi: krčmar pri »črnem orlu« (tedanja št. 24) Janez Praznik (Prassnig) za 909 gld 20 kr, kolikor so porabili pri njem francoski oficirji od 23. maja do 29. novembra 1809., *pivovar* Tomaž Auer za isti čas 408 gld, Janez Jurij Fridl, lastnik hiše št. 17, pa celo 4223 gld 56 kr, Janez Jurij Zweyer, lastnik hiš št. 26 in 27, 3355 gld, Jožef Seunig (št. 32) 2329 gld 51 kr, *žiga Zois* (št. 41) 860 gld 6 kr, Valentin Brencce (Wrenze) vulgo »Alleewirth« (Gradišče 56) 1279 gld, pivovar dr. Blaž Klobus od binškošti 1809. do 23. januarja 1810. 928 gld itd. — V *kapucinskem predmestju*: Janez Steiner (hišna št. 3) 1550 gld, Jan. Nep. Detela (št. 10) 2831 gld 10 kr, Mihael Valentinčič (št. 25 in 26) 6431 gld, Andrej Malič (št. 59) 2366 gld, Ivana Juvan (št. 56) 2567 gld 5 kr, gostilničar (Gastgeb) Jurij Steppan in Franc Valentin (št. 64) prvi 2250 gld, drugi pa 1198 gld itd. — Zelo oškodovan je bil Vincenc Samassa (Karlovska predmestje št. 1), namreč za 2000 gld. — Največjega kavalirja se je izkazal *škof Ricci* (mesto, hišna št. 302, Ravbarjev kanonikat.) Ta je na poziv, naj napove svojo škodo, odgovoril takole: »Ker so pri meni nastanjeni štabni oficirji imeli hrano skupno z menoj in ker kurjava in razsvetljava ne pomenita toliko, da bi ju mogel zaračunati, ne prosim za nič drugega kakor da se mi vrmeta dve magistratu posojeni novi žimnici, dve novi posteljni odeji in rjuhe ali pa, da se mi to plača v gotovini. Ljubljana, 24. januarja 1810. Janez Anton Ricci, škof in stolni prošt« (fr. f. 23, akt 3).

Mati Katarina Bruner je umrla v Florijanski ulici št. 96 (kjer je bila pivovarna), dne 29. januarja 1821., stara 78 let, za vročinsko boleznijo (Nervenfieber), prevedena s sv. zakramenti. Komaj pol leta za njo, 26. julija 1821., je pobrala »oslabelost« (Entkraftung) še njenega drugega moža Pavla Brunerja.

Janez Feichter (pivovarnar »pri deteljici« od l. 1821. do 1845.).

Kakšna je bila usoda Brunerjeve edine hčerke Marijane Francke, nisem mogel ugotoviti. V mrliških knjigah šentjakobske župnije ni zapisana. Kot otrok torej ni umrla na očetovem domu. Morda se je omožila in bila izplačana v gotovini. Pri dedovanju Brunerjevih nepremičnin ni bila udeležena ne ona ne Terezija Bruner (rojena menda l. 1778.), ki se je omožila s pivovarnarjem na današnji Rimski cesti, 43letnim vdovcem Tomažem Auerjem. Pri poroki te poslednje, ki se je izvršila pri sv. Jakobu 27. januarja 1807., je bil za pričo poleg magistratnega ekspeditorja Jakoba Glavana tudi pivovar Janez Feichter, Brunerjev pastorek. Koliko je bila Terezija v sorodu z Brunerjem, ne vem. Njegova hči vsekakor ni bila, ker se je Bruner oženil samo enkrat in sicer l. 1781.

Bodisi kakor koli, podedovala sta vse Brunerjeve hiše in druge nepremičnine njegova *pastorka* Janez in Marjeta, otroka Kristijana Feichterja in Katarine Šefman, poznejše Brunerice.

Janez Matija Feichter se je rodil »pri deteljici« 20. februarja 1778. Pri krstu v stolnici sta ga držala zakonca Janez Krst. Madona, dimnikar, in žena Marija. Iz Janezovih mladih let ne vemo ničesar. Oženil se je, ko je dopolnil 29 let, s 3 leta mlajšo kuharico Ano Brauner. Poročil ju je 9. novembra 1806. v stolnici Jernej Schöfman (materin sorodnik?) pred pričama Janezom Jurijem Herleinspergerjem, kovaškim mojstrom, in trgovcem Francem Čebuljem (Zebull). Ženin tedaj ni več stanoval na materinem domu, marveč na Starem trgu št. 23 (danes 17), kjer je bila v 17. stoletju slovita Prunnerjeva gostilna »pri zlatem turu«. Kaj je mladi Feichter tu počel ali je morda krčmaril vsaj kot najemnik ali poslovodja, je težko reči. Na vsak način se v poročni knjigi imenuje še kot »sin pivovarskega mojstra«. Samostojno torej še ni izvrševal obrti.

Nekaj let po poroki vidimo Janeza Feichterja in ženo Ano kot lastnika hiše št. 46 v Florijanski ulici (danes 21)¹ in pripadajočega deleža ilovške gmajne, št. mape 111.² Kot taka sta vpisana v urbarju od 23. septembra 1811., lastnika pa sta morda bila že prej. V tej hiši je Janez Feichter izvrševal krčmarski obrt. Dokaz za to je seznam ljubljanskih krčmarjev iz l. 1818. (MAL, fasc. 20.) Hišo je prodal po očimovi

¹ Lastniki hiše št. 21 v Florijanski ulici: l. 1600. (in najbrž še prej) — 1607. Gašper Vogrinec, 1608. (pribl.) do 1611. (pribl.) krojač Jernej Schmidt, 1612.—1615. Jerneja Schmidta vdova in dediči (od l. 1613. do 1615. plačuje zanje davek Francesco Locatell), 1616.—1617. krojača Pavla Schmidta dediči, 1618.—1636. mesar Mihael Pavšič (Pauschitsch, od l. 1619. se piše »Pausch«), 1637.—1642. vdova Marija Pavšič (Pauschikhin), 1643.—1652. njeni dediči, 1652.—1661. Janez Khnab, 1661.—1670. njegovi dediči (vdova), 1671.—1677. jermenar Rok Reddi (bil še pred l. 1671. v hiši), 1678.—1704. njegovi dediči (prvotno izvršuje obrt vdova, h koncu jermenar Jožef Khaty; do l. 1696. je v hiši mestni piskač (Turnermeister) Jurij Ju-

smrti, ko se je lahko preselil na očetov dom in te hiše res ni več potreboval, Gašperju in Urši Virantu.

Iz časov francoske Ilirije vemo, da je bil Janez Feichter lastnik »tako zvane *Humblove pristave* na Spodnjih Poljanah«. Tam je imel tudi *kegljišče*. 12. maja 1813. (fr. fasc. 7) je dobil od magistrata začasno dovoljenje, da sme »popraviti z deskami in s slamo krito streho prave pristave in kegljišča, ki nimata nobene zveze s predmestjem ali s kakim drugim poslopjem, nikakor pa se mu ne dovoli, da bi pokril s slamo kajžo na ulici, ki ima komunikacijo s predmestjem.« Odlok je podpisal župan Codelli.

Od 9. maja 1827. imata Janez Feichter in žena Ana nekaj mestnega gozda pri Rudniku. Hosta je bila pripisana hiši št. 35 v Florijanski ulici in je ostala pri njej tudi po Feichterjevi smrti.

Iz prvega zakona so se Janezu Feichterju rodili trije otroci: 1. hčerka, ki je umrla menda še nekrščena (21. jul. 1809.); 2. Katarina Marjeta Ana, roj. 18. jul. 1814. v očetovi hiši (»Alten Markt« 46, t. j. današnja Florijanska 21). Oče je tu zabeležen že kot *pivovarski mojster* (Bierbr. meister), vendar nimamo nobenega dokaza, da bi pivo varil v lastni pivovarni, čeprav vemo, da si je pridobil obrtno dovoljenje že leta 1811. Verjetnejše je, da je vodil Brunerjevo pivovarno »pri deteljici«. Mati je vpisana kot *Bruner Ana*, kar je očitna napaka, saj se je z dekliškim imenom pisala Brauner. Botra sta bila pivovar Pavel Bruner in očetova sestra Marjeta, poročena Tallavania. Katarina je umrla kot dekle menda l. 1837., stara 23 let.

3. *Janez Pavel*; rodil se je tudi v Florijanski ulici 46 30. decembra 1816. Oče je vpisan kot pivovar, mati pa ima zopet napačno dekliško ime »Ana Breuer«. Botra sta ista. Janeza Pavla je dal oče izučiti za pivovarja. L. 1837. je delal v pivovarni v Döblingu pri Dunaju kot pivovarski pomočnik. Odtod je nameraval odpotovati na Švabsko in je zato ljubljanski magistrat pisal gosposki v Gornji Döbling, naj mu izda potno dovoljenje (fasc. 11 iz l. 1837., št. 6588). Tam se vsekakor ni mudil dolgo, ker je umrl že 21. septembra 1838. v *Ljubljani* (Florijanska 96) za »živčnim mrtvoudom«, star komaj 22 let. Polovici hiš v Florijanski ulici, ki ju je bil oče 18. junija 1831. zapisal obenem s polovico štirih njiv na ljubljanskem polju (rektif. št. 734—37) svoji hčeri Katarini in sinu Janezu, je po njuni smrti dal prepisati zopet na svoje ime (20. junija 1837. in 12. aprila 1839.).

4. *Ana Inocencija*, roj. na »Starem trgu« 46 (oče vpisan kot pivovar, mati zopet napačno kot »Anna gebohrene Bruner«) dne 28. julija 1819. Botra sta bila tudi sedaj Pavel Bruner in Marjeta Tallavania. Otrok je umrl v rojstni hiši že čez 7 mesecev (9. marca 1820.) za »notranjo vročino«.

govič (Georg Jugowitz), 1705.—1717. jermenar Jožef Khaty, 1718.—1753. (pribl.) jermenar Simon Irlich, 1753. do 1777. *klobučar* Janez Pitonič in žena Katarina, 1778. do 1811. Gašper Schanda in žena Marijana, od 9. avg. 1811. Schanda Franc, od 23. septembra 1811. do 26. novembra 1822. *Feichter Janez in Ana*, nato Gašper in Urša (pozneje Jera) Virant, ki sta lastnika še l. 1859. — Hiša je bila patidenčna. Prvotna št. 145, po l. 1805. št. 46, po l. 1877. št. 21 (za združeni prejšnji 45 in 46), lastnika Jernej in Frančiška Schuscheg; l. 1901. lastnica Čuček Franja, l. 1933. Kryl Franja.

² Gmajna Ilovica ima poseben urbar »Gemein - Antheile an der Illouza Distato des Laibach Flusses«.

Janez Feichter kot izvošček. 23. julija 1825. (fasc. 20, akt 3849/25) je zaprosil »Janez Feichter, meščanski pivovarski mojster pri deteljici pri sv. Florijanu« (zum Kleeblatt bey St. Florian), da mu magistrat izda obrtno dovoljenje za izvoščka. Prošnjo je utemeljeval takole: »Moja obrt kakor siceršno (sic!) kmetijstvo zahtevata, da imam več konj. Večkrat so me naprosili odlični gospodje, ki jim nisem mogel odreči, kakor tudi ne svojim gostom, (da jih vozim). Po vseh takih voznjah pa sem imel sitnosti s tukajšnjimi izvoščki. Da zamorem ustreči prvim in umiriti druge ter z ozirom na to, da mi po eden ali tudi po dva konja stojita večkrat brez dela, prosim pokorno, da mi slavni magistrat blagovoli ob zakonitem obdavčenju izdati patent najemnega izvoščka.« Magistrat ga je uslišal 30. avgusta 1825.

Feichter se drugič oženi. Prva Feichterjeva žena, Ana roj. Brauner, je umrla za kapjo 6. novembra 1830., stara 50 let (v Florijanski ulici 96). V zakonu je preživela 24 let. Preden pa so minili trije meseci, se je vdovec Janez dne 23. januarja 1831. l. vnovič poročil z Ano Hofer, samsko, zak. hčerjo Janeza Hoferja vulgo Kircherja in Magdalene (roj. Kurgaš), rojeno v

kraju in župniji Kreuzen na Gorenjem Koroškem. Ženin je izjavil, da je star 52 let. Utajil je torej kar 2 leti. Nevesti pa je bilo 32 let. Zanimivo je, da je ob poroki stanovala v drugi ženinovi hiši (št. 95 Florijanska ulica). Priče pri poroki v šentjakovski cerkvi so bili gubernijski uradnik Herman Schanda, domenski uradnik Jožef Kloker in dr. Jakob Pfandl.

Iz tega zakona ni bilo otrok. Žena Ana je umrla (v hiši št. 95 v Florijanski ulici) še leto dni ne po poroki, dne 7. januarja 1832. leta za rakom na maternici. Pogreb je opravil mestni župnik Janez Zlatoust Pohlin.

Janez Feichter ni žaloval niti štiri mesece. 30. aprila 1832. se je oženil v tretjič. Vzel je Marijo Hierländer iz Spittala na Gornjem Koroškem. Nevestin oče je bil krčmar in posestnik v Spittalu št. 41. Mati je bila Konstancija, roj. Schmölzer. Priča pri poroki je bil zopet Herman Schanda, sedaj že c. kr. gubernijski adjunkt, in gostilničar Janez Pichler. Ženinu je bilo že 55 let, napovedal pa jih je samo 53. Nevesta, ki je poroko dočakala v hiši ženinove sestre Marjete, por. Tallavania v Florijanski ulici 47 (danes 23), pa je bila za 24 let mlajša.

(Dalje prihodnjič.)

TURŠKA JAMA PRI SV. KRIŠTOFU V LJUBLJANI

V I K T O R S T E S K A

Do l. 1875. je šla vsako leto na velikonočni ponedeljek dopoldne po šenklavški slovesni maši procesija k Sv. Krištofu, kjer so ta dan obhajali spomin cerkvenega posvečenja. Ta procesija je bila starodavna in se omenja že v urbarju Sv. Krištofa l. 1601. (Kapiteljski arhiv.) Pri Sv. Krištofu je bila pridiga in peta maša o posvečevanju cerkva (de dedicatione). Popoldne so bile ondi večernice in procesija od Sv. Petra (Cerkvena pratika iz l. 1665.). Po večernicah se je pa razvila otroška veselica tik cerkve v gramozni jami, ki so jo imenovali Turško ali Lovšetovo jamo. Očividec prof. Ivan Vrhovec popisuje to veselico (Zbornik Slov. Mat. 1904, 24): »To vam je bil za ljubljanske paglavce vesel in srečen dan! Tam, kjer počivajo zdaj na tako zvanem novem pokopališču in čakajo vstajenja mrlič, je bilo še pred nemnogimi leti vsak velikonočni ponedeljek živo kakor v mravljišču. Če je vreme le količkaj kazalo, so se jele precej po kosilu vsipati iz Ljubljane in iz njene bližnje in daljne okolice cele trume ljudi proti Sv. Krištofu. Videli si jih prihajati od vseh strani po polju in stezah in iz bližnjih vasi. V 'Turški jami' jih je že pričakovala mnogoštevilna ljubljanska mladina, z glavo pri glavi. Gori nad jamo in po njenih obronkih pa se je kar trlo gospode. Kakor dež so letele pomaranče, jabolka, pirhi, razne sladčice itd. doli med gnečo mladine, in kdor še ni sam izkusil in videl, kako frče in žvižgajo v vojski krogle križem sem in tja, si je napravil ta dan na prav nenevaren način pojem o tem. Letečim pomarančam, jabolkam in pirhom se je iztegovalo na tisoče paglavskih rok nasproti. Kdor je ujel in prestregel kak tak zviška prileteli dar, ga

je spravil brž v varnost ter se pripravil za nov lov. Za to, kar je sfrčalo mimo in ni priletelo v roke, se pametna in izkušena glava ni brigala, dobro vedé, da je izgubljeno, zakaj za tisto, kar je bilo padlo na tla, se je vnel med mladino vselej strahovit boj; napravila se je živa kopica; nastal je vrišč in krik, menda ne dosti drugačen kakor takrat, ko so bili utaborjeni Turki sami tam. Konec takega boja so bile po navadi pomečkane pomaranče, razdrobljeni pirhi pa razkuštrani lasje, in če je bil boj zelo hud, so skelela včasih povrhu tudi ušesa. Ker je bilo število metalcev vrhu jame vedno veliko, in so se jabolka, pomaranče, pirhi, preste, zemlje in druge take dobrote vsipale kakor dež goso doli na srečne lovivce, je zgrešila marsikatera taka stvar svojo pravo pot ter marsikomu prav neprijetno priletela v hrbet, v glavo ali v obraz. Toda ta dan ni bolelo nič in tudi z gnilimi jabolki in pomarančami ali z mehko kuhanimi pirhi onečejene obleke ni bilo nič škoda. Konec tej zabavi je napravil po navadi šele mrak, ki je legel polagoma nad Turško jamo.«

L. 1875. je bila ta veselica zadnjikrat. To leto so namreč pokopališče pri Sv. Krištofu razširili čez vso Turško jamo in razveseljevanje v njej je moralo prenehati.

Kdaj se je ta navada pričela? Ljudje pripovedujejo, da je bil povod turški napad l. 1472. Takrat so Turki privihrali do Ljubljane in jo obkolili. Ker je bilo mesto utrjeno, se ga niso mogli polastiti. Napravili so tri tabore: v Šiški, na Poljanah in na kraju, kjer so l. 1497. postavili cerkev sv. Krištofa. Od teh treh strani so Ljubljano napadali, toda topovske krogle

z Ljubljanskega gradu so jih pregnale. V spomin na to srečno kanonado so potem imoviti meščani obmetavali mladino z jabolki itd. in imenovali to jamo Turško jamo.

Zgodovinarji pa dvomijo, da bi bilo vse to res tako.

Čudno je že to, da se ta veselica v starih spisih nikjer ne omenja. Valvasor govori pač o treh taborih, veselice se pa z nobeno besedo ne dotakne. Prav tako molči dr. Gregorij Dolničar, ki v spisu, shranjenem v ljubljanski semeniški knjižnici, govori o raznih veselicah, razveseljevanja v Turški jami pa ne omenja.

Prvi, ki to veselico omenja, je Hormayrjev Arhiv, 1818, str. 268. Ta pripoveduje, da so Turki l. 1472. napadli Ljubljano in napravili pri Sv. Krištofu okope. Ko so se pa oglasili z Ljubljanskega gradu topovi, so jo odkurili. V hvaležni spomin na rešitev so Ljubljani vpeljali jabolčno kanonado.

Ta navada je morala biti l. 1818. že zelo stara, ker je pisec prepričan, da se vrši od turškega napada dalje.

Prof. Iv. Vrhovec pa meni, da se je veselica pri Sv. Krištofu pričela šele l. 1794., ko je gosposka podobno razveseljevanje pri Božjem grobu v Štepanji vasi prepovedala. V starih časih so namreč Ljubljani v velikem številu hodili v postu k Božjemu grobu. Kratkočasili so se tako, da je gospoda metala med mladino lectarsko blago, imenovano »šiftelec«, mladina pa je te darove lovila. Ker pa se je ta zabava vršila tik cerkve, je motila božjo službo, zato jo je gosposka prepovedala. Prof. Vrhovec sklepa: »Ne rekel bi dvakrat, da so se Ljubljani s to svojo zabavo preselili iz Štepanje vasi v jamo za Sv. Krištofom in da se je metanje v Turško jamo začelo šele ta čas (Zbornik S. M., 1903, 26). Tu bi seveda vprašali: Če se je prenos zgodil šele l. 1794., kako da tega ni vedel pisec iz l. 1818., ko je minilo šele 24 let od tedaj? Gotovo bi moral vedeti, da je ta navada še zelo mlada; bil pa je prepričan, da sega nazaj v davnino, v turške čase. Drugič bi pa ugovarjali: Če je gosposka jabolčno kanonado v Štepanji vasi prepovedala, zakaj jo je pa pustila pri Sv. Krištofu, ki je bil bliže Ljubljani? Jasnega razloga ne moremo najti. Tudi ime »Turška jama« bi ne moglo nastati meni nič tebi nič šele l. 1794. Res je, da se je l. 1789. obudil spomin na Turke, ko je general Laudon zavzel Beograd; malo drzno pa bi bilo krstiti jamo turško, ko bi ne bilo nobene zveze s Turki. Jama so pač imenovali, ker so se v njej utaborili Turki. Ali se je pa to zgodilo l. 1472. ali pozneje, kakor drugi mislijo (Costa, l. 1584.), tega danes ne moremo dognati.

Podobno, kakor Hormayrjev Archiv, pišejo o tej veselici skoro vsi domači zgodovinarji, tako Jan. Trdina, Zgod. slov. nar., 1866, 68; Parapat, Letopis M. Sl., 1871, 42; Dimitz, Geschichte Krains, I, 285; Orožen, Vojvod. Kranjska, II, 68; dr. Gruden, Zgod. slov. nar., 340; Costa, Reiseerinnerungen, 1848, 19.

Vsekakor je morala biti zabava pri Sv. Krištofu zelo stara. Dokaz »ex silentio«, t. j. iz molka, ni posebno trden. Če Valvasor in dr. Gregorij Dolničar veselice ne omenjata, s tem ni še dokazano, da je takrat ni

bilo; saj sta jo lahko prezrla, ker ni bila v tedanji Ljubljani, ampak precej daleč proč.

Priznati pa moramo, da tudi računski knjiga cerkve Sv. Krištofa, ki od l. 1600. našteva dohodke in izdatke, veselice ne omenja, pač pa slovesno petje, ki so ga oskrbeli n. pr. l. 1634. stolnični in jezuitski pevci. Ker pa od veselice ni bilo dohodkov ne stroškov, je molk popolnoma umljiv.

Nekateri preiskovalci zgodovine te veselice so sklepali, da jama pri Sv. Krištofu nima zveze s Turki, ker se že pred prihodom Turkov v naše kraje imenuje Hergruben (T. Elze v Mitt. d. M. V. f. Kr., 1864, 90). Tako govori listina iz l. 1418., da sta dva ljubljanska meščana kupila njive pri Hergruben. Tudi druga listina iz l. 1499. omenja njivo pri Sv. Krištofu »hinter der Hergruben«. Elze je besedo Hergrube razlagal iz Heer-grube, torej vojno jamo. Če je torej bila jama že l. 1418. imenovana »vojna jama«, ko še Turkov v Ljubljano ni bilo, je jasno, da ime Turška jama ni pravilno. Toda počasi po kamenju! Ali je ugotovljeno, da pomeni Hergrube ali Herngrube res vojno jamo? Ali ni druge razlage? Poglejmo!

Ko so Ljubljani hiše zidali, so potrebovali peska. Kopali so ga zunaj stare Ljubljane in tudi v okolici Sv. Krištofa. Pesek se imenuje latinsko arena. Iz tega so Nemci napravili Eren ali Ern. Ern- ali Erengrube je torej peščena (gramozna) jama in taka je res bila pri Sv. Krištofu do l. 1875., ko so jo spremenili v pokopališče. Ko so pa ljudje pozabili, kaj Erengrube pomeni, so v spominu na turške vojske in na turški tabor, začeli jamo imenovati Herngrube, torej po ljudski etimologiji. Mesto arena so Latinci pisali tudi harena in potem pomeni Herengrube prav isto kar Erengrube, t. j. peščeno jamo (Weigand, Deutsches Wörterbuch, I, 466). Mogoče, da velja enaka razlaga tudi za Ehrengruben (Crngrob pri Škofji Loki), če je ondi kaka peščena jama ali če je vsaj nekdanj bila. Mogoče so prav tam izkopali tudi rebro predpotopnega mamuta, sedaj imenovano rebro »ajdovske deklice«.

Vse torej kaže, da je Turška jama pri Sv. Krištofu res dobila svoje ime po Turkih, ki so se pri napadu na Ljubljano utaborili v tamkajšnji gramozni jami, še preden je ondi stala cerkev sv. Krištofa. Po ljudski govoricu spominja na to tudi Bežigrad, češ, da je preko ceste Turške jame imel svoj šotor turški beg in so pozneje, ko je bila tam postavljena prva hiša, to imenovali bežji (= begov) grad, kar je postalo lastno ime Bežigrad. Drugi izvajajo ime od vevnika beži in grad.

Kdaj se je pa začela jabolčna kanonada, se sedaj ne more dognati. Če ni že od turških časov, bi edinole mogla nastati l. 1789., ko je Laudon zavzel Beograd in bi jo navdušeni Ljubljani v spomin na turški tabor pri Sv. Krištofu vpeljali, ker se je podobno kakor v Beogradu godilo tudi v Ljubljani, kakor poje znana pesem:

Cesarske puške pokajo,
se turške gospe jokajo,
cesarski bombe mečejo,
se Turki iz grada vlečejo.

ALKOHOLIZEM MED UČENCI OSNOVNIH IN MEŠČANSKIH ŠOL V SLOVENSKIH MESTIH V ŠOLSLEM LETU 1936./37.

V O J K O J A G O D I Č

DONESEK H KOMUNALNIM SOCIALNOPOLITIČNIM STATISTIČNIM ANALIZAM

(Konec.)

Iz do sedaj navedenih podatkov je razvidno, kakšen je splošen odnos mladine do alkohola, t. j. koliko je mladina v celoti dostopna za njegovo uživanje. Pripomniti pa je treba, da so visoki odstotki učencev, ki pijo, za štajerska, prekmurska in dolenjska mesta povsem razumljivi. Manj razumljivi pa so za Ljubljano in gorenjska mesta, posebno Radovljico, ki kažejo relativno tudi visok odstotek. Poznavalci življenja na Gorenjskem trdijo, da se pije tam le redkeje vino, pogosteje žganje in sadjevec, ki ga tu še iz posebnih razlogov tudi prištevamo k alkoholnim pijačam. Dalje je treba tudi pripomniti, da so merila za pitje po dolenjskih, štajerskih in prekmurskih krajih zelo različna od gorenjskih, osobito z ozirom na kvantiteto. Gorenjska je vsekakor občutljivejša v tem oziru in zato si je n. pr. visoki odstotek Radovljice razlagati nujno le na ta način, dočim se zdi poznavalcu štajerskih, dolenjskih in prekmurskih navad in običajev življenja odstotek skoraj premajhen.

Do jasnejše predstave nam bo pripomogla nadaljnja analiza.

Stanje samo v osnovnih šolah je z ozirom na tabelo št. 1 sledeče:

Tabela št. 4.

Razširjenost alkohola med učenci osnovnih in meščanskih šol v slovenskih mestih v šol. letu 1936./37.:

MESTO	Število otrok v osnovnih šolah			Od teh uživa alkoholne pijače			% pivev
	dečkov	deklic	skupaj	deč.	deklic	skupaj	
Ljubljana . . .	2.830	2.646	5.476	1.349	717	2.066	37
Radovljica . . .	97	114	211	79	82	161	76
Škofja Loka . . .	397	358	755	174	82	256	34
Kamnik	244	205	449	152	58	210	46
Kranj	203	243	446	118	119	237	53
Novo mesto . . .	233	200	423	169	130	299	70
Črnomelj	237	216	453	226	185	411	90
Krško	110	107	217	100	105	205	96
Maribor	1.171	1.247	2.418	436	412	848	35
Celje	894	899	1.793	491	339	830	47
Ptuj	459	519	978	321	508	829	85
Slov. Bistrica . .	294	290	584	276	265	541	92
Slov. Konjice . .	340	228	568	311	197	508	71
Laško	287	281	568	220	227	447	79
Murska Sobota . .	349	337	686	130	191	321	46
Dolnja Lendava .	109	104	213	104	81	185	86
Ljutomer	374	317	691	368	202	570	82
Skupaj	8.618	8.311	15.929	5.124	3.800	8.924	52

Iz gornjih števil je razvidno, da imajo največje absolutno število osnovnošolskih otrok, ki uživajo alkoholne pijače, osnovne šole po vrstnem redu v sledečih mestih: Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj, Ljutomer, Slovenska Bistrica, Laško, Črnomelj, Slov. Konjice, Murska Sobota, Novo mesto, Škofja Loka, Kranj, Kamnik, Krško, Dolnja Lendava, Radovljica. Točnejšo sliko nam dajo le relativna števila. Po njih bi napravili sledeči vrstni red: Krško 96 %, Slov. Bistrica 92 %, Črnomelj 90 %, Dolnja Lendava 86 %, Ptuj 85 %, Ljutomer 82 %, Laško 79 %, Radovljica 76 %, Slov. Konjice 71 %, Novo mesto 70 %, Kranj 53 %, Celje 47 %, Murska Sobota in Kamnik 46 %, Ljubljana 37 %, Maribor 35 %, Škofja Loka 34 %. Od vseh 16.929 osnovnošolskih otrok pije torej 52 %, torej več ko polovica. Iz tabele št. 2 je dalje tudi razvidno, da pijejo dečki bolj kot deklice. Odstotek pivev pri dečkih znaša 59 %, dočim pri deklicah le 45 %.

Vprašanje je, v kakšnem odnosu pa so učenci meščanskih šol do uživanja alkoholnih pijač. To nam pokaže

tabela št. 5.

Razširjenost alkohola med učenci meščanskih šol v slovenskih mestih v šolskem letu 1936./37.:

MESTO	Število otrok v meščanskih šolah			Od teh uživa alkoholne pijače			% pivev
	dečkov	deklic	skupaj	dečkov	deklic	skupaj	
Ljubljana . . .	1.157	1.398	2.555	825	784	1.609	63
Škofja Loka . .	94	125	219	73	18	91	41
Novo mesto . . .	124	117	241	117	92	209	87
Črnomelj	80	46	126	80	46	126	100
Krško	76	99	175	64	90	154	88
Maribor	817	922	1.739	645	420	1.065	61
Celje	291	482	773	171	376	547	70
Slov. Bistrica . .	96	100	196	82	74	152	79
Dol. Lendava . .	67	33	102	69	33	102	100
Ljutomer	95	78	173	86	72	158	91
Skupaj	2.897	3.400	6.297	2.212	2.005	4.217	66

Če primerjamo to tabelo s tabelo št. 2, takoj lahko ugotovimo veliko razliko. Odstotek pivev pri osnovnih šolah je 52, pri meščanskih 66. Torej od vsakih 100 učencev meščanske šole jih uživa alkoholne pijače 66!! V tabeli št. 5 presenečajo rezultati meščanskih šol v Črnomlju, Dolnji Lendavi in Ljutomeru. V teh šolah pijejo namreč korporativno vsi učenci! Preseneča tudi rezultat Ljubljane, ki znači, da se z uživa-

njem alkoholnih pijač prične pač takoj, ko postane organizem goden za to, odnosno takoj, ko nekoliko doraste in postane odpornejši.

Če se tukaj dotaknemo dejstva, da predstavljajo učenci naših meščanskih šol z ozirom na njih ustroj bodoči slovenski obrtniški naraščaj, je zaključek prav za prav porazen. In ravno tiste pokrajine oziroma mesta, ki bi morala v dobro svojega razvoja imeti izgled za trezen, duševno in telesno zdrav obrtniški naraščaj, stoje glede uživanja alkoholnih pijač na najslabšem. To nam nazorno pokaže sledeča

tabela št. 6.

Razširjenost alkohola med učenci osnovnih in meščanskih šol v šolskem letu 1936./37.:

Mesto, oziroma pokrajina	Število otrok v meščanskih šolah			Od teh uživa alkoholne pijače			% pivcev
	dečkov	deklic	skupaj	deč.	deklic	skupaj	
Ljubljana	1.157	1.398	2.555	825	784	1.609	61
Gorenjska: Škofja Loka	94	125	219	73	18	91	41
Dolenjska: Novo mesto, Krško, Črnomelj	280	262	542	261	128	489	90
Štajerska: Maribor, Celje, Slo- venska Bistrica	1.104	1.504	2.608	898	870	1.768	68
Prekmurje: Dolnja Lendava, Ljutomer	161	111	275	155	105	260	94
Skupaj . . .	2.899	3.400	6.299	2.212	2.005	4.217	66

Če vzamemo v obzir ugotovitev, da uživanje alkoholnih pijač kvarno vpliva na poznejši človekov duševni in telesni razvoj, kar se zelo izrazito opaža pri učenju te ali one obrti, kakor tudi pri vodenju gospodarstva, potem bi v tem pogledu prorokovali najslabšo bodočnost ravno Prekmurju 94 %, nato Dolenjski 90 %, Štajerski 68 %, Ljubljani 61 % in najboljšo Gorenjski 41 %. Nadalje pa nam kaže tabela št. 6 tudi to, da je $\frac{2}{3}$ vseh meščanskošolskih učencev naklonjenih, ali bolje, inklinira k uživanju alkoholnih pijač.

Iz vseh do sedaj navedenih podatkov pa ni mogoče razbrati, kako pijejo in koliko, ker so bili v do sedaj navedenih podatkih upoštevani vsi otroci, ki pijejo redno in samo včasih, bodisi vino, pivo ali žganje. Na podlagi predmetnih ugotovitev pa se tudi v tem pogledu da lahko podrobnejša statistična analiza.

Z ozirom na večjo ali manjšo škodo, ki jo priza- deva uživanje alkoholnih pijač slovenski osnovno- šolski in meščanskošolski mladini slovenskih mest, je važno vedeti, koliko otrok pije redno alkoholne pijače. Redno uživanje vina nam podaja pregledno n. pr.

tabela št. 7.

Razširjenost alkohola med učenci osnovnih in meščanskih šol v šolskem letu 1936./37.:

MESTO	Število otrok v šolah			Od teh redno uživa alkoholne pijače			% rednih pivcev
	dečkov	deklic	skupaj	deč.	deklic	skupaj	
Ljubljana . .	3.987	4.044	8.031	33	8	41	0.49
Radovljica .	97	114	211	—	—	—	0.00
Škofja Loka .	491	483	974	7	—	7	0.72
Kamnik . . .	244	205	449	—	—	—	0.00
Kranj	203	243	446	—	3	3	0.69
Novo mesto .	347	317	654	20	2	22	3.36
Črnomelj . .	317	262	579	10	4	14	2.42
Krško	186	206	392	20	49	69	17.60
Maribor . . .	1.988	2.169	4.157	23	2	25	0.60
Celje	1.185	1.381	2.566	15	10	25	0.97
Ptuj	459	519	978	4	29	33	3.38
Slov. Bistrica.	390	390	780	64	15	79	10.13
Slov. Konjice.	340	228	568	35	10	45	7.92
Laško	287	281	568	4	1	5	0.89
Mur. Sobota .	349	337	686	—	—	—	0.00
Dol. Lendava .	178	137	315	18	5	23	7.30
Ljutomer . .	469	395	864	32	28	60	6.94
Skupaj	11.517	11.711	23.228	285	166	451	1.93

Tabeli št. 7 človek prav za prav težko verjame, je pa vendarle resnična. Med otroki osnovnih in meščanskih šol slovenskih mest je torej 451 otrok, ki redno uživajo vino ali žganje. Od teh je 285 moških in 166 ženskih. Na prvi pogled te številke presenečajo, toda to potrjuje

tabela št. 8.

Razširjenost alkohola med učenci osnovnih in meščanskih šol v šolskem letu 1936./37.:

Mesto, oziroma pokrajina	Število otrok v šolah			Rednih pivcev alkoholnih pijač meščanskih šol			% pivcev
	dečkov	deklic	skupaj	deč.	deklic	skupaj	
Ljubljana	3.987	4.044	8.031	33	8	41	0.49
Gorenjska: Radovljica, Škofja Loka, Kamnik, Kranj	1.035	1.045	2.080	7	3	10	0.48
Dolenjska: Novo mesto, Krško, Črnomelj	850	785	1.635	50	55	105	6.42
Štajerska: Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Laško	4.649	4.968	9.617	145	67	212	2.20
Prekmurje: Murska Sobota, Dolnja Lendava, Ljutomer	996	869	1.965	50	33	83	4.22
Skupaj	11.517	11.711	23.228	285	166	451	1.93

V pogledu rednih pivcev prednjačijo ona mesta, ki imajo izrazit vinski okoliš in ki so po obsegu in številu manjša. Če bi tu mogli ugotoviti še šolske uspehe in sploh življenjske uspehe teh otrok, bi bila ugotovitev brez dvoma velikega pomena. Verjetno pa je, da šole itak same zasledujejo duševni in telesni razvoj otrok — rednih pivcev alkoholnih pijač in bodo te ali one tudi eventualno lahko izpolnile te podatke. Da pa pomenijo te številke v pedagoškem, zdravstvenem, gospodarskem, socialnem in prosvetnem pogledu neprijetno dejstvo, je gotovo samo po sebi umljivo. Tem otrokom bi morale občine v interesu svojih občanov posvetiti vso pozornost.

Če primerjamo tabelo št. 7 s tabelo št. 1, nam postane slednja takoj umljivejša. V prvi je pokazana nagnjenost mladine v celoti k uživanju alkoholnih pijač, dočim nam tabela št. 7 že deloma, obenem z dejanskim stanjem pokaže tudi že rezultat te inklinacije mladine k alkoholu.

Sporno pri gornjih navedbah rednega uživanja alkoholnih pijač bi utegnulo biti merilo, po katerem smo otroke ocenjevali. Toda vsi upoštevani so se ocenjevali po lastnih izjavah in daljšem opazovanju in smo upoštevali samo one, ki redno uživajo alkoholne pijače. Množina zaužitih alkoholnih pijač sicer ni navedena, ker pri tej statistični analizi niti ni nujna. Gotovo je, da je pri enih večja, pri drugih pa manjša. Saj s stalnim uživanjem postane potreba, ki tudi raste in doseže mnogokdaj visoko merilo.

Dalje je pripomniti še to, da je rednih pivcev večina v osnovnih šolah in manj v meščanskih. Morda bi bilo v zvezi s tem treba opozoriti na eventualno dejstvo, da k temu, bodisi direktno ali indirektno, hote ali nehote, mnogo pripomore vpliv šole. Vsekakor pa te številke še vedno pomenijo pereče pedagoško vprašanje ne samo na kmetih, marveč tudi v mestih.

Tako bi nam bilo te ugotovitve še izpolniti s podatki, kaj pijo otroci in zakaj pijo? Glede prvega vprašanja ni zadrege. Pijejo pač vse alkoholne pijače, prednjači seveda vino, pivo in žganje. Glede drugega vprašanja pa morajo gotovo obstojati neki vzroki. Alkoholizem v splošnem se danes smatra kot socialen pojav. Nekateri ga označujejo tudi kot socialno bolezen. Do neke mere bi ga morali kot takega smatrati tudi pri mladini. Pri Slovencih se da nagnjenost k

alkoholizmu razlagati na dva načina. Po prvem načinu bi nam bilo utemeljevati uživanje alkohola z dednimi nagnjenji, pri čemer pa nimamo v mislih samo podedovanja iz roda v rod, to je psihološkega razvoja slovenskega naroda, marveč tudi gospodarski in socialni razvoj, ki tudi kaže dedne znake, in morda celo najvidnejše, ravno v alkoholizmu. Če se čuje, da je ta ali oni rod »zapit«, kar znači, da je degeneriran po alkoholu, potem lahko z nekako isto logiko izvajamo te zaključke z ozirom na razvoj gospodarskega in socialnega reda. Na žalost se pri Slovencih tudi lahko govori o zapitem gospodarstvu in o neurejenih socialnih razmerah v gotovih predelih dežele, kar znači, da je gospodarski in socialni razvoj degeneriran. V tem prvem primeru moramo smatrati alkoholizem kot tisti vzrok, ki je povzročil biološko in gospodarsko degeneracijo. V drugem primeru pa moramo utemeljevati uživanje alkoholnih pijač s stališča ekonomsko-determinističnih principov, kar bi več ali manj negiralo prvi rasno-biološki princip. V tem drugem načinu bi morali iskati krivca za alkoholiziranost slovenskega rodu v razmerah, v katerih živi, to je v krivičnih, slabih in podobnih. Toda z isto pravico bi lahko jemali v obzir tudi dobre socialne razmere.

Danes se namreč zelo rad omenja drugi način. Toda prav toliko dokazov, kolikor jih imamo za drugi način, jih imamo tudi za prvega. Temeljitejših najbrže še več. V kvantiteti je morda tudi nekoliko razlike, v kvaliteti pa prav gotovo nobene. Tudi za razpravljanje s socialno medicinskega stališča nimamo na razpolago potrebnih in verodostojnih podatkov ali rezultatov. Zato sta danes z isto upravičenostjo na dnevnem redu »degeneracija (biološko) slovenskega rodu po alkoholu«, kakor tudi »Slovenci se opijajo zato, ker se jim krivica godi«.

Razpravljati o teh stvareh na tem mestu ni oportuno. Ne spada več v to razpravo. Toda z ozirom na dosedanje statistično analizo že lahko ugotovimo, da segajo, ali bolje, se pojavljajo vsi simptomi degeneracije po alkoholu ne samo na kmetih, marveč že v izdatni meri tudi v mestih, to je slovenskih kulturnih in gospodarskih centrih.

Odgovornosti za vse to, kar je, in predvsem vse to, kar bo, ne nosi mladina, odgovorni so pač oni, ki so zanjo dolžni skrbeti in ki so jo dolžni zaščititi.

Novo mesto: Mej vrti (del nekdanje ulice sv. Jurija)

Novo mesto: Hiše na Bregu za frančiškanskem samostanom (Šolska ulica). V ljudski govorici Caparski breg Foto C. Skebé

O NOVEM MESTU OB KONCU XVII. STOLETJA

(Konec.)

JANKO JARC

V drugem delu svojega rokopisa je Breckerfeld zapisal vse meščane in jih razvrstil po vrstnem redu hišnih števil in po posameznih trgih in ulicah. Vrednost tega seznama ni samo v tem, da je ohranil imena meščanov in njih zvanje ter najstarejšo numeracijo hiš Novega mesta, ampak posebej še v tem, da je v pripombah pri večini meščanov dostavil tudi kraj, odkoder so se priselili, in s tem pokazal ono »raznovrstno mešanico narodnosti«, o kateri je pisal v prvem delu. Ohranil pa je v tem seznamu tudi najstarejša ulična imena.

Ko je I. Vrhovec pripravljala rokopis »Zgodovine Novega mesta«, je hotel dodati tudi seznam meščanov XVIII. stoletja, kar pa je potem opustil. 18. decembra 1890. je pisal Levcu, da ne bi rad iz svojega rokopisa pri natisu izpustil ničesar važnega iz zgodovine mesta in celo ne zgodovine mestnega zbora: »Edino, za kar mi ne bi bilo žal, so nekateri napisi, inskripcije in imenik novomeških posestnikov o minulem stoletju.«¹⁴

Objavljam Breckerfeldov seznam z vsemi opombami v istem redu kot ga je napisal on sam. Imena ulic je po Breckerfeldu in aktih mestnega arhiva zapisal že Vrhovec (n. o. m. 45/46), ne da bi bil za vse določil njih lego, zato v oklepaju navajam še ona imena, ki so jih ulice in trgi imeli po preimenovanju in novi razvrstitvi hišnih števil 1807., 1892. in 1930., kolikor mi je bilo seveda mogoče dognati. *Prva številka pomeni tekočo številko, druga hišno številko, v oklepajih so domača imena.*

1. *Auf dem Platz, Na plaz* (Glavni ali Veliki trg, 1809.—1813. Napoleonov trg, 1923. Trg kraljeviča Petra, 1934. Trg kralja Petra II.):

1	1	rotovž.
2	2	Franc Reichel, svečar, Čeh.
3	3	Anton Žagar (Schmitz), lekarnar, Kranjec iz Kranja.

¹⁴ Ivan Vrhovnik: *Ivan Vrhovec. Doneski k življenjepisu itd.* 1933., 37.

Novo mesto: Trg kralja Petra II. (Glavni trg). Portal Germove hiše

Novo mesto: Ljubljanska cesta. Pogled izpod Bergmannovih arkad

Foto: C. Skebé

arkad

4	7	Andrej Kanduč, trgovec z dišavami, Korošec.
5	8	} Janez Jakomini, trgovec z dišavami.
6	9	
7	10	Franc Krammer, kaplan v Trebnjem.
8	11	Barbara Kuthiaro, vdova Antona K., gostilničarka.
9	12	Avguštin Fabian, mesar, Novomeščan.
10	14	Marija Pečjak.
11	15	Janez Marodelli (Berkopec), trgovec z galanterijskim blagom, Italijan iz Milana.
12	16	} Anton Nachtigal, strojar, Gorenjec.
13	17	
14	27	} Franc Kalčič (Vaterl), mesar, Novomeščan.
15	28	
16	29	Jan. Gottlieb Schreyer (Jesenko), kirurg in mestni blagajnik, Nемеc iz Mainza.
17	30	Filip Gadener (Puškar), usnjar.
18	31	Franc Lukmann, bivši oskrbnik, iz Mokronoga.
19	33	Anton Berneker, oskrbnik na Hmeljniku, Novomeščan.
20	34	Barbara Seifrid, vdova, vrtnarica.
21	35	Jakob Krištof, pek, iz Šmarja.
22	36	Ignac Hackhoffer, rokavičar, iz Kamnika.
23	37	Jožef Hartel, poštar, oče je bil iz Češke.
24	38	Franca Germa vdova Katarina, železninarka.
25	39	Jakob Skrem, trgovec s platnom in drogist, upravitelj mestnega sodišča.
26	40	Franca Germa vdova Katarina, železninarka.
27	41	Ana Watscher, vdova r. Germ, železninarka.
28	42	Jan. Vid Sager, bivši mestni sodnik, iz Štajerske.
29	4	Dizma Germ (Risner), lektar, Novomeščan.
30	46	Notburga Tanzmann, vdova, pasarka.
31	47	Andrej Kanduč, trgovec z dišavami, Korošec.
32	48	Franc Burger, pasar, Novomeščan.
33	72	Siegmund Langer, lekarnar, Novomeščan.
34	73	Ksaver pl. Sallenstein.
35	74	Francesco Marchese, kavarnar.
36	265	Franc Šparovec, strojar, iz Višnje gore.
37	266	Oswald Fabian, trgovec z blagom, Furlan.
38	267	Matija Lusner, glavničar, Novomeščan.
39	268	Jakob Tschine, kirurg, Novomeščan.
2. *Seidengasse, Laibacher Gasse, Gafsa od goreineh vratih na plaz* (Ljubljanska cesta):
40	49	Matija Luzner, glavničar, Novomeščan.
41	50	Jožef Kegel, nogavičar, iz Hessenskega.
42	168	Jurij Gradina, urar, iz Maribora.
43	51	Neža Widemayr, vdova (Perdečka). ¹
44	54	Konstancija Ecker, vdova, pletilja, iz Koroške. Cerkev sv. Katarine.
45		
46	157	Terezija Kermc, »Hešin«, gostilničarka.
47		Jožef Germ, župnik v Prečni.
48	55	hiša za mestnega vratarja.
49	56	Jan. Jakomini.
50	57	Vid Margraff, kirurg, iz Bavarske.
51	58	Jurij Smerekar, krojač, Novomeščan.
52	59	Jožef Zalokar, kirurg, Novomeščan.
53	60	Mih. Grailland (Flörer), lončar.
54	61	Filip Muthweis, sedlar.
55	62	Matija Mohorčič (Škrampec), iglar, Novomeščan.
56	63	Ana pl. Bernardič, vdova.
57	64	Karl Kohl, dimnikar.
58	65	Jakob Rutter (Weiße), pek, iz Šmarja.
59	66	Franc Moser, ² upravitelj komende.
60	67	Matija Luser, usnjar, iz Gabrja.
61	68	Anton Jögger, kotlar.
62	69	Jan. Mohorčič (Škrampec), železninar, Novomeščan.
63	71	Ana Marija Buzelai, vdova.
64	70	Elizabeta Pober, roj. Petermann, vdova.

¹ Od 1794. Matija Wenger, Gorenjec.

² Od 1793. Stefan Kragel, dr. med.

Novo mesto: Ustje Kastelčeve ulice ob Ljubljanski cesti.
(Pod Sv. Katarino) Foto: Pogačnik

3. *Die obere Katharinen Gasse, Nad sveta Katarina.* (Trg sv. Katarine in Arkova ulica):

- 66 156 Neža Doppler (Zurka), vdova.
- 67 155 Marija Ehrmann, r. Pavček, vdova, nogavičarka.
- 68 154 Franc, župan v Beliški vasi.¹
- 69 153 Mihael Bertoncej, kovač.
- 70 150 hiša Mikičevega beneficija.
- 71 149 Filip Smerekar, mesar.
- 72 148 hiša Tišlerjevega beneficija.
- 73 147 (Ižan), sodar, iz Avstrijskega.
- 74 146 Tomaž Kušman, ključavničar, Novomeščan.
- 75 145 Ana Per, modistka (Putzmacherin).
- 76 144 Jurij Planinšek (Pušavnik), tkalec (platnar).
- 77 143 Tomaž Wollowitz (Kulovec?), kanonik, Novomeščan.

4. *Die untere Katharinen Gasse, Pod sveta Katarina* (Kastelčeva ulica):

- 78 163 Matija Per († marec 1793., sedaj 1794. Neža Vidmayer, Perdečka), motvozar (vrvičar), Novomeščan.
- 79 164, tobačni nadzornik.
- 80 165 Anton Gregorič (Zajc), iglar.
- 81 53 Martin Anitzel, usnjar.
- 82 166 Janez Mravlje (Spielz), krojač, Novomeščan.
- 83 167 Lovrenc Košir (Drač), mizar.
- 84 169 Pavel Šparovec (Kisel pek), pek.
- 85 170 Anton Žitnik, pek.
- 86 171 Franc Prockel, čevljar, iz Koroške.
- 87 172 Andrej Rößel,, iz češke.
- 88 173 Ana Lusner, usnjarka.
- 89 174 Martin Hribernik, tkalec.

5. *Raubgasse* («Mačkina gasa», sedaj Strma steza):

- 90 151, tobačni nadzornik.
- 91 152, mestni čuvaj.

¹ Najbrže Belšinja vas pri Trebnjem.

6. *Spitalgasse* (Kapiteljska ulica):

- 92 158 Martin Anitzel (špitalska hiša), usnjar.
- 93 159 Marjeta Jeller.
- 94 160 Urban Metz, usnjar.
- 95 161 Alojz Pernstecher, eksjezuit, posvetni duhovnik.

7. *Nikolausgasse* (del Proštjske, Križatijske in Cerkvene ulice):

- 96 162 kapiteljska cerkev.
- 97 165 proštija.
- 98 232 Ana Seel.
- 99 235 mežnarija.
- 100 234 Karl Raunacher, kirurg, iz Koroške.
- 101 233 Štefan Grabner (v Polčevem stolpu), bivši upravitelj.
- 102 231 Bernard Stricker, vrvar, Novomeščan.
- 103 230 Franc Wolf, ključavničar.
- 104 229 Primož Grozdek, ključavničar.
- 105 228 Feliks Perme, ključavničar.
- 106 222 benefiatska hiša benef. sv. Barbare.
- 107 142 Neža Marija Mlakar.
- 108 141 Franc Per, pasar.
- 109 140 Ignac Hackhofer, rokavičar, iz Kamnika.

8. *Poskokengasse* (Križatijska ul., Školova ul., Ulica 6. sept.):

- 110 133 Franc Schwarz, sedlar, iz Koroške.
- 111 185 Franc Valenčič (Zitterschlager), čevljar.
- 112 186 Mihael Wolf (Vouk), ključavničar.
- 113 192 Mihael Lublanšek, usnjar, Novomeščan.
- 114 191 Jakob Skrem, trgovec z blagom.
- 115 189 Pavel Stampfel, krznar, Kočevar.
- 116 188 Mihael Brunner, krojač, iz Bavarske.
- 117 236 Franc Luser (Papež, Brusničar), usnjar.
- 118 237 Janez Kladnik, čevljar.
- 119 187 Janez Fabian.
- 120 32 Vaclav Skubic, bivši mestni blagajnik, iz Višnje gore.
- 121 193 Anton Reddi, jermenar, Novomeščan.
- 122 194 Jožef Pikardi, bivši upravitelj, Dolenjec.
- 123 197 Kordula Videtič, vdova.
- 124 196 Jožef Mohorčič, steklar in mizar.
- 125 195 Janez Videtič (Činkole), svetni duhovnik.
- 126 224 komenda nem. viteškega reda.
- 127 225 Marija Rotter, vdova.
- 128 226 Jožef Pogačnik, ključavničar, iz Kamnika.

9. *Antonigasse, Per svetimu Florianu* (Sokolska ulica, 1892.: Čitalniška ulica, del Trga sv. Florijana):

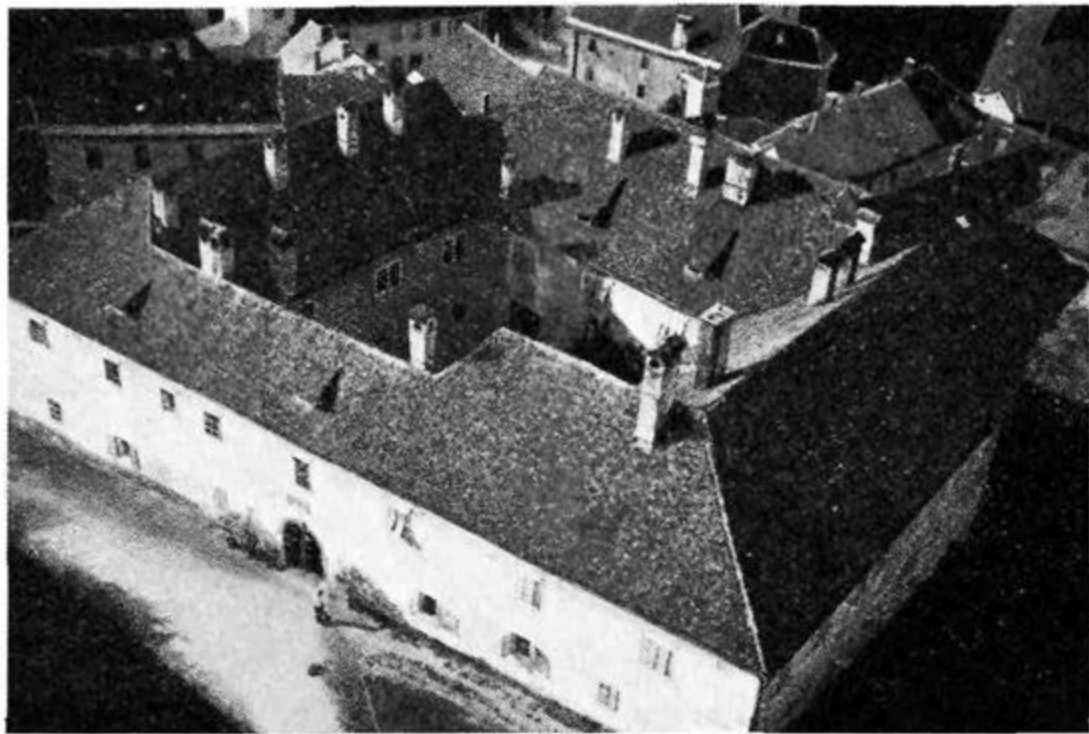
- 129 137 dediči Ferd. Mauracherja.
- 130 136 Mih. Bertoncej (Provianthaus), kovač.
- 131 135 Mih. Wolf (Vouk), zdaj njegov zet knjigovez šlibar.

Novo mesto: Pogled s kapiteljskega stolpa na del Križatijske ulice Foto: C. Skebé

Novo mesto: Jenkova ulica (Pri frančiškanih)

Novo mesto: Pogled s kapiteljskega zvonika na proštijo

Foto: C. Skebė

- 132 134 Marija Rotter.
 133 44 Ana Backner, čistilka srebra.
 134 43 Franc Rockinger, knjigovez.
 135 184 Sebastijan Janežič, bivši uradnik pri davčni regul. komisiji, sin mlinarja.
 136 183 Ferd. Mannetti, bivši feldvebel.
 137 182 Jožef Smerekar, krojač.

10. *Bei der Backen, Per Pezhnizi* (del Florijanovega trga):

- 138 175 Janez Zupančič (Golobec), iglar, Novomešan.
 139 176 Janez Hantschel, brusar, iz Češke.
 140 177 } Janez Zajc (Višenjčan), čevljar, iz Višnje gore.
 141 178 }
 142 188 } Janez Krašovec, najemnik posestva Grič, iz Črnomlja.
 143 181 Anton Narad (Mundbäck).
 144 138 mestna pekarna (pečnica).
 145 139 Andrej Nagel, mizar, iz Št. Jerneja.
 146 179 Mat. Jožef Preßl, mestni pisar, iz Tržiča.

11. *St. Jörgengaße* (Sv. Jurija ulica, del Ulice 6. sept. in Mej vrti):

- 147 223 Jožef Škola (Semack), krojač, iz Moravske.
 148 222 Marija Planinšek, vdova po tkalcu.
 149 249 Franc Babnik, tkalec.
 150 221 Jožef Gregorič, mest. stražmojster, Novomešan.
 151 cerkev sv. Jurija, zdaj Jesenko, Novomešan.
 152 Jurij Slokan, bivši mestni stražmojster, zdaj Valentin Vesel.
 153 218 Jurij Vollmann, mizar, iz Ogrske.
 154 189 Jožef Teržič, Martič (Ogorelc), usnjar.
 155 199 Marija Puglic.
 156 200 Anton Kastelic (Erjavec), usnjar.
 157 201 Martin Ovniček, krznar in kap. cerkovnik.
 158 202 Ana Križman.
 159 203 Ignac Kalčič (Pečjak), fijakar.
 160 204 Franc Papež (Brusničan), usnjar.
 161 206 Uršula Pangerc (Košarca).
 162 207 Franc Berger, krznar.
 163 208 Matej Bedenek (Wedeneg), zidar.
 164 209 Mihael Unterlogauer, kolar, iz Koroške.

12. *Am Rain unter St. Jörgen, Na Breghi* (Breg):

- 165 Valentin Vesel, gostilničar.
 166 217 Jurij Vollmann, mizar, iz Ogrske.
 167 246 Jernejček.
 168 212 Marija Zupančič (Zatčevka), vdova po invalidu.
 169 213 Janez Kraus, krovce (slamnatih streh).
 170 240 Franc Papež, usnjar.
 171 239 Marjeta Ganser, perica.
 172 241 Andrej Hudir, tesar.
 173 242 Jernej Mesarko, mestni čuvaj.
 174 243 Jernej Kalčič.
 175 247 Matija Papež (Grbec).
 176 248 Jožef Mahrer (Mathel), čevljar.

- 177 245 Ana Grič, zeliščarica (Kräutelweib).
 178 249 Matija Kastelic, tkalec.
 179 Andrej Boštjanček, čevljar.
 180 254 Uršula Znamšek, modistka.
 181 244 Matija Može, tobačni nadzornik.
 182 261 Andrej Kanduč.
 183 115 Jožef Wolf, iglar.
 184 216 Martin Dragorič, mestni čuvaj.

13. *Bei den Fleischbänken, Per mefsnizah* (Vodna ali Karlovška cesta, 1823. Kovaška ulica, 1930. Pugljeva ulica):

- 185 17 Anton Nachtigal, strojar, iz Kranjske.
 186 18 Janez Hofmann, jirhar, iz Štajerske.
 187 19 Andrej Hlade, črnivec, iz Mokronoga.
 188 20 Filip Pečjak, strojar, Novomešan.
 189 21 Ana Bačar (Watscher), vdova.
 190 22 mestna čuvajnica pri vratih.
 191 23 Franc Brezovar, kovač, Novomešan.
 192 24 Franc Rettel, podkovski mojster, iz Avstrijskega.
 193 25 Franc Piletič (Ferluga), usnjar, Novomešan.
 194 26 Dominik Rizzoli, trgovec z galanterijskim blagom, iz Milana.

14. *St. Leonhards Gaße, Per Franzkainarih* (Frančiškanska ul., Jenkova ul., Dilančeva ul., Detelova ul. in del Šolske ul.):

- 195 5 frančiškanski samostan.
 196 samostanska cerkev.
 197 6 Franc Kalčič (Vatterl), mesar, Novomešan.
 198 4 gimnazija.
 199 75 Mihael Zalokar, nogavičar.
 200 76 Mihael Proje, čevljar.
 201 77 Luka Papež, usnjar.
 202 78 Siegmund Šiška, čevljar.
 203 83 Jožef Nessing, jirhar, iz Tirolske.
 204 84 Mihael Potočar, localis na Mehovem.
 205 91 Germov stolp za smodnik (mestni stolp).
 206 89 Andrej Decker, črnivec, Novomešan.
 207 90 Jakob Gruß, čevljar.
 208 88, kuharica.
 209 87 Beul . . ., klobučar, iz Tirolske.
 210 86 Anton Hočevar (Kranjčan), krznar, Novomešč.
 211 85 Karl Meyebach.
 212 80 Andrej Kanduč.
 213 81 Barbara Poje (Poyinn), vdova, fijakarica.
 214 82 Franc Kalčič, milar, Novomešan.
 215 92, Nessigova delavnica.

15. *Ober der Mühl, Na Maleni* (Šolska ul. in Poštna ul.):

- 216 93 Zoisov mlin ob Krki.
 217 94 Janez Friedrich, mizar.
 218 98 Jakob Zure, usnjar.
 219 Martin (Fritz), klobučar.

Novo mesto: Ulica 6. septembra (Tesarska ulica). Milačeva hiša (Stena prvotne mežnarije pri cerkvi sv. Jurija; mala okenca — srednje še vidno — so bila pred kakimi petdesetimi leti zabita in izrezana večja. Podrto dne 5. avgusta 1938.)

Foto: C. Skebė

- 220 95 Tomaž Wamier, klobučar.
- 221 96 Franc Sager (Žagar) - Tekmèc.
- 222 97
- 223 129 Matej Sever, zidarski polir.
- 224 128 mestna hiša za sodnega slugo.
- 225 126 Štravs(ovka), vdova.
- 226 125 Luka Jakša, kmetski krojač.
- 227 123 vojašnica.

16. Die Hohlgaße oder Hollergaße itzt Kaßernegaße genannt, Poleg Kafsarme (1892.: Dolga ul., 1930. Vrhovčeva ul.; Streliška ul.; Kratika ul.; 1892.: K vojašnici, 1900.: K sodišču):

- 228 115 Andrej Häumann (Špelko), mizar.
- 229 116 Rok Groß, nogavičar, Novomeščan.
- 230 117 Marija Perušič, vdova.
- 231 118 Karel Žlajpah (Paučnik), lončar, Žužemberčan.
- 232 119 Blaž Jahn (Terlep), tkalec, iz Litije.
- 233 120 Marija Hočevar, perica.
- 234 122 Marija Čuh, belilka platna.
- 235 121 Wengl(ova).
- 236 104 Marjeta Krivec, vdova po kordovanarju.
- 237 105 Andrej Friedrich, podobar, iz Brandenburške.
- 238 103 Nikolaj Null, krojač za moške, iz Fulde.
- 239 102 Anton Gadner, usnjar.
- 240 101 Franc Vodenik, kirurg, Novomeščan.
- 241 100 Franc Nadel, krojač (von Khie).
- 242 99 Jožef Kegel, nogavičar.
- 243 106 Ozvald Fabian, trgovec z blagom.
- 244 107 Tomaž Wanner, klobučar.
- 245 108 Anton Sluga.
- 246 109 Jožef Kapesič, posvetni duhovnik.
- 247 110 Jakob Govekar (Lekšé), tkalec.
- 248 111 Franc Nagel, krojač.
- 249 112 Franc Govekar, čevljar.
- 250 113 Jožef Machtiger, bivši upravitelj, iz Mokronoga.
- 251 114 Jožef Maußer, krojač, Kočevar.

»Poleg navedenih hišnih posestnikov je še nekaj takih meščanov, ki nimajo v mestu svojih hiš, vendar kot meščani izvršujejo obrt v mestu ali izven njega. Sledi seznam teh iz leta 1792.« (68). »Izven mesta« pomeni one hiše, ki so ležale pred Ljubljanskimi vrati bodisi ob Ljubljanski ali Celjski cesti. Med temi stavbami Breckerfeld ne omenja bivšega kapucinskega samostana

- 252 Anton Reznuznik, tkalec.
- 253 Anton Einicher, pek.
- 254 Matija Einicher, čevljar.
- 255 Martin Wauner, klobučar.

Novo mesto: Krížatijska ulica (Poskokengasse)

Foto: C. Skebé

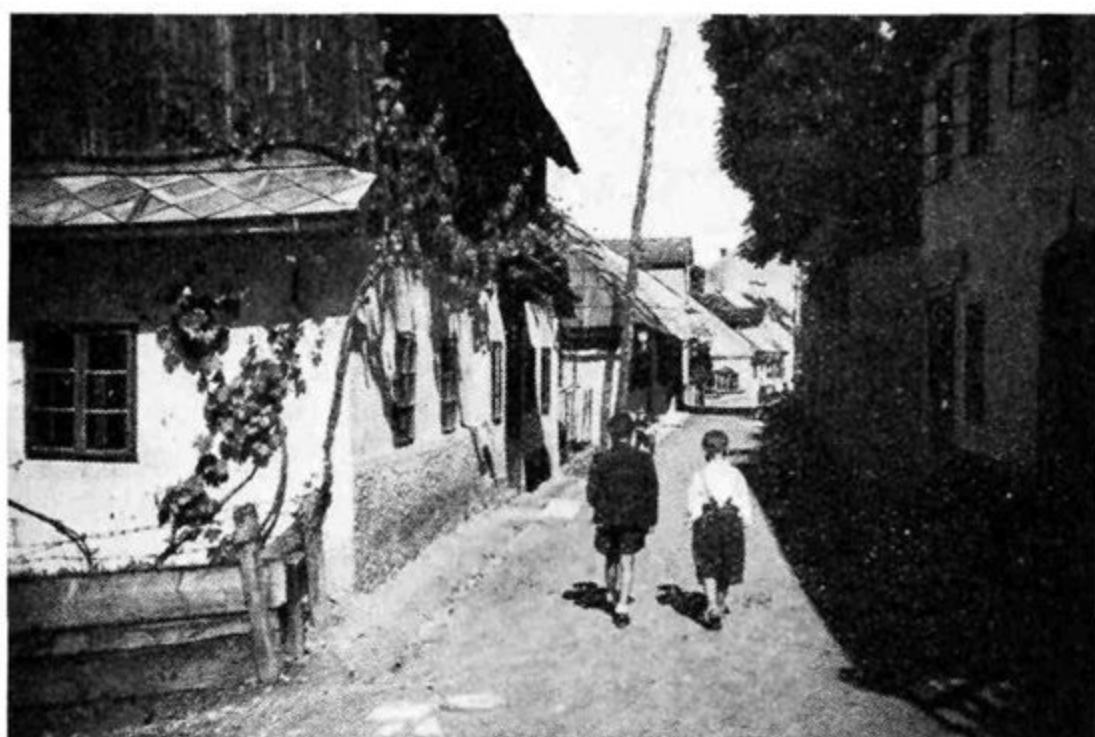

Novo mesto: Trg sv. Florijana (s kapiteljskega zvonika)

1. Pri pečnici. 2. Pri sv. Antonu (Florijan)

Založil Jos. Kos, Novo mesto

- 256 Franc Wanner, lončar.
- 257 Leopold Wengel, gipsar.
- 258 Atanaz Kinsky, srebrenar.
- 259 Florijan Kinsky (Rumpelwirth), krojač.
- 260 Jožef Vega.
- 261 262 Sebastijan Lampič, barvar.
- 262 Kaspar Thesio, kavarnar.
- 263 Ziegler, lasničar, iz Koroške.
- 264 , lasničar, iz Lotaringije.
- 265 , kositrar, iz Milana.
- 266 269 Ignac Golob, fijakar.
- 267 Karel Bukovec, mizar.

Novo mesto: Vrhovčeva ulica (Dolga ulica)

Foto: C. Skebé

Tek. šte.	O b r t n i k	1790	1792	1800	Tek. šte.	O b r t n i k	1790	1792	1800
1	babica	2 (1)			37	materialist		1	1
2	barvar	1	1	1	38	mesar	2	4	8
3	brivec	3		3	39	milar	1	2	2
4	brusač	1	1	1	40	mizar	3	8	5
5	čevljar	4 (5)	11	14	41	mlinar			1
6	črnivec	3	2	2	42	modistka		2	
7	dimnikar	1	1	1	43	motvozar	2	1	1
8	drogist (glej materialist)				44	nogavičar	1	5	3
9	glavničar	1	2	2	45	padar (glej kirurg)			1
10	gostilničar	1	3	1	46	pasar	2	3	1
11	iglar	3	3	3	47	pek	3	6	7
12	irhar	2	2	3	48	podkovski mojster		1	
13	izdelov. sadr. razpel (gipsar)	1	1		49	podobar	1	1	1
14	jermenar	2 (1)	1	1	50	pozlatar			1
15	kamnosek			1	51	ranocelnik (glej kirurg)	2		2
16	kavarnar		2	1	52	rokavičar	2	2	1
17	kirurg (glej padar in ranocelnik)		6		53	sedlar	1 (2)	2	2
18	klavec	1 (2)			54	slaščičarka	1		
19	ključavničar	2 (4)	6	6	55	srebrenar		1	
20	klobučar	3 (4)	5	4	56	steklar	1	1	1
21	knjigovez	1	1	1	57	strojar (glej usnjar)		4	
22	kočijaž (fijakar)	2 (1)	3	1	58	strugar	1		
23	kolar	1	1	2	59	suknjar	2		
24	kordovanar			1	60	tesar	1	1	
25	kositrar		1	1	61	tkalec	2	7	9
26	kotlar	1	1	1	62	trgovec z blagom		2	
27	kovač	3	3	4	63	trgovec z galanter. blagom	2	2	5
28	kramar (glej trgovec)			5	64	trgovec z dišavami	2	1	
29	krojač, kmetski	6	11	14	65	trgovec z železnino	3	3	2
30	krojač, mestni	4 (6)					66	trgovec	
31	krovec		1		67	urarar	1	1	
32	krznar	2	4	6	68	usnjar	6 (8)	16	16
33	lasničar	2	2		69	vezilja		1	
34	lectar		1		70	vrvar	1	1	2
35	lekarnar	2	2	2	71	zidar	2	1	1
36	lončar	2	3	2	72	zid. polir		1	

Franc Anton Breckerfeld je na 23.—25. strani svojega rokopisa sestavil seznam vseh takratnih novomeških obrti, ki ga je objavil Ivan Vrhovec v »Zgodovini Novega mesta« str. 107 sl. Pri prepisovanju je spregledal 2 lasničarja in 1 sedlarja. Drugi, čeprav nepopolni seznam obrtnikov je napisal Breckerfeld v poimenskem seznamu takratnih meščanov, ki je zgoraj objavljen. Iz matrike meščanov za leta 1797. do 1811. je enak seznam sestavil prof. Ivan Koštiál in ga objavil v »Kroniki« (IV., 1, str. 51). Primerjalna statistika po vseh treh virih naj pokaže gibanje obrti v Novem mestu v razdobju 1790.—1810. V razpredelnici so našteje obrti po abecednem redu, v prvem in drugem stolpcu so navedene številke po Breckerfeldu (v oklepaju njegovi kasnejši popravki), v tretjem pa po matriki meščanov, hranjeni v mestnem arhivu.

Statistika je seveda samo približno točna, ker v seznamih meščanov pri nekaterih manjka oznaka poklica, kot je tudi leto možno samo približno ugotoviti.

V četrtem delu svojega rokopisa je Breckerfeld zapisal razne napise, ki so se nahajali v nekaterih novomeških cerkvah, na rotovžu in v komendi. Te napise je deloma že priobčil Vrhovec v svoji »Zgodovini«, ne-

katere je pa izpustil. Te navajam, kot jih je Breckerfeld zapisal.

V kapiteljski cerkvi:

Pri cerkvenih vratih grobni napis mestnega sodnika Lovrenca Grivca (1618.—1621.):

HIER LIGT BEGRABEN DER EDLE VND EHRENVESTE HERR LAVRENTIVS GRIVIZ BVRGER VND EINSTWEILIGER STADTRICHTER ZV RVDOLPHSWERT DES INNERN RATHS VERWANDTER DEM GOTT EINE GLVKLICHE VRSTAND VERLEIHEN WOLLE. SO GESTORBEN ALHIER DEN . . .

Pri oltarju sv. Barbare je bil skupen nagrobnik obeh proštov Mravov, Nikolaja (1630.—1639.) in Franca (1639.—1650.):

HIC IACENT SEPVLTI Rmi. Rmi. Dni. Dni. NICOLAUS & FRANCISCVS MRAV

PRAEPOSITI RVDOLPHSWERTENSES QVORVM VLTIMVS OBIIT I IVNII 1650 QVIBVS GRATVS EORUM AFFINIS D. DANIEL REFFINGER A PVRGERG HVNC LAPIDEM POSVIT.

Novo mesto: Trg sv. Florijana
(Sredi XVIII. stol.: Pri sv. Antonu)

Blizu tega nagrobnika je bil drugi rodbine Gregorič z napisom:

HIER LIEGT BEGRABEN DER EDEL VND VESTE
HERR IOHANN GREGOR GREGORITSCH DES IN-
NERN RATHS VERWANDTER SEINE EHLICHE
HAUSFRAV CATHARINA GEBOHRNE WVRIAKIN:
IHR SOHN ANDREAS VND DESSEN SOHN MAXIMI-
LIAN WELICHER DEN 21. APRIL 1622 GESTORBEN.

V špitalski cerkvi sv. Martina je bil tudi tale nagrobni napis:

HIC CATHARINA IACET GEMINORVM
MATER : AT EIVS
DIVISA EST SOBOLES : VIVENS PATRI
ET ALTERA MATRI.

Breckerfeld mu je dodal sledeče pojasnilo: »V tej špitalski cerkvi je bil tudi nagrobnik gospe Katarine Derganšek, meščanke in dobrotnice tega špitala, z napisom, ki priča, da je umrla na porodu dvojčkov, od katerih je bil eden pokopan z materjo, drugi pa ostal živ pri očetu.«

Na rotovškem stolpiču je bil znani napis, ki je pravil, da je bil rotovž zidan v letu slabega vinskega pridelka, oziroma v letu skaženega vina 1720. Vrhovec navaja ta napis s kronogramom, pristavek Vrhovčev pa, da je poleg latinskega napisa bil tudi nemški: »Es war ein schlechtes Weinjahr, und es ward beim Baue Wein statt des Wassers gebraucht«, ni točen. Navedeni citat je samo Breckerfeldovo pojasnilo k latinskemu napisu:

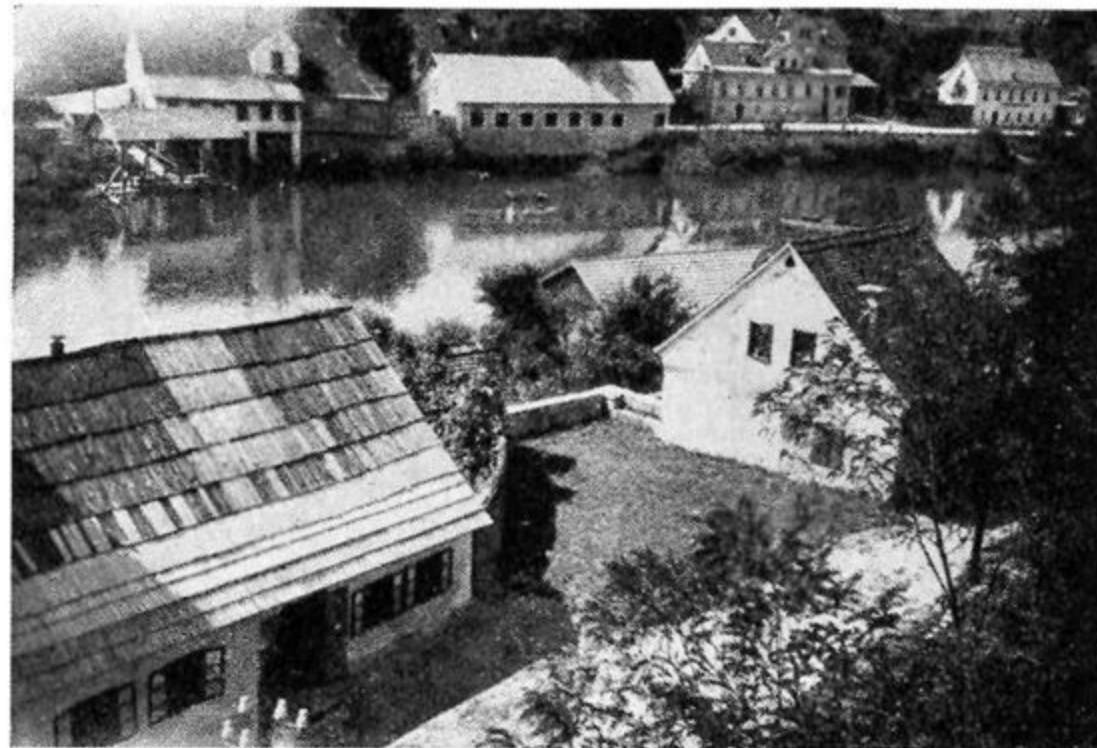
ANNO VINI CORRVPTE AEDIFICATA SVM.

Frančiškanska cerkev:

Od nagrobnih napisov v tej cerkvi je Vrhovec izpisal samo napis Matije Kastelca (str. 100) in Ivana Lenkoviča (str. 93). Breckerfeld našteva še sledeče:

Pod prižnico je bil vzidan v steno nagrobnik rodbine Villanders z Otočca z napisom:

Hier liegt begraben der edel und veste
Wilham von Villanders zu Wördl
der letzte deß Zunamen, gestorben am
Charfreytag 1547. Und sein Vater
Sigmund Villanders ist auch hier
begraben 1520. Dem Gott genade.

Novo mesto: Pugljeva ulica (Karlovška, predtem Kovaška cesta, še preje Pri mesnicah). Dohod na bivši leseni most, desno od njega nekdanja mestna mesnica Foto: C. Skebé

Nagrobnik, ki je danes vzidan v hodniku pod stolpom na zelo malo primernem kraju, predstavlja Villandersa v naravni velikosti, ki ima ob glavi napis:

Sein Alter 54.

V gorenjem delu je vsekano: Sic transit gloria mundi. 1547, v spodnjem delu pa:

Kunigund Villanderßin eine gebohrne
von Guttenberg starb im Jahr 1533.
Anna Villanderßin ein gebohrne
von Trautson.

(Prim. Vrhovec n. o. m. 93.)

Blizu tega nagrobnika je bil spomenik Jurija pl. Sigersdorfa z napisom:

Hier liegt begraben der edel und gestrenge Herr
Georg von Sigersdorf zu Großwinklern Röm. kay-
serl. Majestät auch Fürstlich Durchlaucht Rath
und gewester Hauptmann zu Zeng, samt seiner
Gemahlinn Anna ein gebohrne Semenitschin :
Der gestorben 16 Januarii im LXXIII Jahr denen
Gott gönne und ein christliche Urständ verleihen
wolle.

Pri oltarju Janeza Nepomuka je bil nagrobnik Krištofa Galla z Gallensteina, na katerem je bil ta upodobljen ravno tako v oklepu in naravni velikosti kot oba prejšnja, z napisom:

Hier liegt begraben der edel und gestrenge Herr
Christoph Gall von Gallenstein zu Luegg. Röm.
kaiserl. und auch Fürstl. Durchlaucht Erzherzo-
gen Karl zu Oesterreich gewester Rath alß er am
siebendten Tag Aprilß 1576 Jahrß in den all-
mächtigen Gott entschlaffen : dem Gott, und
allen gläubigen Seelen eine fröliche Urständ ver-
leihen wölle.

Frančiškanski kronist poroča v samostanski kroniki iz leta 1867., da so tega leta »iz cerkve prenesli štiri stare kipe, nagrobne spomenike, in so jih vzidali pod zvonikom, kjer je bila prvotno samostanska porta« (Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu, spisal P. Alfonz Furlan O. F. M. str. 10). Morali so to pač biti nagrobniki Leukoviča, Willandersa, Galla z Gallensteina in Sigersdorfa. Danes so pod zvonikom vzidani le trije nagrobniki: Leukoviča, Willan-

Novo Mesto: Detajl nagrobnika Ivana Lenkoviča

Foto: Jereb Rudolf

dersa in Sigersdorfa, Gallov pa je izginil že v Vrhovčevem času.

O usodi dveh, najbrže Leukovičevega in Willanderovega nagrobnika, ki sta bila vzdana v stene cerkve (Sigersdorfov je bil vzdan v tlaku cerkve, kot pričajo močne poškodbe), poroča frančiškanski kronist iz leta 1864. (CCN pag. 114. sub 8) dobesedno:

»An den Seitenmauern des Kirchenschiffes waren 2 Kolossale Denkmähler aus Stein gehauen, Ritter in Lebensgröße representierend, mit Inschriften darunter, so wie auch entsprechenden Piedestalen, und Einfassungen aus Stein. Die eine Statue befand sich an der Mauer. — Die andere an der Weiberseite; jede von ihnen erreichte im Ganzen wohl mehr als 2 Klafter in die Höhe; am Gipfel hatte jede noch eine kleine Statue vom Hl. Joannes Nepomucenus. — Diese 2 Statuen waren wohl schon Jahrhunderte alt gewesen, und rührten aus jener Zeit her, wo Neustadt noch eine Festung gewesen, und hier natürlich viel Militär war, und die Noblern darunter in unserer Kirche beigelegt wurden. —

Andere Denkmähler hie und da an der innern Seite der Kirchenmauer angebracht, waren aber von unbedeutender Größe, nur Steinplatten in die Mauer eingemauert. Obschon sie die Kirche gar nichts beengten (kasnejši stavek: wohl aber entstellten — auch nicht decent waren), wurden sie dennoch auch weggebracht.

Die 2 großen nahmen wohl etwas Raum ein, aber sie waren dafür eine Rarität, weil si Personen in Lebensgrößen darstellten, und Monumenta der hier im Herrn Ruhenden waren. Sie waren zwar grob gemeißelt, aber ritterlich war das Ganze. An einer dieser 2 Statuen wolten einige Leute etwas Scandalöses in der Gegend der menschlichen Geschlechtsteile bemerken; was folglich die Wegschaffung der Statuen beförderte. — Es bestanden zwei Parteien, sowohl in der Stadt, als auch in der Familie: die geringere war für den Bestand den erwähnten Statuen, die andere für deren Wegschaffung; die letztere (prečtano, nad tem: der Guardian) hat [mit Recht] (z isto roko kot zgoraj preko roba pisano) durchgesetzt. —«

Ob vhodu v kapelo sv. Frančiška je bil nagrobnik rodbine Raab:

Ich leb und ihr sollt auch leben. Joann. 14.

Hier ruhet in Gott der edelveste Herr Gregor Raab welcher den 3. August 1599 Jahrß in Gott selig entschlaffen : auch sein Sohn der edelveste Herr Martin Raab, welcher den 11 July 1622 Jahrs auch selig entschlaffen, und deß Martini Sohn der edelveste Herr Georg ist den 9ten Augusti 1621 Jahrs seelig entschlaffen. Denen allen Gott gnädig seyn wolle. Amen.

1625.

V kapeli sv. Antona je bil sledeči nagrobni napis:

Begraebniß

Herrn Hans Leonharden Mellar und seiner Gemählinn Anna Maria geborner Koßianschitschin als Stifter dieser Kapellen zu Ehren Gott dem allmächtigen und deß h. Antonii de Padua 1665.

Pri vhodu v škapulirsko kapelo je bil napis:

GAVDENS · ERIT · EIVS · OBITVS ·
QVI · MARIAE · DVM · VIVERET ·
FVIT · FIDELIS · ET DEVOTVS.

S. Hieron.

V škapulirski kapeli je bila rodbinska grobnica Breckerfeldov in na plošči pred oltarjem je bil sledeči napis:

HANC · SIBI · VIVENS · AEDEM · PARAVIT ·
SECVRATVS · TVTELLA

QVAM · CONIVGI · ET · POSTERIS · LEGAVIT
IN VIRGINIS CAPELLA,

VT · EX · HVMO · FACTVS · PARITER REDACTVS
MORTE · PRAEVENTVS · QVIESCIT · HIC · CON-
TENTVS PERILLVSTRIS · AC · EXCELLMVS · DO-

MINVS WOLFGANGVS · CONRADVS · A ·
BRECKERFELD DE IMPELHOFFEN

ANNO 1695.

Breckerfeldova pripomba: »Umrl je 10. maja 1710. in bil pokopan v tej grobnici, ki si jo je pripravil v letu 1695.« Po tem podatku je treba popraviti, oziroma dopolniti članek o W. K. Breckerfeldu v SBL, str. 57.

V svojem opisu starega Novega mesta omenja Vrhovec (str. 36) tudi napis na Marijinem stebru na Katarininem trgu in pravi, da je bil steber s kipom Brezmadežne postavljen na mestu Katarinine cerkvice po požaru l. 1794., ko je pogorel tamkajšnji mestni del. Breckerfeld pa je zapisal napis na tem stebru že leta 1790. in pravi, da je steber postavljen ob cerkvi sv. Katarine: »Auf dem untersten Kapitäl der Marien Säule bei der Katherinenkirche ist zu lesen itd.«

Vrhovcu se je pri tem pripetila še druga pomota. Napis, kot ga on navaja, je zapisal Breckerfeld in pri tem napravil napako, da je v besedi »filii« pisal FILII mesto FILII radi česar bi dal kronogram letnico 1696. Vrhovec Breckerfeldovega zapiska ni primerjal z originalom, ki se pravilno pisan glasi:

CONCEPTÆ SINE LABE FILIÆ PATRIS ÆTERNI
MATRI FILII VNIGENITI & HABITACVLO
SPIRITVS SANCTI EXSTRVCTA

Kronogram pa pove letnico 1746. in je tako spomenik petdeset let starejši kot je sodil I. Vrhovec.

OPOMBE K SLIKAM v članku »Novo mesto v XVIII. stol.« v 2. številki »Kronike«:

Slika Novo mesto: Glavni trg (1895.) je posneta po fotografiji *Hinka Dolenca*.

Detajla Školove slike Novega mesta (str. 100) po posnetkih *prof. Janeza Logarja*.

Slike na str. 101 in 106 po posnetkih, ki jih je dal na razpolago *dr. Drago Mušič* iz Sevnice.

Slika na str. 102 po posnetku jurista *Rudolfa Jereba*.

Slike na str. 103 in 104 posnete iz albuma fotografa *A. Suppana* (v šestdesetih ali sedemdesetih letih XIX. stol.).

Novo mesto: Breg

Priloga Škola: Novo mesto, po akvarelu, ki je v lasti *prof. Janka Krajca*.

Načrt Novega mesta risal *prof. Janez Mežan*.

Primerjaj še slike, objavljene: v »Kroniki« II. (1935.) str. 143—145, 296 in 298; v »Kroniki« III. (1936.) str. 23—26, 102, 103 in 105—108; pri sliki na strani 102 popravi *Hiša v Arkovi ulici* v *Hiša v Kastelčevi ulici*.

GRADBENA IN STANOVANJSKA STATISTIKA MESTA LJUBLJANE

D R. A D O L F V O G E L N I K

Vpogled v značaj obstoječih in v vsakem letu na novo zraslih zgradb, ki ga skuša posredovati gradbena statistika, je pomemben z raznih vidikov. Zgradbe služijo predvsem kot stanovanjski prostor prebivalstvu, potrebne pa so mu tudi pri izživiljanju njegovih kulturnih stremljenj (javne upravne in kulturne zgradbe) ter kot orodje gospodarskega pridobivanja (tovarne, poslovni lokali). Z drugega vidika nas zanimajo zgradbe kot vrednostni objekti, ki predstavljajo del narodnega premoženja. Gradbena statistika ima zato nalogo, da karakterizira zgradbe po namenu, ki mu služijo, po njihovi vrednosti in donosnosti, po značaju lastnika zgradbe s posebnim ozirom na gradbeno delavnost javnih juridičnih oseb, zlasti mesta in države, končno po najraznovrstnejših higienskih in tehničnih vidikih, kot so način gradnje, število nadstropij, število stanovanj, starost zgradbe in slično.

Stanovanjska statistika razčlenjuje podrobneje stanovanjske zgradbe. Z ugotovitvijo velikosti, lege in kakovosti stanovanj, z računanjem stanovanjske gostote in donosnosti stanovanj (statistika najemnin) ter vzporejanjem raznih higienskih in socialno-ekonomskih karakteristik podaja sliko o tem, kako prebivalstvo stanuje.

Dobro urejena gradbena in stanovanjska statistika nudi takò ne le obilo dragocenega gradiva za razna znanstvena proučavanja, ampak daje tudi trdne smer-

nice za smotreno vodstvo socialne politike države in posebej mesta.

Pred svetovno vojno je Ljubljana redno prispevala poglobitve podatke o zgradbah in stanovanjih v »Österreichisches Städtebuch«, obširni letopis za avstrijsko komunalno statistiko, ki je pričel izhajati l. 1887. na pobudo takratnega predsednika statistične centralne komisije von Inama *S t e r n e g g a*.

Po vojni je sistematična obdelava in publiciranje gradbenih in stanovanjskih prilik mesta Ljubljane za daljšo dobo zastalo. Šele od leta 1934. dalje sestavlja gradbeni urad mestnega poglavarstva posebne statistične izkaze o vsaki novi gradnji, za katero je bilo izdano uporabno dovoljenje. Izkazi, ki na njih obdelavi slone spodnji statistični pregledi, so seveda v marsikaterem pogledu pomanjkljivi, radi neobstoja trdnih pojmovnih osnov gradbene in stanovanjske statistike do neke mere tudi nezanesljivi. Radi tega je bila z novim letom tozadevna statistična služba reorganizirana tako, da dobiva statistični urad mestnega poglavarstva vsak spis o novi gradnji od gradbenega urada neposredno na vpogled, in sicer prvič takoj po izdanem gradbenem dovoljenju, nato ponovno po izdanem uporabnem dovoljenju ter pri vseh eventualnih naknadnih prizidavah oz. adaptacijah. Statistični urad si sproti izpisuje po kartotečnem sistemu vse podatke, ki so ali utegnejo v bodoče postati pomembni za studij gradbenih in stanovanjskih raz-

mer mesta Ljubljane. Poleg zelo visoke zanesljivosti in enotnosti v pogledu statističnega gradiva, ki je s tem pridobljena, bo omogočeno odslej tudi redno mesečno publiciranje podatkov o številu tekem meseca izdanih gradbenih dovoljenj, ki dajejo v zvezi s podatki o zazidani površini in prostornini zanesljivo sliko gradbene delavnosti mesta Ljubljane. Ako bo mogoče organizirati zbiranje sličnih podatkov še za nekatera druga večja slovenska mesta (Maribor, Celje, Novo mesto, Ptuj, Jesenice), bomo dobili s tem zelo uporabno in dragoceno gradivo za sestavo indeksa o konjunktornem gibanju gradbene delavnosti za vso

Slovenijo. Prav tako se bo mogla tudi stanovanjska statistika v bodoče voditi po vseh onih kriterijih, ki so jih že in jih še bodo prinesle zahteve časa.

Gornje pripombe o organizaciji gradbene in stanovanjske statistike mesta Ljubljane, teh dveh važnih panog komunalne statistike, imajo namen, da bi vzpodbudile zlasti večje slovenske mestne občine k delu za enotno izgraditev slovenske komunalne statistike. Služile pa bodo tudi vsem onim, ki bodo publicirane podatke kakorkoli uporabljali; saj vrednost ima številka le tedaj in v toliko, če vem, kaj predstavlja in kako je bila pridobljena.

1. Število novih gradenj.

Leto	Skupno		Od tega				
			Nove zgradbe			Pri- in prezidave	
	Šte- vilo	Prorač. vrednost din	Šte- vilo	Zazidana prostorn. m ³	Prorač. vrednost din	Šte- vilo	Prorač. vrednost din
1934.	249	20,183.300	192	90.375	17,112.300	57	3,071.000
1935.	256	15,588.450	166	82.068	13,624.950	90	1,963.500
1936.	427	45,966.900	327	290.027	42,900.900	100	3,066.000
1937.	470	36,048.000	355	195.936	27,858.000	115	8,165.000

2. Nove zgradbe.

Leto	Skupno število	Od tega					
		Stanovanjske zgradbe			Obrtne, javne in druge zgradbe		
		Šte- vilo	Zazidana prostornina m ³	Prorač. vrednost din	Šte- vilo	Zazidana prostorn. m ³	Prorač. vrednost din
1934.	192	73	86.656	16,185.200	119	3.720	927.100
1935.	166	50	75.099	12,828.350	116	6.969	796.600
1936.	327	128	186.306	27,300.000	199	103.721	15,600.900
1937.	355	131	193.294	27,319.500	224	2.642	538.500

3. Stanovanjske zgradbe po številu in višini.

Leto	Skupno		Od tega											Provizorne	
			(visoko) pritlične	nadstropne											
	%	%		I.	I.	III.	IV.	V.	%	%	%	%	%		
1934.	49	100	11	22,5	29	59,2	6	12,2	3	6,1	—	—	—	—	24
1935.	48	100	13	27,1	26	54,2	4	8,3	3	6,2	1	2,1	1	2,1	2
1936.	123	100	28	22,8	78	63,4	6	4,9	8	6,5	2	1,6	1	0,8	5
1937.	128	100	34	26,5	75	58,6	7	5,5	8	6,3	4	3,1	—	—	3

4. Stanovanjske zgradbe po višini in zazidani prostornini.

Leto	Skupno		Od tega				
			(visoko) pritlične	nadstropne			
	m ³	m ³		I.	II.	III.	IV.
1934.	83.888	4.530	39.032	15.693	24.633	—	—
%	100	5,4	46,5	18,7	29,4	—	—
1935.	74.663	6.353	27.990	11.661	13.962	6.813	7.920
%	100	8,6	37,5	15,3	18,7	9,2	10,7
1936.	185.623	14.144	77.396	23.049	44.794	11.920	14.320
%	100	7,7	41,7	12,4	24,1	6,4	7,7
1937.	192.961	14.118	81.912	25.735	42.041	29.155	—
%	100	7,3	13,3	13,3	21,8	15,1	—

5. Obrtne, javne in druge zgradbe.

Leto	Skupno	Od tega							
		Obrtne zgradbe			Javne upravne in kulturne zgradbe			Ostale	
		Število	Zazidana prostornina m ³	Prorač. vrednost din	Število	Zazidana prostornina m ³	Prorač. vrednost din	Število	Prorač. vrednost din
1934.	119	8	3.719	278.000	—	—	—	111	649.000
1935.	116	7	2.386	132.000	1	4.583	400.000	104	264.600
1936.	199	10	3.996	277.000	27	99.725	15.103.000	166	220.900
1937.	224	2	2.642	238.000	1	—	—	221	300.500

6. Nova stanovanja po številu in legi.

Leto	Skupno		Od tega															
			v podzemlju		v pritličju		v nadstropju										v podstrešju	
				%		%	I.		II.		III.		IV.		V.			%
1934.	196	100	20	10,2	69	35,2	59	30,1	23	11,7	11	5,7	—	—	—	—	14	7,1
1935.	231	100	16	6,9	80	34,6	57	24,7	27	11,7	18	7,8	1	0,4	1	0,4	31	13,5
1936.	513	100	40	7,8	183	35,7	139	27,1	49	6,4	33	6,4	8	1,5	3	0,6	58	11,2
1937.	490	100	51	10,4	164	33,6	130	26,5	52	6,5	32	6,5	11	2,2	—	—	50	10,2

7. Nova stanovanja po velikosti.

Leto	Skupno		Od tega												Število kopalnic	Število poselskih sob	Število kabinetov
			eno-prostorna		-sobna												
				%	1	2	3	4	5 in več								
1934.	196	100	1	0,5	51	26,0	89	45,5	43	21,9	9	4,6	3	1,5	100	66	36
1935.	231	100	3	1,3	65	28,1	130	56,3	24	10,4	8	3,5	1	0,4	118	48	35
1936.	513	100	5	1,0	131	25,5	292	56,9	69	13,5	12	2,3	4	0,8	287	144	85
1937.	490	100	1	0,2	130	26,5	252	51,4	77	15,7	20	4,1	10	2,1	302	175	72

KULTURNE NALOGE MEST

S POSEBNIM OZIROM NA LJUBLJANO

D R. F R A N C E S T E L E

Za pravilno razmerje do vprašanja, stavljenega v naslovu, je potrebno, da si pojasnimo predvsem oba osnovna pojma: mesto — kultura.

1. Mesto je ena izmed praoblik človeškega selišča in prvovrsten socialno-kulturni činitelj v zgodovini človeštva od tistega trenutka dalje, ko je družabna, rodovna in gospodarska organizacija dosegla komplicirano obliko. Od pradobe naprej je bilo mesto središče gospodarskega življenja večjega ali manjšega okrožja, strateško oporišče in upravno središče. Pre-

zreti pa ne smemo tudi važnega dejstva, da so imela že prastara mesta pogosto tudi družabno simboličen pomen kot verska središča narodov in rodov. Vse te višje simbolične funkcije mest obsega v grškem mestnem tipu klasično razviti pojem akropolis. Ni pa treba, da bi bile vse našete lastnosti vselej skupne; lahko nastopajo tudi posamezno in posebno pri postanku mest so imele enkrat ta, enkrat druga odločilno vlogo. To je pomenil pojem mesto v svojem bistvu tudi od srednjega veka sem in v najnovejšem

kulturnem razdobju, v katerem živimo še tudi mi. V zvezi z našim vprašanjem pa je važno, da prastari družabno simbolični značaj mest tudi v našem stvarno konstruktivnem času ni zamrl, o čemer posebno glasno pričajo prizadevanja narodno-socialistično navdahnjene nemške urbanistike. Nürnberg, Berlin, München, Hamburg z najbolj smotrno urejeno velikopotezno urbanistično akcijo ne dobivajo le nove funkcijske organizacije, ampak predvsem tudi vsenarodno pomemben družabno simbolični izraz.

Zunanje se je mesto odlikovalo od ostalih oblik selišč predvsem po tem, da je bilo vklenjeno v trden okvir trdnjavskega ozidja, v čigar mejah se je razvijalo do kar mogoče tesnega sestava svojih gradbenih gmot. Od konca XVIII. stol. dalje pa se je izvršil osnoven prevrat, ki se javlja najprej zunanje v tem, da se odstranjuje strogi okvir trdnjavskih ozidij in ga nadomeščajo široki pasovi sprehajališč in vrtov; tako se je razvoju mesta odprla prosta pot v okolico. Obenem pa se je zaradi velikih socialnih in gospodarskih prevratov izpremenila tudi dosedanja vsebina mest. Po odpravi tlačanstva so se na deželi osvobodile ogromne, doslej na grudo vezane množice prebivalstva in se je že v XIX. stoletju začel prosluli »beg v mesta«, ki so naglo naraščala in dosegla za naš čas značilno obliko velemest. Dva činitelja sta paralelno pospeševala ta razvoj, popolnoma zrevolucionirani sodobni promet in nove oblike gospodarstva, ki se osredotočajo okrog dveh osnovnih oblik, kapitalizma in industrializacije. Kjer so novi činitelji v večji ali manjši meri dani, tam nastajajo nova mesta in se neverjetno razvijajo, ali pa se stara stalno ustrezno vlogi novih komponent večajo. Trgovcu, obrtniku, plemiču, duhovniku in uradniku, ki so predstavljali značilni družabni sestav nekdanjih mest, se je v XIX. stoletju pridružil delavec-proletarec, ki je stare sestavne sloje številčno pogosto nadkriljeval, s primitivnim načinom pa vtisnil značaj celim novim, predvsem industrijskim mestnim delom in dolgočasnim, enoličnim predmestjem. Mesto nam je danes po svojem pomenu in obsegu večje ali manjše prometno, industrijsko, gospodarsko, kulturno ter versko in civilno upravno središče. Nekdaj osnovno važna strategična sestavina se je sicer zmanjšala, izkušnja najnovejšega časa pa uči, da vsako mesto že radi zgoraj opisanega mnogostranskega pomena lahko čez noč postane tudi strategično aktivno.

Prav vojni dogodki zadnjih let in blazen napredek napadalne tehnike iz zraka silijo človeštvo, da razmišlja o spremembi svojega ideala mesta in z nervozno naglico ustvarja sanje o mestu bodočnosti. Velemesto je še vedno oboževan ideal mestnih graditeljev, narodov in držav, opaža pa se težnji devetnajstega stoletja prav nasprotni »beg iz mest« v okolico in z njim zvezana težnja po temeljiti preobrazitvi oblike mest. Tako izgublja domnevno mesto sedanjosti in bližnje bodočnosti prav radi strateških ozirov staro značilnost strnjeno, tesno izgrajenega selišča in vsebolj teži po spojitvi z obširno okoliško naravo ter se tako približuje svojemu dosedanjemu protipolu, vaškemu selišču.

2. Vsebina pojma kultura nam sodobnim ljudem pogosto ni vselej prav jasna, ker radi zamenjujemo kulturo s civilizacijo in narobe, čeprav je razlika med njima toliko in tako osnovna, kakor med telesom in

dušo, iz katerih sestoji človek. Veliki razmah človeške civilizacije, ki se kaže predvsem v napredku prometnih sredstev, higienskih in tehničnih naprav ter v vidnem napredku ideala udobnega življenja s socializacijo tako zvanih civilizatoričnih dobrin, z olajšanjem naporenega ročnega dela s porabo strojev in podobnem, tako slepi sodobnega človeka, da pogosto pozablja, da so poleg materialnih dobrin, za katere skrbi civilizacija, še druge, duhovne, katerih kakovost, razvoj in popolnost je le v rahli zvezi s civilizatoričnimi. In te duhovne dobrine človeškega življenja in napredka obsega pojem kultura. Zato je stavek, ki se pogosto navaja, češ da kulturo kakega naroda lahko izmerimo z množino mila, ki ga porabi, nepravilen; nanaša se na višino civilizacije, nikakor pa ne na višino kulture, ki ima svoja, od tako materialnih bistveno različna merila. Obe skupini, civilizacija kakor kultura, pa sta tako bistveni sestavini življenja in pomembnosti mest, kakor sta duša in telo nerazdružni sestavini celega človeka.

Skoraj vse pojave in oblike življenja mest lahko razdelimo na dve glavni skupini: civilizacija — kultura. Civilizacija obsega zdravstvo, trgovino, obrt in industrijo, tehniko, prometna sredstva, tako zvanj tujski promet, socialne naprave in celo časnikarstvo, radio, film, pa tudi šolstvo in ljudsko prosveto, kolikor služijo samo mehničnemu širjenju praktičnih znanj ali zabavi. Kultura pa obsega religijo in filozofijo, umetnost vseh panog, znanost, prosvetne in izobraževalne naprave vseh vrst, ako služijo duhovnemu napredku človeka, vse šolstvo višjih stopenj in vsa kulturno reprezentativna prizadevanja, ki se javljajo v skrbi za javne zbirke, muzeje, knjižnice, arhive, varstvo spomenikov, lepoto selišča in podobno. Kultura in civilizacija se v človeški zgodovini neprestano prepletata, vplivata na napredek druga druge ter se vzajemno pospešujeta. Življenje ljudi, držav in mest je bilo vselej najbolj popolno takrat, ko sta bili lepo uravnovešeni in si v ničem bistveno nista nasprotovali. V našem času pa je le preveč nesoglasij med njima, tako da posebno civilizacija pogosto sploh zanikuje vrednost kulture ter jo v ekstremnih oblikah skuša nadomestiti s sebi primernejšim tako zvanim materialističnim svetovnim nazorom, v katerem se duhovna vsebina civilizacije kratko istoveti s kulturo. Kot odpor proti temu enostranskemu pojmovanju kulture se tudi na drugi strani, pri izrazitih zastopnikih kulture pogosto javlja drugi, nič manj nevarni in nepravični ekstrem, da se v imenu kulture zanikajo vsake vrednote civilizacije. Posebno med zastopniki versko utemeljenih svetovnih nazorov se pogosto oglašata ta ekstrem, ki pa ni nič manj nevaren za naravno razmerje med kulturo in civilizacijo, h kateremu človeštvo instinktivno teži, kakor pravkar omenjeni. Poudariti moramo, da pravično razmerje človeka do kulturnih kakor civilizatoričnih dobrin prav nič ne nasprotuje verskemu prepričanju, posebno pa katoliškemu izročilu, v katerem se kaže kot največja kulturna moč, da je bilo v vseh dobah svojega razcveta čudovito prožno, kadar je šlo za urejanje soglasja med kulturo in civilizacijo.

*

Okvir vprašanja o kulturnih nalogah mest je v zgoraj podanem obsegu pojma kulture že dan. Mesto je tvorba, ki je sestavljena tako družabno kakor du-

hovno, kot socialna oblika višjega reda torej iz činiteljev, ki ustvarjajo civilizacijo, in iz činiteljev, ki ustvarjajo kulturo. Lahko eden od teh v posameznem primeru prevladuje, nemogoč pa se nam zdi tip mestnega organizma, ki bi mu kulturni činitelj popolnoma manjkal. Mogoče je sicer, da je manj izražen kakor civilizacijski in zato tudi manj aktiven, v tej ali oni obliki pa je gotovo živ.

Mesto da bi obširno opisovali vse možnosti kulturnih nalog mest, torej mesto da bi teoretično razpravljali o kulturnih nalogah mest, se raje takoj obrčamo k Ljubljani, da njo s te strani spoznamo in ob njenem posebnem konkretnem, živem primeru opozorimo na najvažnejše načelne sestavine tega vprašanja.

Za Ljubljano velja v razmerju do njene relativne pomembnosti kot mesta, do tempa njenega razvoja in sedanje velikosti, vse, kar smo v uvodu povedali o sodobnem mestu. Tudi pri Ljubljani se je konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja temeljito spremenilo notranje in zunanje lice mesta, stara lupina se je napolnila z novim življenjem in se je socialni, gospodarski in kulturni sestav mesta vsestransko kompliciral: Ljubljana je danes odprto mesto, ki se razvija in širi v svojo okolico, mesto, ki je socialno in gospodarsko že zdavnaj preživelo okvir nekdanjega trgovsko-upravnega središča in si v stalnem napredku vse bolj pokori svojo okolico. Ta razvoj je dobil izraz v proglasitvi velike Ljubljane. Prometni, posebno tujsko-prometni, politični in industrijski pomen Ljubljane stalno raste, s tem pa poleg civilizatoričnih stalno naraščajo tudi njene čisto kulturne naloge. Kje so danes že kulturne in prosvetne potrebe vodilnih stanov evropske družbe pred XIX. stol., trgovanja, obrtništva, plemstva in duhovništva, ko mora danes naše mesto računati s potrebami procentualno številnega delovnega stanu in sedaj celo z duhovnimi potrebami kmečkega stanu! Kulturne naloge Ljubljane pa dvigata v poseben okvir še dve važni dejstvi, ki jo uvrščata v položaj važnih evropskih, posebej balkanskih kulturnih središč: Ljubljana je kulturno središče Slovencev, ena tistih duhovnih prestolnic nove Evrope, ki so duhovno pripravljale sodobni politični in kulturni izraz naše celine; Ljubljana je dalje prav radi tega svojega značaja zavzela po svetovni vojni položaj tretje prestolnice kraljevine Jugoslavije. Eno in drugo pa ji nalaga tudi posebne, v primeri z njeno relativno velikostjo močno povišane kulturne naloge.

Kulturne naloge mest v splošnem lahko razdelimo v trojno prizadevanje: 1. Ohranjevanje podedovanih kulturnih vrednot, 2. pospeševanje obstoječih kulturnih prizadevanj, ki jih giblje privatna ali javna, posebno državna, cerkvena, društvena iniciativa, in 3. ustvarjanje novih, za značaj danega mesta bistvenih, potrebnih ali perečih kulturnih vrednot.

Prvih dvoje prizadevanj je nekam naravnih in jih mestne uprave nekam avtomatično, po sili izročila iz roda v rod samoumevno izvršujejo. Zgoraj opisani posebni položaj Ljubljane pa ji nalaga, da tudi tu danes stori več, kakor ji kaže izhojena pot. Zato vidimo tudi, da se je prizadevanje mestnih uprav prav v ti, dnevno aktivni smeri v povojnih letih močno razvilo in izpopolnilo.

Skrb za lepoto mesta, za varstvo spomenikov, za gradbeni načrt, za šolstvo, splošno prosveto in podobno se zdi našemu meščanu samoumevna. Napredek se kaže posebno v tem, da je bil po sodobnih načelih preurejen gradbeni oddelek mestne občine in da je bil ustanovljen poseben kulturni oddelek, v katerem naj bi bila osredotočena vsa kulturna skrb mestne uprave. Ta oddelek je tudi že nakazal nekaj smernic, ki se nam zde za mesto, katero se zaveda svojega položaja, samoposebi umevne: Uredila se je ena izmed znanstveno važnih, a dolgo škandalozno zanemarjenih ohranitvenih nalog mestne uprave, mestni arhiv, ki je bil v popolnem razsulu. Nova mestna uprava mu je dodelila dostojne prostore; izdelal se je tudi pregled njegove vsebine in ga znanstvenik zopet lahko s pridom uporablja. Uresničena je dalje misel posebnega mestnega muzeja, ki je v naprednejši Nemčiji in drugod v zapadni Evropi danes neizogiben izraz mestne kulture, samozavesti in izobrazbe meščanov. Z nakupom Auerspergove palače je mestna občina ustvarila podlago za uspešni razvoj tako kulturnega oddelka kakor tudi mestnega arhiva in muzeja.

V drugi skupini, ko gre za pospeševanje privatne in javne, nemestne iniciative pri kulturnih ustanovah, ki so važne za ugled in stopnjo kulturnega življenja sodobnega mesta, ne moremo očitati dosežanim voditeljem mestne uprave pomanjkanja zavesti teh nalog, pogrešali pa smo pogosto tisto odločnost v vršenju takih, čisto kulturnih nalog, ki bi jo z ozirom na pomembnost ustanov upravičeno lahko pričakovali. V besedah smo bili namreč vedno poborniki slovenskih kulturnih dobrin in institucij, naj je šlo za šolstvo, za ljudsko prosveto, za univerzo, za univerzitetno knjižnico, za gledališče, za glasbeni zavod, za umetnost, za znanstveno društvo ali za znanstvene zbirke, za Narodno galerijo in podobno. Posebno univerza, gledališče in univerzitetna knjižnica so bili deležni tiste naklonjenosti, ki jo zaslužijo. V dejanjih pa smo bili vseeno počasni in skopi, kadar je bilo treba gmotnih sredstev.

Glede vseh gori navedenih visokih prosvetnih ustanov pa moramo podčrtati posebno, da spadajo vse v vrsto tistih posebnih obveznosti, ki jih ima naše mesto ne radi svoje relativne pomembnosti v zboru evropskih mest, ampak kot mesto, ki je v sodobnem življenju odlikovano z dvema lastnostima, ki ga dvigata na stopnjo prestolnice: kulturno, upravno in politično središče Slovencev in tretje glavno mesto Jugoslavije.

Zato je tudi nemogoče in bi bilo njegovemu dostojanstvu nasprotno, če bi naše mesto gledalo na potrebe, razvoj, napredek in niveau teh ustanov z ozkega razgleda najvišjega zvonika svojega geografskega in poprečnega socialno strukturnega položaja. Stališče prestolnice, ki hoče enakopravno stati ob strani prestolnicam drugih narodov, do kulturnih ustanov more biti samo svetovno kakovostno, ker s temi ustanovami naše kulturno življenje dviga svojo glavo v neko višjo, mednarodno in meddržavno svetovno kulturno plast. Po njih naš narod diha enakomerno s kulturnim svetom sploh, zato se tudi njih kakovost in pomen odteguje ozkemu političnemu ali socialnemu presojanju poprečnega meščana. Znanstvena akademija, univerza, knjižnica, galerija, muzeji, gle-

dališče, glasbeni zavod so nujne sestavine kulturno polnovrednega mesta, kar hoče biti naša Ljubljana in kolikor se čutijo kot breme, je to sladko breme, ker se po njem dviga naša samozavest, naš ugled in naša vrednost med narodi.

V sodobnem svetu se vedno bolj komplicirajo splošno prosvetne akcije, ki jih vodi zasebna iniciativa, ki jih pa mestna uprava kot zastopnica interesov vseh meščanov ne sme prezreti in jih je dolžna podpirati. Mislim na stremljenje vseh ljudsko, mladinsko, obrtniško, trgovsko in cerkveno prosvetnih organizacij. Napačno pa je, če bi v okviru stare meščanske tradicije smatrali za važne samo ožje meščanske stanove in ne bi prav posebne pozornosti posvetili delavskemu in zadnji čas celo kmetškemu stanu v našem mestu. Poleg posebnih organizacij, ki so namenjene tem stanovom, nobena uprava danes ne bo mogla prezreti tudi delovanja moralno-vzgojnih prizadevanj, ki jih vrše v predmestjih razni cerkveni redovi in ki dobiva zadnji čas konkretno obliko v ustanavljanju novih predmestnih far, zavetišč in podobnem.

Višjo stopnjo pa doseže kulturno prizadevanje mest v tretji skupini, ko mesto z lastno iniciativo in nadstrankarsko smotrnostjo samo ustvarja kulturne dobrine in po njih dviga svoj zunanji ugled, predvsem pa izobrazbo in kulturni nivo meščanstva. Vršitev te aktivne naloge je seve težja kakor vršitev prvih dveh, zahteva pa predvsem sodobno opremljene in organizirane oddelke mestne uprave. Ta iniciativa se giblje v okviru občekoristnih kulturnih naprav in dobiva svoj izraz na viden način na primer v lepotni ureditvi mesta, v gradbenem pravilniku in posebno v smotrno zasnovanem regulacijskem in gradbenem načrtu. Ena najvažnejših nalog mest, ki so kakor naša Ljubljana doživela nepričakovan razvoj, segajoč daleč v predmestno in celo vaško okolico, je, da mesto po načrtu izgradijo do njegovih novih mej in da širokopotezno razdelijo vloge posameznim predmestjem z ozirom na celoto novega mestnega organizma.

Priznati pa moramo kljub vsem tem hvalevrednim prizadevanjem, da naša mestna gradbena politika še ni dosegla tistega ideala, ki vstaja vse bolj jasno pred nami. Doslej se namreč ni posrečilo ustvariti iz gradbenega urada tistega socialno globlje zasidranega, v vzgojo širokih ljudskih plasti k zdravemu, udobnejšemu in lepšemu selišču usmerjenega aparata, kakor so ga uresničila posebno razna nemška mesta. Gradbeni urad je pri nas še vedno strogi profesor, ki se ne zna približati našemu malemu človeku, ne zna vzbuditi v njem razumevanja za svoje zahteve in mu ne zna pomagati preko kočljivih vprašanj projektiranja stanovališč, kakor bi to želeli. Toda ideja brezplačne gradbene posvetovalnice v gradbenem uradu zori in upamo, da bo tudi uresničena, s čimer bodo sami morali potihniti ogorčeni napadi na ukrepe naše gradbene policije.

Mesto kot organizem, ki preživlja v novejšem času važen preobrat v svojem socialnem sestavu in svoji vlogi v življenju, je dolžno skrbeti tudi za to, da budi pri svojih meščanih in upravnikih smisel za življenje sodobnega mesta in za mestno kulturo v splošnem, preteklo in sodobno. Temu namenu služi poleg raznih kurzov predvsem Kronika slovenskih mest, pa tudi

novo skupno glasilo Zveze jugoslovanskih mest »Gradska občina«, ki izhaja v Zagrebu.

Poleg gornje oblikotvorne vloge pa bi se iniciativna vloga sodobnega mesta morala osredotočiti predvsem na ljudsko prosveto v najširšem smislu. Prepričan sem, in primer bolj od Ljubljane kulturno razvitih evropskih mest nam kaže smer ter nas prepričuje, da mesto po svojem globljem bistvu ni nič manj kakor za stavbe šol, dolžno, da skrbi tudi za pogoje splošne prosvete svojega prebivalstva v najširšem smislu. Privatna iniciativa le prepogosto drobi sile in se ne more povzpeti do večje akcije; največkrat je namenjena ožjemu krogu in je vse njeno delovanje nekam prigodniško, odvisno od slučaja in ne kaže kakega večjega sistema. Značilno je v tem oziru za Ljubljano, da smo že večkrat načeli misel ljudske univerze, a se kljub ustanovitvi doslej ni povzpela do tiste popularnosti, ki bi jo taka ustanova morala imeti, če se hoče res občekoristno razviti. Vzroki nas tu ne zanimajo. Prepričani pa smo, da bi široko zasnovana taka ustanova mogla postati matica in oporišče vseh prosvetnih organizacij našega mesta. Pred očmi imamo ideal resnične ljudske univerze, ki se bo opirala na pravo univerzo, njene učitelje in njim enakopravne kulturne delavce izven nje. Brezpogojni in brezkompromisni znanstveni nivo sodelavcev je prvi pogoj ljudske univerze. Imeti bi morala trden program kakor ga ima resnična univerza, imeti bi morala svoje laboratorije in druge najnujnejše pomožne ustanove, imeti pa bi morala predvsem svoj dom. Mislim na tako centralo kakor je Urania na Dunaju. Njeno delovanje bi bilo treba zasnovati po skupinah, ustrezajočih potrebam družabnih slojev mesta, ki potrebujejo izobrazbo, predvsem pa bi morala dati delavskim slojem, ki so pogosto zelo željni izobrazbe, priliko, da se sistematično izobrazijo v znanjih, ki jih poželijo. Urejene predavalnice, ljudska knjižnica, koncertni prostori, izposojevalnice za diapozitive, predvsem pa kino, ki bi služil samo izobrazbi in kazal samo resnične kulturne filme, bi bil okvir, v katerem bi se vršilo življenje in delovanje take univerze.

Poleg univerze, ki je s svojimi učnimi močmi in svojimi ustanovami prva poklicana, da postane oporišče vsake resne ljudske univerze, je predvsem naloga mestnih uprav, da moralno in gmotno podpro tako ustanovo in ji ustvarijo primeren dom. Problem ljudske univerze trka na vrata ljubljanske javnosti in je to trkanje vedno močnejše. Čimbolj se širi socialna podlaga nove Ljubljane, tembolj bo silila na dnevni red njene uprave tudi ta potreba.

Privatna iniciativa je ustvarila pri nas sicer že toliko ustanov, ki se trudijo za ljudsko prosveto, da se na prvi pogled zdi pretirana moja skrb za ljudsko univerzo. Mogoče se bo kdo ustrašil nameravane mestne iniciative v teh zadevah, češ da utegne pokvariti še to, kar že imamo. Vendar bi me napačno razumel, kdor bi mislil, naj se razvije prosvetna podjetnost mesta na škodo privatnih ustanov in naj se ustvari nekak mestni prosvetni monopol. Bog varuj! Ta bi bil prav tako praktično nemogoč in neuspešen, kakor državni ali vsak drug. Po mojem naj bi se ta aktivnost osredotočila predvsem na tri strani:

1. Na ustvaritev pogojev za ljudsko univerzo v gornjem sodobnem okviru, ker je to resnična in občutna

pomanjkljivost v ljubljanskem kulturnem življenju. Nobena izmed stanovsko, politično, svetovno nazorno ali strankarsko pobarvanih ustanov namreč ne bo nikdar mogla postati to, kar naj nam bi bila ljudska univerza. Nasprotno pa bi se te ustanove lahko razbremenile vseh prigodniških, splošno in praktično prosvetnih prizadevanj in bi se tako še z večjo močjo lahko osredotočile na svoje posebne naloge. Že pri vprašanju tako perečega, za izobrazbo tako važnega in tudi šoli lahko izbornu služočega kulturnega kina so doslej odpovedale vse prosvetne ustanove, ki so se v Ljubljani oprijele kina, ker so enostavno prisiljene, da se vzdržujejo s krivičnim mamonom. To je tem bolj simptomatično, ker ima ena največjih prosvetnih organizacij v Ljubljani v kino-podjetništvu kar nekak monopol, a od vsega ogromnega podjetja vseeno ne odpade toliko drobtin, da bi se moglo vsaj najmanjše od obstoječih gledališč vzdrževati kot nekak akademski, kulturni ali klasični, ali kakor že hočete reči, kino. Pomanjkanje te ustanove, ki ne bi bila nič manj važna kakor ljubljanski radio, kateri bi s solidno ljudsko univerzo tudi samo pridobil na svojem pomenu in uspehu, nas posebno nagiblje k temu, da želimo, da dobi Ljubljana sodobno opremljeno pravo ljudsko univerzo.

2. Drugič pa si predstavljam mestno prosvetno akcijo v temle: Mestni kulturni oddelek naj poskrbi za evidenco in statistiko vsega prosvetnega življenja v mestu brez ozira na politično ali svetovno nazorno ali organizatorično pripadnost in naj na podlagi tako pridobljenega gradiva izdela kartografsko in statistično sliko prosvete v Ljubljani. Ta bo pokazala, kakšno je stanje v posameznih delih mesta, kateri deli so bolj, kateri manj oskrbljeni s prosvetnimi društvi, knjižnicami, odri, pevskimi zbori in podobno, pokazati pa bi moral tudi, za katere sloje prebivalstva je ta skrb popolnejša, za katere manjša. Ko bi bil ustvarjen tak pregled, bi bilo šele mogoče res načrtno sodelovanje mestne uprave v prosvetnem življenju; mesto bi zdrave institucije pospeševalo, pešajoče in pomanjkljive skušalo dvigniti do resničnega življenja, predvsem pa z lastno iniciativo poseglo tja, kjer vlada sploh pomanjkanje; tako bi se prosvetne dobrine kolikor mogoče pravično razdelile. Prepričani smo tudi,

da bi avtoritativna in nepristranska iniciativa mestne občine premostila marsikatero zapreko za res kulturno sožitje raznih prosvetnih ustanov, ki imajo končno vse isti cilj, da dvigajo prosveto tistih slojev, ki jim manjka priložnosti izobrazbe in da utrdijo v njih versko, moralno ali narodno zavest.

3. Da pa bi zgoraj opisana idealna zasnova mogla tudi pravilno funkcionirati, bi bilo treba ustanoviti mestni kulturni svet po podobnih načelih, kakor je bil ustanovljen mestni socialni svet. Edino taka, na medstrankarski podlagi sestavljena ustanova bi mogla garantirati kulturnemu vodstvu v našem mestu neko stalnost, ustvariti prepotrebno tradicijo ter izločiti kvarne vplive čisto političnih, do kulturnih prizadevanj pogosto nasilnih činiteljev. Edino s tako ustanovo, ki bi kulturno politiko mestne občine neutralizirala, bi bilo mogoče premagati nezaupanje, ki bi ga utegnile gojiti posamezne kulturne akcije proti iniciativam mestne uprave, ki je po mestnem svetu demokratična, torej političnim pretresom preveč izpostavljena ustanova.

*

V uvodu sem podčrtal nejasnost, ki vlada pri presojanju kulturnih vprašanj. Da pripomorem do zaželene jasnosti, sem svoje misli nanizal ob konkretnem primeru Ljubljane. Pričakovali pa ste mogoče le več, kakor sem vam mogel dati in boste rekli, da sem kljub obljubi, da bom stvaren, ostal nazadnje le preveč splošen in celo teoretičen. Toda drugače tudi biti ne more, saj je v Ljubljani z ustanovitvijo kulturnega oddelka dozorela šele misel, da tudi kultura spada v okvir mestne uprave, in ne dosti več. Za uresničenje programov je treba predvsem, da v naši misli dozori. Brez razmišljanja o potih in ciljih ni napredka. In da bi temu služil, sem načel vprašanje kulturne akcije v okviru mestne uprave. Če se bomo resno posvetili študiju nalog in ciljev mestne prosvetne politike, nam bosta praksa in življenje sama pokazala pota in metode; če se bomo pri izvrševanju stavljenih nalog otresli osebnih strankarskih in drugih predsodkov in vedno sledili samo stvari, kakor nam jo je misel pokazala, da je prava in pravična, ne bomo zgrešili cilja.

GEOLOGIJA MARIBORA

I. POKRAJINSKA SLIKA

Z višine se nam pokaže Maribor v izredno prijetni sliki: v amfiteatralnem loku ga obdajajo Slovenske gorice, ki tvorijo strm rob in ga ščitijo pred severnimi vetrovi. Drava, ki teče nad mestom in pod mestom tik pod griči ter jih obliva, se tukaj odmakne od njih, tvoreč na svojem levem bregu lepo, zavarovano ravnico, na kateri se je razvil stari Maribor. Nekdaj si je človek rad izbiral markantna in dobro zavarovana mesta za svoja selišča; tudi Maribor je tak. Daleč z Dravskega polja ali pa dravske doline se vidijo njegovi stolpi, še posebno pa griči nad njim, njegovi varuhi. Naselbine iz novejšega časa često nimajo take

lepe lege; razvijajo se okoli tovarn ali okoli rudnikov ali prometnih vozlov. Pogled na stara mesta pa dobro de očesu; prilegajo se prirodi, njenim vzpetostim in dolinam, so naravnost zrasle s prirodo.

Tudi klimatska in prometna lega Maribora je odlična. Zavarovan od severa, se odpira na široko proti jugu; postavljen je tako na rob Pohorja, da mu ne zastira južnih vetrov. Gozdnato Pohorje hladi poleti vso dravsko dolino. Radi suhe podlage megle mesto skoro ne pozna. Prometna lega je pa ravno Maribor dvignila nad druga južnoštajerska mesta; ko so projektirali južno železnico, je bil za prehod čez Dravo določen Ptuj, tje bi naj prišla proga po pesniški do-

Najvišji ravniki v mariborskem okrožju: desni (zapadni in centralni) del Pohorja. Okrog Sv. Bolfenka je nižji del

Založba L. Kieser

lini ter se nato nadaljevala na jug. Ptujski meščani pa so se temu uprli, češ da bi jim lokomotive ponoči ne pustile spati. Dandanes imajo vendar progo in v kljub temu lahko spijo; zaostali pa so za Mariborom tako temeljito, da jih Maribor presega morda desetkratno. Nič manj važna za Maribor pa ni pot po dravski dolini v notranjealpske pokrajine; tem gorskim krajem je manjkalo žita in moke. Maribor pa, na robu žitne Panonije, je mlel za vso to gorsko krajino in tako so se razrasli v mestu veliki mlini. Žal so njihovi časi že minili. Iz Alp pa so vozili skozi Maribor železo in jeklo, puške in svinec, oglje in les.

Nič manj kakor od človeka pa ni odvisen razvoj mesta od njegove podlage, od tal in njihovega izoblikovanja. Zato bom najprej opisal obliko zemeljskih tal ter njihov postanek, nato pa tudi zemeljske sklade v mestu in neposredni okolici ter njihovo zgodovino.

II. GEOMORFOLOŠKI RAZVOJ

Geomorfologija razlaga nastanek površinskih oblik zemeljske skorje.

Prvi in najjasnejši vtis o mestnih tleh je, da je Maribor na nekaki stopnjici pod Slovenskimi gorami; in drugi je, da tvori gričevje nad mestom, tako Bezovje, Kalvarija, Piramida, Stolni hrib in Melje drugo, višjo stopnico, razdeljeno sicer od dolin in razrezano, pa vendar še vedno jasno ravnino. Pekrski griči nadaljujejo onkraj široke dravske doline isto ravan. Pozneje pa bomo še videli, da je teh ravnin, stopnic in teras še dokaj več.

Različno razlagajo te enakomerne višine gričev, enakomernost pobočij, polic in robov. Klebelsberg vidi vzrok te enakomernosti le v tem, da ima hribovje vseskozi enakomerno odpornost, ko vanj zarezuje voda doline; doline pa se vglodavajo tako dolgo, dokler ne dosežejo največje strmine, ki je hribovskemu materialu lastna — kjer je hribovje trše, tam je tudi višje. Nobena višavja, nobene visoke ravni zato ne bi predstavljale kakšnih starejših površij, sledov in ostankov nekdanjih ravnin; pobočja in ravni, visoko in nizko, vse bi bilo enako staro.

Drugače razlaga te visoke ravni in police v. Staff; višja slemena v gorovjih, zlasti nagubanih, bi bila tista, kjer se je gorovje više dvignilo. Po tej razlagi bi bila vsaka vzpetost na daljšo razdaljo odvisna od

gibanj v zemeljski skorji. Mogoče! Včasih ta razdalja celo odgovarja; v. Seidlitz opozarja na odnose, ki vladajo med največjo, še bolj pa med povprečno višino ter med velikostjo otokov, pa tudi celih zemljin.

Prevladalo pa je naziranje, da so visoke planote ostanki zemeljskih površij; strmine pa, ki ločijo te planote kakor stopnice, odgovarjajo erozijskim dobam med dobami mirovanja. Ta razlaga je najpravilnejša, a v posameznostih se razne šole zelo ločijo; med starejšimi je vodilno ime Davies, v Alpah A. Penck, a dandanes razni zastopniki nove francoske šole, ki se pa v vsem tudi ne strinjajo.

O starih površjih moramo vedeti, da se na velike razdalje zapognejo, dvignejo se in nižajo; mlajši prelomi pa jih tudi lahko porazdele v višje in nižje stopnje. Mlajša gubanja so upognila in usločila n. pr. stara površja Kobanskega (Kozjaka). Pri izoblikovanju teh površinskih oblik moramo jasno upoštevati tudi hribinski material, lego plasti, rastlinsko odejo, ki lahko ščiti te oblike — in končno še človeško kulturo, ki oblikuje tudi samolastno.

Kaj je vzrok, da se razvijejo ravnine? Najprvotnejši vzrok je morje, ki udarja z valovi, ki ob plimi in oseki vedno iznova izbrusi območje svoje oblasti, ga zapolnjuje in izravna. Toda ob skrajnem robu njegove moči se mora razviti strma stopnica, previsna in izpodkopana; to je cliff. In kadar se celine pogrezajo ter morje zavzema vse širše prostore, takrat izginejo pod valujoča, plitvo morskovo domala vse starejše zemeljske oblike in ko se morje zopet prelije in se pokaže vnovič kopno, je to ravnina, pokrita z vodoravnimi morskimi usedlinami. Ravnine se razvijejo tudi iz izsušenih jezer; toda vse te ravnine izpodvodnega izvora imajo nekaj skupnega; strmo, previsno obrobje, nekdanjo obalo.

Tudi kopno lahko razvija ravnine, toda iz dveh nasprotnih vzrokov; ali zapolni nanese material stari relief, ali pa nasprotno uniči erozija prejšnje vzpetine skoro popolnoma. Lahko se razvijejo cele ravnine, ki jih imenujemo ravnike, ter jih lahko sledimo na daleč, lahko se pa razvijejo le majhne police in terase, ki si često ne odgovarjajo niti na obeh straneh iste doline. V naravi nanašanja materiala ter erozije na drugi strani je dejstvo, da so v enem primeru nižje ravnine starejše, višje mlajše, v drugem primeru pa je starost obratna. Večkrat tudi izkoplje mlada erozija starejši relief, ki je bil zasut. Važno je pa tudi, da pri tem opazujemo smer ravninovega upadanja, suhe doline, ki so dandanes brez vodotokov, oblike porečij, premikanja razvodij, posebno pa še obliko in naklonski kot pobočij med ravniki in terasami. Ko razložimo še tudi starost teh ravnin, tedaj imamo pred očmi sliko tamošnjega površinskega izoblikovanja, ki se medsebojno dopolnjuje z opazovanji v zemeljski skorji, da končno poda odgovor najvažnejšemu geološkemu vprašanju: kako se je razvijala zemlja.

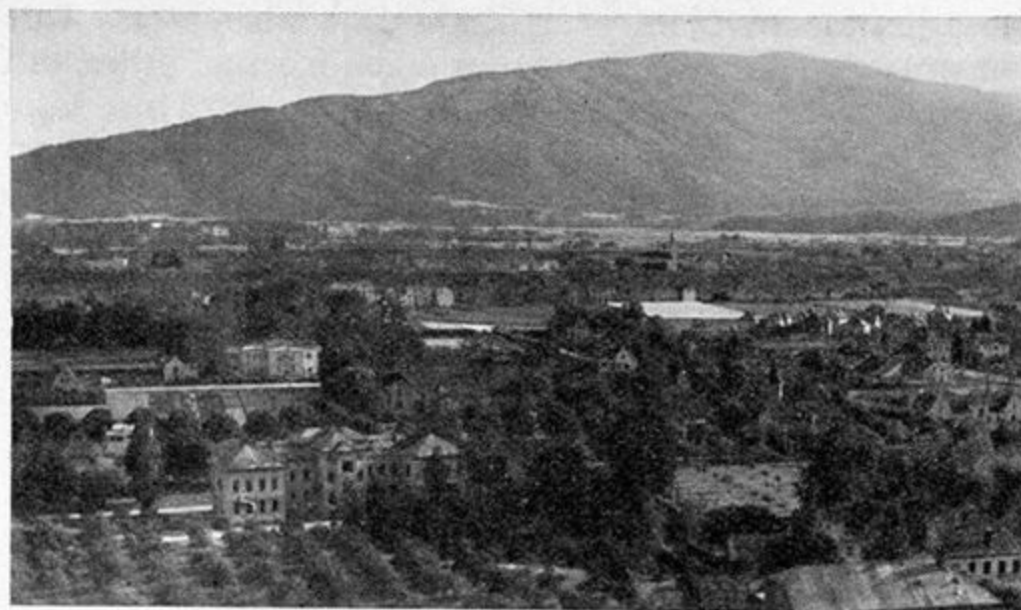
Predaleč bi nas vedlo, če bi začeli z visokimi ravniki in terasami Pohorja in Kobanskega. Najvišje ravnike obkrožajo tam nižje, mlajše ravni; severovzhodni obronek Pohorja kaže od Sv. Areha proti Razvanju značilno stopničasto obliko. Jako jasne ravni tvori tudi Kobansko; samo spomnimo se na ravnico za cerkvijo pri Sv. Urbanu, ali pa na Lucijin breg nad Kamnico. Te starejše nivôje moram izločiti.

Po bezovskem grebenu se napotimo na sever v gozd. V smeri proti Vinarjem gremo višje in višje, dokler ne dosežemo najvišje točke (420 m) nad hišami. To je najvišje površje v neposredni mestni bližini. Več vidimo tega površja po kopah okoli Wolfzetla (nivô tamkajšnje gostilne je nižji, 400 metrski; imenovani višji nivô pa kažejo gozdne višine naokoli). Reči moram še, da je najvišja točka Pesniškega brega (439 m) prejkone ostanek še višjega nivôja, ki se v kljub eroziji še vedno lahko dviguje nad obkrožujoči ga nižji, opisovani nivô.

Nekoliko več je nivôja z višino okoli 405 m, ki obkrožuje opisani 420-metrski nivô. Pojavi se v Bezovju, ako krenemo proti severu v gozd, a preden pridemo do glavne višine. Ta višina oklepa tudi z obeh strani gorenje Vinarje in v Košakah jo imamo na Humu. Od doline Pesnice na jug proti mestu se oba nivôja lahko nižata.

Naslednji nižji nivô — imenujmo ga kalvarijskega in njegova višina znaša okoli 380 m — je izredno jasno ter na velike razdalje razvit; tudi on se lahko niža na jug, kar posebno lepo kaže greben severno od Piramide. Tako lepo se je mogel razviti le v dolgi dobi zemeljskega mirovanja. Tvorijo ga vrhovi gornjega Rošpoha, večina Bezovja (zlasti južni del), Kalvarija, Piramida, Stolni breg, a najlepše Melje in Duplek, ki sta zgoraj prisekana kakor miza. V vzporedniški smeri seče ta nivô vrsta škrbin na grebenih, ki kažejo na nekdanjo dolino, vzporedno sedanji Dravi, tako sedlo severno od Piramide, nadalje sedlo severno od Stolnega hriba, kamor drži tudi cesta izza kolodvora ter končno police severno od Melja. Ta nivô ne kaže baš, da bi Drava že takrat pritezala k sebi potoke; jasno kaže tudi, da so se kasnejši nivôji vse ostreje vrezavali v gričevje — dogoditi se je moral tektonski sunek, vdor Dravskega polja, ki je tako pospešil erozijo. Važno bi bilo poznati njegovo starost, kar je pa težko določiti na tako majhnem prostoru brez primerjanja z drugimi ozemlji. Material, ki sestavlja ta nivô, je vključno do tortonskega Dupleka srednjeiocenski, je pa naguban in ima prelome. Vzhodno od Dupleka dosega te višine še sarmat, ki je tudi dislociran. Kalvarijski nivô mora torej biti na vsak način mlajši od miocena; kdor pozna geomorfološke tabele Vzhodnih Alp, bo tudi izključeval že principiarno tako visoko starost. Nivô mora biti na vsak način mlajši od najmlajših plasti, ki ga sestavljajo. Pa še nekaj. Nekdanja Karintijska reka, predhodnica Drave, je tekla v gornjem miocenu čez Kobansko in imela svojo delto pri kraju Sv. Peter am Ottersbach na Murskem polju v srednjem sarmatu. Vdor Dravskega polja je — verjetno — pritegnil Dravo na jug; ta vdor pa seže v vzhodnih Slovenskih goricah gotovo še panon. Nadalje je dognano, da je v Slovenskih goricah delovalo srednjepliocensko gubanje, četudi šibko in po primerjavi z vzhodnimi Slovenskimi goricami je delovalo tudi tukaj. Kalvarijski nivô bi moral nastati po tem gubanju. Oba višja nivôja, 405-metrski in 420-metrski, nista veliko starejša; tesno se vežeta na kalvarijskega ter tudi ne nosita nobene prodnate odeje.

Nad ravnino Dravskega polja sta pri Mariboru še dve terciarni erozijski ravni, ki sta nižji od kalvarijskega nivôja. Najlepše se vidita v dolini za Tremi ribniki. Višja od teh dveh polic — visoka čez 350 m

Vzhodni obronek Pohorja proti Razvanju s stopnjičastimi terasami

— je za Ribiškim selom, malo pod prelazom v Vinarje; tudi Badlov breg je iste višine, a tudi obe polici na pobočju Piramide. Zapadno od Maribora vidimo ta nivô v Rošpohu; južni, nižji del obeh rošpoških grebenov pripada tej višini, medtem ko severnejši, višji kalvarijskemu nivôju. Onkraj Drave ima isto višino — nad 350 m — Pekrska gora in najnižja stopnja gričevja za Limbušem (višje so kalvarijske, pa tudi bezovske višine). Na vzhod od mesta imamo to višino na gričkih med Stolnim hribom in Meljem (tako se pravilno imenuje Meljski hrib, pravilno ime za okraj pod njim je Orešje), a za Meljem na gričih pod cerkvijo na Gori naprej proti št. Petru. Pobočje med kalvarijskim in temle, recimo, Badlovim nivôjem je položno, a od Badlovega navzdol je izrazito strmejše. Gričevje nad mestom je proti ravnini strmo zarezano in se često konča ob njej brez vmesnih stopenj; ta strmina spremlja severno mestno mejo od Bezovja do Melja, a od tam poteka še naprej. Ta ostrina bi dala sklepati na prelom, a ni ravna: z višin pod Sv. Urbanom vidimo kalvarijski in Badlov nivô nad mestom kot amfiteater. Verjetneje je ta lok erozijskega izvora, toda ob vznožju manjka prodovje. So pa tu tudi prelomi — toda o tem pozneje.

Nižja od obeh omenjenih terciarnih ravni, nižja tudi od Badlovega nivôja, je še valovita glinasta polica v vznožju Slovenskih goric ter Pohorja na drugi strani. Ta nivô ni tako izrazit, valovit je, ker je glinast ter večidel tudi malo razsežen. Seže le za nekaj metrov nad nižino — 280 do 290 m nadmorske višine ima — a pokaže se kot glinasta terasa med Pohorjem in Pekrsko goro; v Pekrah se brez vsake ostre meje rahlo dviga pri Reiserjevem posestvu ter pri drevesnici v višje terase. Tik pod Pohorjem nastopajo vrščaji ter v glini izredno grobo, veliko kamenje — tektogenski sedimenti, priča dviganja Pohorja. Na levem dravskem bregu pa je ta nivô nad Kamnico pod Lucijinim bregom, v Vinarjih se vidi kakor stopnica pod griči in pri Treh ribnikih se začne že pri Kličku, pri prvem ribniku, ki leži jasno višje kakor park. Za kolodvorom imamo to višino pod Stolnim hribom, kjer pelje pot za vojaškim skladiščem, nato pa naprej na vzhod od stavbenika Glaserja, kjer pripada temu nivôju greben nad tovarno z nasajenimi drevesci. Zanimivo je, da se tu vriva med Badlov in tale najnižji terciarni nivô še neki, drugod nejasno razviti ali pa celo nerazviti nivô; to je strmi, travnati greben nad Ježkom in Rossnerjevo tovarno, nad že

omenjenim nivôjem z nasajenimi drevesci. Tale vmesni nivô tvori tudi neznatne police nad Ribiškim selom, proti vzhodu od Melja pa tvori ravno tako travnato, strmo ostrogo, ki nosi na severno stran gozd ter loči meljski Pekel od dravske doline.

Kakšna je bila torej tod pokrajina v neogenu? Morda je izpred srednjepliocenskega gubanja še nivô v Bezovju z višino 405 m ter oni s 420 m; po njih sklepamo, da je bila tod ravnina, toda gotovo nižja kakor so tile njeni erozijski ostanki dandanes. Padala je na vzhod, proti sredini Panonije; kako daleč se je pa raztezala, bi pa bilo treba preiskati na drugih njenih reliktih iznad kalvarijskega nivôja, recimo na Grmadi in Vurbergu. Važno je, da so tile nivôji tudi na drugi strani Drave, griči pri Pekrah, pri Limbušu, terase pri Rušah kažejo to višino. Mlajši kalvarijski nivô se je zarezoval v ta starejši ravnik, dokler ga ni izjedel skoro popolnoma ter se razvil sam v velik ravnik, nastal po srednjepliocenskem gubanju. Dravska dolina takrat teh tvorb še ni ločila, ravno tako tudi ne Badlovega ter naslednjega, vmesnega nivôja, ki tvorita nekake plitve meandre v kalvarijskem ravniku, po čigar dobi je moralo torej nastopiti nekako lahno dviganje ter zato ponovna erozija. Važno je tudi, da se terciarni nivôji, pa tudi terciarni skladi sami nižajo na vzhod; čim starejši so, tem bolj se nižajo. Sarmat n. pr., ki tvori velik del vzhodnih Slovenskih gor, so pri Veliki Kaniži izvrtali v globini 150 m. Počasneje se pač znižujejo tile mlajši nivôji proti vzhodu, vendar se znižujejo tudi oni bolj in bolj. Razen tega pa v smeri proti vzhodu pridobivajo na razsežnosti mlajši nivôji, ki tvorijo pri Mariboru le ozke, nižje police med višinami kalvarijskega nivôja, ki pa tvori obratno proti vzhodu kope v vedno manjši razsežnosti. Bistveno je torej: dviganje na zapadu, pogrezanje na vzhod.

Nižje, ravninske police bi šteli k tipičnemu »Niederterassengebiet«. Njihov material je prodat, vrezavajo se pa v starejši terciarni relief, ki so ga nato zopet zasule: to je vrščaj stare Drave, ki je zapolnila vdorino, Dravsko polje. Na več mestih se pokažejo izpod tega prodovja terciarne tvorbe z ravno odrezanim površjem. Najvišja ravninska terasa, ki poteka od Limbuša skozi Pekre, pa ni najstarejša izmed njih; terase ločimo v erozijske in akumulacijske, erozijske

Kobansko v pomladnem snegu proti sedanji Nemčiji in koroški meji. Grebeni kažejo enakomerne višine, ravnike in terase
Založba L. Kieser

pa v akumulacijskih so gotovo starejše. Akumulacijske terase so prodat vrščaj stare Drave, ki si je včasih zasipala stare tvorbe, da si nato zopet zareže pot v nje, ne da bi našla stare struge.

S Koroške ceste nad mestom se podajmo po strmem bregu proti Dravi; čez terase, ob vrtovih pride mo za zadnjimi mestnimi hišami na dravski prod. Vrše, nasipi in privezana bruna branijo breg pred deročo Dravo. Za nasipi se odkladajo temnoprogaste pole mivke, drugod zopet pesek, a ponekod veliki kamni, prave kamenite klade — različno pač, kakor je pač naglo ubiral in valil prodovje dravski tok. Breg, pobočje samo pa ni iz istega materiala kakor ta nanesena obala, dasi vidimo enako prodovje, pesek in mivko kakor v Dravi tudi daleč od brega v Poschevih gramoznih jamah. V obrežju ali pobočju pa leži lapor ter peščenec, material, ki ga sicer vidimo v Slovenskih goricah ter predstavlja terciar. Ob Dravi nad zadnjo brano pred studenško brvjo, skoroda nasproti studenški šoli, leži tu trd, deloma peščen sljudnat skrilavec ali skrilasti lapor, vmes pa nekaj konglomerat zdrobovca, a vpada za 17° proti jugozapadu. Preseneča nas ta lega tem bolj, ker je okoli tega nahajališča mlajše prodovje vodoravno nasipano. Ta terciarni skrilavec pa vpada skoro pravokotno na vpadanje terciarnih skladov v Slovenskih goricah ter se torej lahko niža v smeri proti Pohorju. Kakor kamenit val je to, ki bi ga potisnilo Pohorje pred seboj; toda ta različna lega proti slovenjegoriškemu terciaru zahteva, da mora ležati med obema terciarnima nahajališčema prelom. Verjetno je tale obdravski terciar globlji in starejši od bezovskega in kalvarijskega nad mestom, ker ima presenetljivo slično lego kakor bazalni morski laporji v Lucijinem bregu nad Kamnico. Slednji pa ima starejše gubanje ter ga napram prvemu loči velika diskordanca. — Zlasti čudna je pa zgornja meja teh obdravskih skrilavcev proti nasipanemu prodovju; nad 1 km daleč je ta meja popolnoma vodoravna in ravno reže te nagnjene skrilaste in konglomeratne plasti prav do prve doline, do potoka iz Vinarij. Ta zgornja meja skrilavcev proti nasipanemu prodovju je star erozijski nivô, ki je starejši kakor ravninske terase v mestu in nad njo. Te skrilaste plasti pogledajo izpod prodovja zopet nasproti gornjemu delu otoka; nad otokom ga pa celo vidimo na obeh dravskih straneh. Mlajši relief je tu zasipal starejšega.

Enak pojav se ponovi še drugič, v mlajši dobi, ko se še enkrat prekine akumulacija z erozijo, tale novi relief se pa z novo akumulacijo zopet zasuje. To je v Stražunu; erozija v najnovejši dobi je pa ta erozijski relief, to prekinitev akumulacije, zopet izluščila. V Stražunu namreč se pod ostrim jugozapadnim robom proti železnici in Ptujski cesti, nato pa Koroščevi ulici pokažejo močvirne tokave in vzporedno med njimi prodati hrbti. Njihova lega, razvoj teh tokav in hrbtov, njihov material, njihov precej razgibani relief je v jasnem nasprotju z mlajšimi terasami višje in nižje. Tu je zopet izdolben stari relief, struga, ki drži od Pohorja čez Tezno in Studenec do sedanje Drave. Pozneje vidimo mlajše terase, ki imajo isto višino kakor Stražun ali pa prej imenovana meja skrilavcev proti prodovju ob Dravi pod zapadno Koroško cesto. Sledov takih starejših reliefov v ali pod kvartarno odejo je še nekaj, tako na primer nad

VRHNJI DEL NOVEGA SPOMENIKA PRI SV. JAKOBU

(OD MESTNEGA POGLAVARSTVA NAGRAJENA FOTOGRAFIJA ANTE KORNIČA)

otokom na obeh straneh Drave, ali pa v mestu na desnem bregu, »Ob izviri« tik nad brvjo.

Tudi terase v nižini niso vedno ravne. Najstarejša in najvišja od njih, kakor že rečeno, leži v Limbušu in Pekrah in njen spodnji rob vidimo na polju med studenškimi gozdom in koroško železnico tik pred limbuško postajo. V Studencih pa ubere še pred koroškim kolodvorom na jug, gre preko Pušnikove ulice in za inženirsko podoficirsko šolo, pokaže se južno od »kolonije« pri »Gozdnem Tončku« ter drži čez Rosenbergovo drevesnico proti Tržaški cesti. Naslednja nižja terasa je le malo nižja, je pa valovita; po njej potekajo plitve doline, ki se začno v studenškem gozdu. Posebno značilna taka dolina teče iz studenskega gozda, kjer se začne nasproti gorenjemu delu otoka, poteka nato v Studencih med železnico in Obrežno cesto (tik ob severnem robu prej imenovane terase), preide potem čez železnico še pred kolodvorom na južno stran in teče čez polja južno od delavnic državne železnice, nato čez vrtove podoficirske šole, še naprej južno od Delavske ulice proti »Gozdnemu Tončku« ter čez Rosenbergovo drevesnico proti Tržaški cesti. Teče torej, kakor vidimo, večidel tik ob starejši višji terasi. Naprej po Dravskem polju vidimo, da se starejša terasa drži pohorskega podnožja, mlajša se pa zelo razširi; njun rob ni vedno jasen. Višjo teraso imenujemo limbuško, nižjo studenško.

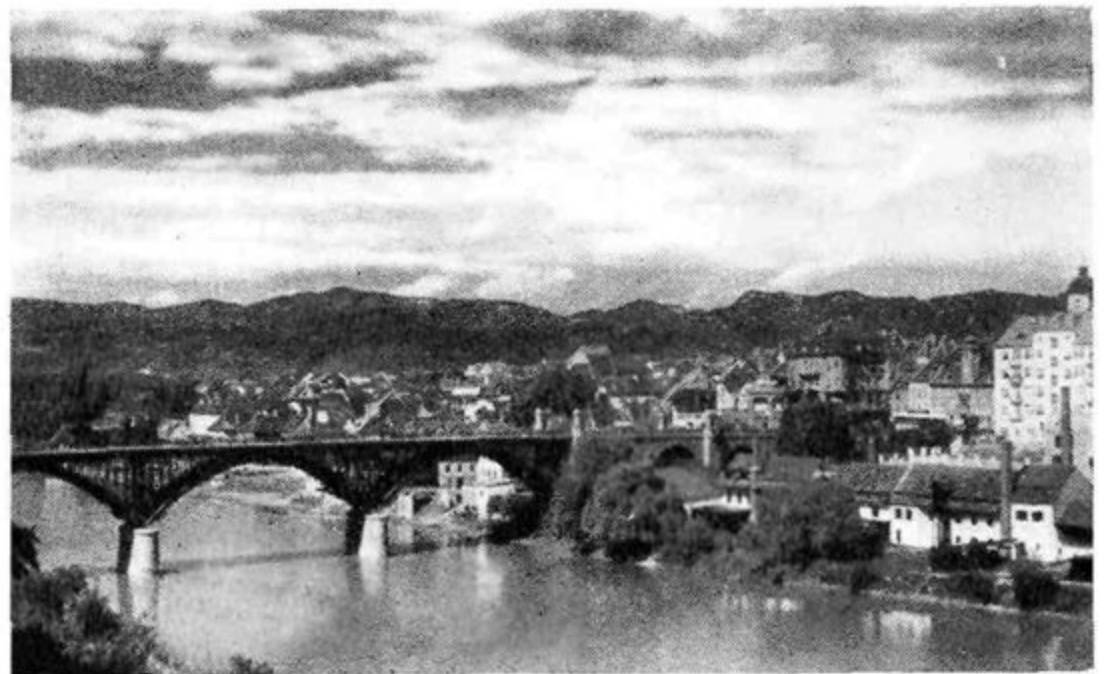
Na levem dravskem bregu v mestu ni videti limbuške terase. Sicer so pa tu zidine toliko zabrisale prirodne oblike, da je točno določanje in paraleliziranje teras skrajno otežkočeno. Pač pa je jasno razvita studenška terasa. Tudi ta ima nekako korito ali plitvo strugo; ni pa sigurno, če ni to delo človekovih rok. Začne se to na Poljanah, na Hanschetovem posestvu, nadaljuje se pa proti bivši Bühlovi zvonarni in na posestvo kmetijske šole, kjer je že popolnoma nejasno. Na sever robu to korito zemeljski val, ki poteka še naprej ob severnem robu posestva kmetijske šole, a v mestu je že uničen. Ta val pa ne odgovarja terasni stopnji med limbuško in studenško teraso na desnem bregu, temveč je le nekak val, visok za človeka in nejasnega postanka. Ni treba poudariti, da je jama, v kateri je drevesnica ob križišču Koroščeve ceste in Vrbanove ulice, umetnega postanka; tam je bila opekarna.

Na desnem bregu je studenška terasa daleč razširjena. V studenškem gozdu spremlja Dravo začeni od limbuške trate, le nasproti otoku se vrivajo nižje terase, ki se pa zunaj gozda »pri Katrci« skoro skončajo. Nato spremlja ta terasa Dravo zopet neprekinjeno do Pobrežja. Tam se začno nižje terase in njihovo stopničasto mejo vidimo na ostrem dravskem ovinku nasproti Hutterjeve tovarne. Gre pa ta stopnica, meja dveh teras, mimo telovadišča Sokola, prestopi Cesto na Brezje pred pokopališčem in gre vzhodno od Cankarjeve ulice (pobrežke) proti železnici, pride do Tržaške ceste in se zopet zasučje na jugovzhod ter loči Tezno in Stražunski gozd. Še daleč naprej od Brezja in Dolgoš vidimo tale rob studenške terase, kako poteka po Dravskem gozdu včasih v gozdu, včasih zunaj po polju.

Manj je razvita studenška terasa na levem dravskem bregu, skoro vsepovsod vstopajo med njo in Dravo mlajše terase. Nad Kamnico proti Viltušu je nižje bresterniško polje. Med kamniškimi in vinar-

skim potokom se pa studenški nivô neposredno spušča strmo k Dravi. Šele bliže mesta, tokraj vinarskega potoka, odstopi od reke; bližnjice proti otoku od Koroške ceste kažejo nove, nižje terase. Naslednjo nižjo teraso imenujem Smetanovo, po ulici, ki leži posebno značilno v njej.

Ta terasa je le za nekaj metrov nižja od studenške, krije jo pa večji prod in je tudi valovitejša. Jasno je vložena v studenško in nobenega dvoma ni, da se je iz nje razvila. Smetanova terasa se začne na desnem bregu v studenškem gozdu nasproti otoku ali malo višje; na koncu gozda pri Studencih izgine, a tudi v gozdu predstavlja le ozko polico. Kmalu potem, ko se skonča na desnem bregu, se pa pojavi na levem ob omenjeni bližnjici proti otoku. Meja proti studenški terasi je tu jasna kakor val. Tukajšnje gramoznice leže v Smetanovi terasi: Poscheva blizu Drave, dve globlji severno od Koroške ceste ter ob južnejši še ena, ki je zapuščena in porastla. Od Tomanove ulice v mesto je meja med terasama še ostrejša: to je le-oni značilni prag severno od Smetanove ulice. Ta prag se nato oddalji od Smetanove ulice in seče najprej Vrtno ulico na njenem križišču v Vrbanovo, nato pa Gosposvetsko pri deški ljudski šoli; preide nato južno od starega pokopališča na Gregorčičevo in se je drži ob južni strani do konca, od tam pa čez Razlagovo, Zrinjski trg in nad Kopitarjevo do carinarnice. Vseskozi leži severno od te črte studenška, južno pa Smetanova terasa. V meljskem predmestju onkraj kolodvora vidimo studenško teraso ob vojaškem skladišču, njen južni rob navzdol pa postane nenadno globlji. V meljskem predmestju je Smetanove terase le ozek rob ali pa še tega ni, prevladujejo pa še nižje terase, a Smetanova se nekako izklini. Ker je pa severno od Meljske ceste material bolj glinast, so te terase nekako zabrisane, vendar se da opaziti njihove stopničaste meje, n. pr. navzdol po Trstenjakovi ulici. Nasproti Melju se pa pokaže Smetanova terasa zopet na desnem dravskem bregu, na Pobrežju. Njeno zgornjo mejo, ki je obenem spodnji rob studenške terase vzhodno od Cankarjeve ulice, sem že označil. Svojevrsne pa postanejo razmere v Stražunu; za Špesovim selom in onkraj pokopališča se vleče zelo plitva struga, onkraj katere (v smeri proti Teznu) je prag v višini Smetanove terase, a za njim precej široka prodnata ravan v približni višini stu-

Nižji del istih kobanskih nivojev, gledan iz Maribora: nižji nivo je Lucijin breg — greben nad Brestevnico; zadaj so višji okoli Žavčerjevega vrha

Založba L. Kieser

Bezovje (levo od Kalvarije) hiše v gozdu višje višine od kalvarijskega nivoja

Foto: Kunc

denške terase. Še dalje na jug je močvirna dolina stražunskega potoka, nato pa zopet vzpetost v višini Smetanove ali še kakšne nižje terase. Nato sledi šele strmi rob proti studenški terasi pod Ptujsko cesto in Koroščevo ulico. Te tvorbe v Stražunu pa, kakor rečeno, ne odgovarjajo po materialu in legi, zlasti pa ne po svoji površini nikakor skupini opisanih teras, temveč so starejše, na novo razgaljene in poprej zasute. — Smetanova terasa pa sicer krije skoro vse Pobrežje vzdolž Ceste na Brezje, a na občinski meji proti Brezju pri kovačnici pride do ceste stražunski greben »studenške« višine in se tam tudi skonča. Od Brezja proti Dolgošam stopamo že na nižje terase.

Rob studenške in Smetanove terase tvori torej v mestu nekak meander, od sedanjega desnega brega prehaja na levi in zopet nazaj na Pobrežje. Ta vijuga je sled nekdanjega vijugastega dravskega toka. Teda nja Drava prejkone ni bila manjša od današnje; tudi omenjena plitva suha struga iz studenškega gozda do Rosenbergove drevesnice ima skoro širino Drave.

Tretjo nižinsko teraso imenujem bresterniško. Sega od bresterniškega polja na drugo stran Drave v studenški gozd; ravno tako je kamenita kakor Smetanova v studenškem gozdu, le še bolj valovita je in v njej je razvita celo jasna struga. Proti Dravi se namreč viša rob te struge, in jarki, ki so se zarežali v najnovejši dobi v njo, so razdelili ta rob v nekake bastilje strmo nad reko, porasle z vresjem in krivim borovjem. Nad »Katrc« seže ta terasa še nekoliko iz gozda. Nižja je ta terasa od Smetanove in tudi ne zavzema v gozdu velike širine. Naprej v mestu se pojavi na levem bregu in sicer tvori polja pod Koroško cesto; med studenškim gozdom in temi polji je opaziti neko gotovo razdaljo. Najbolj pa je razvita više gori pri Bresternici, kjer tvori ta terasa celo polje, nalahno zapognjeno proti Dravi. Sploh je ta terasa precej neravna, mestoma kar koritasta. Tako usločeno teraso tvori sistem bresterniško polje — nižja terasa studenškega gozda (z omenjenimi jarkastimi zarežami) — terasa pod Koroško cesto. Valovite police te višine so na desnem bregu še naprej proti cerkvi sv. Jožefa. Na levem bregu pa torej drži bresterniška terasa pod hišami v začetku Koroške ceste proti Dravi, nato pa zavije ta cesta sama na to teraso. V začetku poteka Koroška cesta namreč po Smetanovi terasi, onkraj hiš na južni strani pa se začinja pod robom bresterniške terase. Od policijske stražnice

je klanec proti križišču s Strossmayerjevo ulico, kjer preide ta cesta mejni rob obeh teras. Od imenovanega križišča pri Vodnikovem trgu je Koroška cesta že v bresterniški terasi; v njej pa je tudi Glavni trg do črte magistrat — trgovina Lah. Onkraj višjega dela Glavnega trga, ki pripada Smetanovi terasi, imamo bresterniško teraso spet ob Tattenbachovi naprej od dr. Kristanove hiše. Meja proti Smetanovi terasi je tu nejasna, ker so jo zasipale ceste in zabrisala poslopja; od Tattenbachove ulice proti severu se dvigajo Vetrinjska, Kopališka, Frančiškanska, Sodna, Vrtna in Mlinska ulica enakomerno do Aleksandrove ceste, a ta enakomerna vzpetost ni prvotna. Ostrejšo mejo kaže strmina, ki jo vidimo na Grajskem trgu ter v začetku Vetrinjske ulice, nadalje na dvoriščih Zadružne gospodarske banke, Spatzekove in dr. Stanjkove hiše, posebno pa še severne strmine Vrtna in Mlinske ulice ter Meljske ceste. — Aleksandrova cesta je morala slediti pokrajini od kolodvora do Grajskega trga; tekla je ob južnem robu nekdanj jasno razvite Smetanove terase, kakor teče Gregorčičeva ulica na robu tamošnje studenške terase. Slovenska ulica, Stolni trg med škofijo in stolnico itd. torej spada v nivô Smetanove terase. — V meljskem predmestju je bresterniška terasa bolj razvita kakor prejšnji dve; imamo jo za železnico v začetku Meljske ceste, a na njej stoji plinarna, Franzovi mlini in Trstenjakova ulica do Freudove tovarne. Kmalu po križišču s Trstenjakovo ulico pa se zniža Meljska cesta na nižjo teraso, oziroma enakomerno vpada proti Ježkovi tovarni. Severno od Meljske ceste vidimo na vsaki terasi po eno ulico v vzporedniški smeri, na bresterniški n. pr. Principovo. Da pa ozemlje med Stolnim hribom in Dravo ne kaže jasnih stopničastih teras, je vzrok — kakor že rečeno — v glinastem materialu; tu je vrščaj počehovskega potoka, ki teče do kolodvora v poldnevniški smeri, nato pa zavije proti Hutterju. Da je predel levo in desno od potoka res njegova tvorba, kaže tudi stratigrafija teh piasti: iz laporja Slovenskih gorc je mogel potok prinesiti in sedimentirati le glinaste tvorbe. Bresterniška terasa nastopa nadalje tudi na Pobrežju; njen gornji rob se pokaže na dravskem ovinku nasproti Hutterju kakor stopnica silno blizu gornjega roba Smetanove terase, ki je tu res ozka. Po teh stopnicah ob dravskem bregu vidimo, da je bresterniška terasa za okroglo 2 m na tem mestu nižja od Smetanove; proti njej tvori rob, ki poteka jugozapadno od pobreške šole. Na tem rečnem kolenu na desnem bregu pa vidimo še eno stopnico, ki vodi še niže, na naslednjo nižinsko teraso, na kateri stoji tovarna.

Tudi bresterniška terasa kaže Dravino meandriranje. Okoli Bresternice je tedaj tekla Drava severneje; prag nad otokom jo je prisilil v sedanjo strugo le na majhno razdaljo; nato je pa tekla južneje in ena njenih strug, če že ne vsa Drava, jo je ubirala po nižjih delih studenškega gozda. Police pod Studenci v višini bresterniške terase kažejo, da si je Drava šele pozneje prebrala pot pod strmine na desnem bregu. V začetku mesta je tedaj tekla severneje, pod Koroško cesto in čez Vodnikov trg. Le blizu državnega mostu je morala imeti voda že isto pot. Naprej od mostu je potekala tedanja struga zopet severneje od današnje, prav do Aleksandrove ceste in pod Stolni hrib; nato pa daleč na jug, na Pobrežje.

Tudi najnižja nižinska terasa spremlja Dravo vijugasto; imenujmo jo oreško. K tej terasi spada nižji del bresterniškega polja, ki pa proti višjemu (bresterniška terasa) ne kaže jasne meje. K oreški terasi spada tudi višji del otoka, dolnji del doline vinarškega potoka in še najnižji del studenškega gozda, ki leži tik ob polju pri brodu in ki ima toliko mivke ter sega do Katrice, že večkrat omenjene gostilne s kopališčem. Na levem bregu v mestu tvori ta dolina Pristan in nižji del Vojašniške ulice, nato izgine, pa se posebno močno razširi v Orešju ali meljskem predmestju. Nasproti Hutterju preide tudi ta terasa na desni breg, na Pobrežje in — kakor rečeno — stoji tam na njej nova tekstilna tovarna. V Orešju si bresterniška terasa deli oblast z oreško ter nista ostro ločeni, pač pa zavzema oreška terasa na Pobrežju velik in jasno opredeljen prostor do strmine pod Zrkovsko cesto.

Tudi oreška terasa kaže meandriranje, ki pa ne kaže več tako velikih vijug kakor n. pr. bresterniška; približuje se sedanjim razmeram. Drava pa ustvarja terase še sedaj, tako n. pr. najnižji del otoka, najnižji del Orešja, dele Pobrežja itd. Te najnižje in najmlajše terase se večajo proti vzhodu in tudi padajo v isto smer, vendarle manj kakor dravski tok. Končno se v daljini Dravskega polja najvišje terase, kakor limbuška, studenška in Smetanova, popolnoma izgube.

Postanek in starost teras je možno le tedaj razumeti, če spoznamo obenem tudi njihov material ter njihove odnose proti starejšim skladom. Prodna analiza nam pove, da je vse to Dravin nanos: mivka, pesek, drobnejši in grobejši prod ter konglomerat, nasprotno tudi glina, vse se razvršča v pisani mnogovrstnosti. Vendar se tudi na večje razdalje ponavljajo neke konstantnosti; lege velikih prodnikov se ponavljajo v raznih gramoznicah ter vrtanjih. S tem bi bilo podprto mnenje, da se je vršilo premikanje — ugrezanje Dravskega polja — v konstantnih sunkih. Čim globlje ugrezanje, tem večji padec; čim večji padec, tem bolj grob prod. To premikanje še dandanes ni zaključeno — glej velike klade, ki jih vali s seboj Drava! — morda je še pospešeno.

Kaj nam pove to stalno izpreminjanje toka, ti meandri nižinskih teras, ki vkljub vsej mnogovrstnosti kažejo nekaj konstantnega? Zakaj je reka izpremenila svoj tek?

Po bresterniškem polju vidimo pri rečnem toku tendenco proti jugu, v višini otoka pa prelivanje na sever; v mestu samem je silila Drava na jug in s tem ustvarila nižji mestni breg, najpozneje pa je zapustila Orešje, odkoder je tekla v sigmoidi na Pobrežje. Zdaj se je Orešje zapolnilo — mesto, kjer stoji dimnik Hutterjeve tovarne, je bilo pred nedavnim še obrežje — in tudi pobreške terase so se oddaljile od Drave, ki je prišla tu prav pod vznožje Slovenskih goric. Vidimo, da je struga postala v celem krajša in ravnjša. Vzrok, da si je Drava prebrala strugo, si najlaže predstavljamo pri Pobrežju in Orešju; pri sled-

Piramida in Stolni hrib kažeta kalvarijski nivo, hribi severneje v Košakih so višji

Foto: Kunc

njem je z velikim padcem zasipaval počehovski potok, a z druge mogočni vreli podtalne vode izpod Pohorja, ki se mestoma prikazujejo v Stražunu. Saj vidimo, kako je poplitvela sedaj Drava iz enakega vzroka »Ob izviri« in je rečni stržen na drugi strani. Nekdaj so se tile vodeniki izlivali v Dravo višje gori, v studenškem gozdu in so robovi Smetanove in bresterniške terase v gozdu razorani od kratkih debri, ki hite v Dravo, toda niso od najzgornje, studenške terase. Zlasti je razrezana od teh mladih tvorb koristasta bresterniški terasa, posebno pa je razdeljen, kakor že rečeno, njen severni rob. Podtalna voda sledi svoji nepropustni glinasti podlagi, ki se nalahno nagiba na vzhod in ima pod prodnatim krovom svoje doline, ki jim voda najraje sledi. Čim bolj se urezuje Drava in se s tem niža erozijska baza, tem vzhodneje se izlivajo, kajti vedeti moramo, da se nepropustna podlaga zopet zvišuje proti Slovenskim goricam — saj je najbrž z njimi ista tvorba, glinasti in laporni neogen — in da Drava to krilo glinaste podlage tudi uničuje ter s tem ustvarja tem vodenikom pot. Mogočni podtalni izviri so sedaj pri Sv. Miklavžu; Dravo spremlja z južne strani močan podtalni tok s pohorskih višin. Te vode so pa marsikje zlepile prod Dravskega polja v konglomerat. Kjer pa so potoki s severne strani izpodrinili dravski strumen, je nastal prostor za ravan tudi na severni strani: Maribor, Šmartin, Ptuj, polje ob spodnji Pesnici. Dravsko polje je sicer tektonska depresija, vendar Drava ne sledi njenemu najnižjemu delu, temveč ubira poševno proti Haložam.

Če bi sledili erozijskim terciarne ravnike — kalvarijskega, Badlovega — na vzhod, bi te terase končno izginile, mesto njih bi se pa pojavile v zemlji usedline iste starosti, ki bi bile nanese od teh ravnikov. To bi bil rob, kjer obnemore erozija ter se začne sedimentacija. Čim mlajša je doba, tem bolj potuje ta rob v gorovje, a pri ponovnem dviganju zopet v nižino. Prod Dravskega polja se pa ravno tako veže na mlade alpske strmine.

(Konec prihodnjič.)

MARIJIN SPOMENIK NA SV. JAKOBA TRGU V LJUBLJANI

J O S. W E S T E R

(ZGODOVINSKA ČRTICA OB PRENOVITVI SPOMENIKA L. 1938.)

(Konec.)

II. DOBA: 1870.—1938.

Previdni šentjakobski župnik Janez Pohlin je, kakor smo že omenili, dovolil odstranitev prvotnega spomenika le pod tem pogojem, da se obenem takoj prične s pripravami za postavitve novega na onem prostoru, ki ga je določila mešana komisija, torej nekako na sredi med cerkvijo in Virantovo hišo. In res so pod vodstvom zidarskega mojstra Matije Dobravca takoj izkopali tla za novi temelj in ta prostor ogradili. S tem je bil vsaj pričetek dela za postavitve novega spomenika nakazan in zasnovan. Toda z delom niso zdržema nadaljevali, ker so upravne oblasti še vedno imele pomisleke glede prostora in ker je manjkalo — denarja. Za novo leseno ograjo je izplačala mestna občina 40 gld., ker deželni stanovi niso hoteli nič prispevati.

Cesarski gubernij je bil sprejel odstranitev starega spomenika (dne 30. avgusta 1844.) na znanje ter obenem izjavil, da je gradnja novega poslej zgolj zadeva mestne občine in da ni pričakovati podpore iz stanovskega sklada, češ da stanovi te vzpostavitve ne zahtevajo in da zanjo nimajo nikakih obveznosti.

Proti izbiri prostora je predložila gradbena direkcija ugovor okrožnemu uradu iz razloga, da bi spomenik oviral vozovni promet med Rožno ulico in Bregom. Predočiti si je treba, da je šel v tisti dobi najživahnejši tovorni promet z dolenske strani po Sv. Jakoba trgu in preko šentjakobskega mosta, ki so ga bili dogradili l. 1824., na Breg, kjer je bilo glavno tovarno prista-

nišče in prekladališče blaga. Ko pa je stekla železnica iz Ljubljane proti Celju (l. 1846.) in proti Trstu (l. 1857.), je Breg izgubil malone ves svoj promet in pomen kot ljubljansko pristanišče.¹

Okrožni urad je bil pritožbo gradbene direkcije zavrnil, na kar se je le-ta prizvala še na gubernij v Gradcu s predlogom, da se more postavitve spomenika dovoliti le pod pogojem, da se iz varnostnih ozirih opusti del Rožne ulice kot prevozna cesta. In res je gubernij dne 20. oktobra 1846. odobril preložitev tovarnega prometa mimo redutnega poslopja, odn. po Starem trgu, kar pa bržčas ni dosti zaleglo, ker je promet z Bregom po otvoritvi Južne železnice vedno bolj pešal.

Za temeljno zidovje so porabili gradivo starega spomenika. Tesarski mojster Pristov je zastonj dobavil pilote, zidarski mojster Dobravec pa je zadevni zaslužek 128 gld. podaril gradbenemu skladu.

Medtem ko je bil Marijin lik shranjen na varnem mestu v cerkvi v kapelici sv. Križa, sta se župnika Pohlin († 17. januarja 1850.) in njegov naslednik Franc Hrovat (do svojega odhoda v Palestino meseca aprila 1867.) vneto trudila z nabiranjem milodarov v korist novemu spomeniku. Ko je dne 24. aprila 1867. nastopil novi župnik Gustav Köstl, je prevzel od svojega prednika zbirko okoli 3800 gld. ter se z vso gorečnostjo lotil častne naloge, da čimprej postavi novo znamenje. Napisal je propagandno knjižico »Mariin spominek na šentjakopskem tergu v Ljubljani«, Ljubljana 1868. (tudi v nemškem jeziku) ter je po nasvetu mestnega župana dr. Ethina Coste, ki je župnikovo namero odločno podpiral, ustanovil posvetovalni odbor, čigar člani so bili: trgovec Leopold Bürger, župan dr. Costa, občinski svetnik Karel Dežman, čevljarski mojster Franc Drašler, rokavičar Jan Horak, vladni svetnik dr. Anton Schöppl, čevljarski mojster Josip Schwentner, višji inženir Vencel Stedry, grof Viljem Wurmbrand, inž. Henrik Hausner in njegov naslednik asistent Franc Ziegler.

Ta odbor je imel dne 6. septembra 1868. ob šestih zvečer svojo prvo sejo. Po predlogu mestnega župnika so se zedinili v tehle točkah:

1. Kip naj se postavi na podzidek, zgrajen l. 1844.; studenec na trgu sv. Jakoba naj se prevede na obzidje župnikovega vrta ali pa naj se zasuje.

2. Sprejme se načrt, ki ga je bil že l. 1856. napravil kamnoseški mojster Ignacij Toman in ga je l. 1864. Mayerjev umetniški zavod za cerkvena dela v Münchenu izboljšal ter mestni magistrat odobril; višji inž. Stedry se naprosi, da ga malenkostno izpremeni.

3. Ves kameniti spomenik naj bo iz klesanega nabrežinskega marmora.

¹ Podrobnejše podatke o zgodovini šentjakobskega okoliša je objavil dr. Jože Rus v zanimivem članku »Jedro Ljubljane in njegovi stvarniki« (Jutro, 28. junija 1938.).

Stari spomenik s soho sv. Nikolaja

4. Mestni župnik stopi v dogovor s tvrdko Cloeta & Schwarz v Trstu glede dobave kamna in struženega stebra, s Tomanom pa radi obdelave kamna; dalje naj poskrbi proračune in sklenske dobavne pogodbe.

Župnik Köstl je skrbno vodil vso nabiralno akcijo in razposlal prošnje raznim korporacijam in uglednim osebam. Tako je daroval stari cesar Ferdinand 1000 gld., cesar Franc Jožef in cesarica Elizabeta 400, stara cesarica Karolina 100, deželni odbor 500, kranjska hranilnica 500, občinski svet ljubljanski 500, Alojzija Kaiser, vdova po drž. pravdniku, 1000, več prispevkov je bilo po 50 do 200 gld. Župnik je mogel na drugi odborovi seji dne 6. septembra 1869. z zadovoljstvom povedati, da razpolaga s skladom nad 9000 gld.

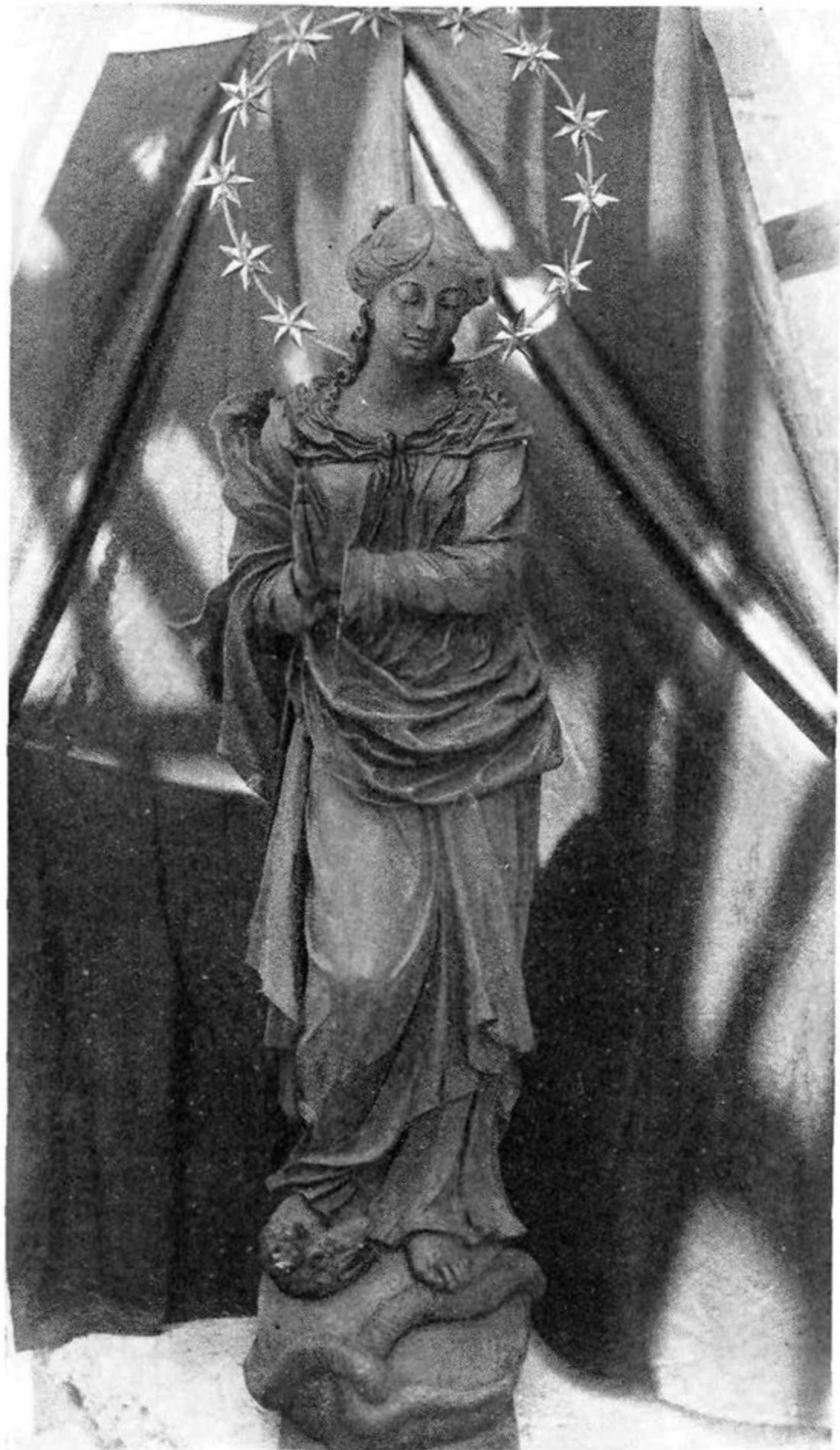
Z gradnjo na prvotnem podstavku iz l. 1844. so pričeli dne 19. aprila 1870. Delo je šlo spešno izpod rok. Dne 7. junija so blagoslovili kamen z Oljske gore, ki ga je bil poslal iz Palestine prejšnji župnik Hrovat, da naj se vzida kot temeljnik. Blagoslovitev je opravil stolni dekan dr. Janez Pogačar, običajne ceremonije s kladivom so izvršili pontifikant in povabljeni predstavniki oblasti, med njimi deželni predsednik baron Žiga Conrad Eybesfeld, dež. glavar Karel pl. Wurzbach, župan dr. Jos. Suppan,¹ cerkvena ključarja Albert Samassa in Franc Šušteršič. V sinajski kamen je bila vdolbena votlina in so vanjo vložili škatlo iz železne pločevine, v to pa naslednje spominske predmete: listino o opravljenem blagoslovu z latinskim besedilom, listino o pristnosti temeljnega kamna z Oljske gore, uradni list Laibacher Zeitung istega dne, zadnji številki Zgodnje Danice in Bleiweisovih Novic, šematizem ljubljanske škofije za l. 1870. in načrt mesta Ljubljane iz l. 1854., svetinjico vatikanskega koncila in kovance, ki so bili takrat v prometu, vsakega po en kos (mali cekin, dvogoldinar, goldinar, petindvajsetica, dvajsetica, desetica, petica, četrtak, krajcar in polovičar). To škatlo so vpričo visoke gospode spojili in zazidali ter jo dali noč in dan skrbno čuvati, dokler ni gradnja toliko napredovala, da je bila tatvina izključena.

»Naposled je napočil težko pričakovani dan, ko naj bi Marijin kip zopet zavzel svoje vzvišeno mesto, ki mu je bilo prvotno določeno,« stoji zapisano v župnijski kroniki. Dne 13. julija so dvignili lik iz dolbine (niše) v kapelici ter ga prenesli na oder, postavljen tik pred cerkvenimi vrati, kjer je ostal do dne 16. julija. »Neštete množice pobožnikov vseh stanov so obiskale v teh dneh Marijino podobo ter so jemale slovo od nje, ki so jo bili za 26 let njenega bivanja v šentjakovski cerkvi tako zelo vzljubili.«

Opoldne dne 16. junija, na praznik karmelske Matere božje, so prepeljali kip iz cerkve na trg in ga zvečer istega dne vpričo velike množice dvignili v višino ter 7 minut po sedmih postavili na visoki steber. Nadaljnja potrebna dela so izvršili do večernic praznika rojstnega dne Matere božje. Magistrat je bil dal med tem vodnjak ob spomeniku zasuti.

Na praznik dne 8. septembra ob devetih je opravil stolni prošt dr. Janez Pogačar tiho mašo, na kar se je ob slovesnem zvonjenju zgrnila procesija pred spomenikom ob navzočnosti najvišjih predstavnikov oblasti in vseh ljubljanskih župnikov. Razgrnili so Marijin

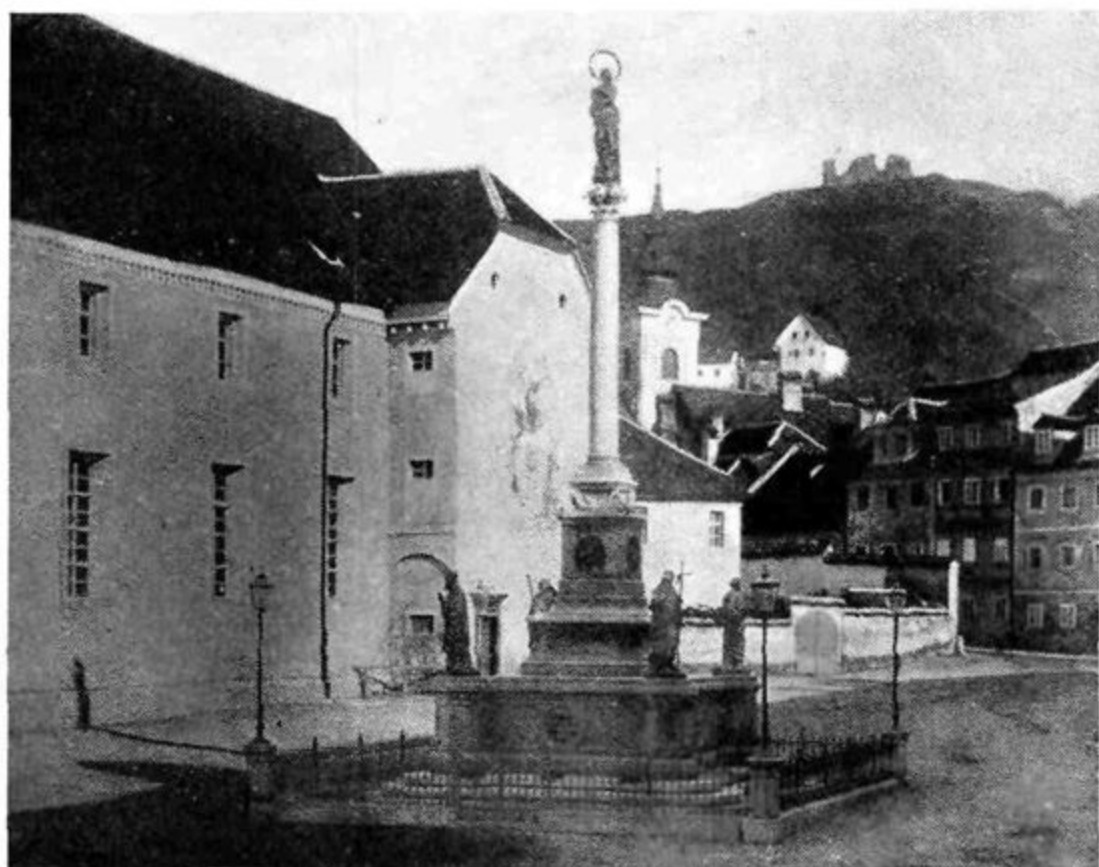
¹ Prejšnji župan dr. Etbin Costa je bil že leta 1867. odstavljen »radi preteпов med turnarji in Sokoli«. Gl. Slov. biogr. leks. I, str. 86.

Marijin kip (Valvasorjev zasutek)

kip, na kar ga je prošt blagoslovil, kakor tudi nove štiri sohe ljubljanskih farnih patronov: sv. Jakoba, Miklavža, Petra in Janeza Krstnika. Pevski zbor pod vodstvom mladega kapelnika Antona Foersterja je zapel Marijino pesem, prošt je dal še pontifikalni blagoslov in procesija se je vrnila v cerkev. Zvečer je bila svečana razsvetljava spomenika in vseh hiš na šentjakobskem trgu. Množice so pele do enajstih ponoči Marijine pesmi in lavretanske litanije. Naslednji dan so bila v vseh ljubljanskih župnih cerkvah darovanja, ki so izkazala dokaj lepši uspeh kakor »ofri« v letu 1844. (Gl. Kronika str. 114.) Tako so darovali v stolnici 135 gld. 50 kr., pri frančiškanih 111 gld. 87 kr., v Trnovem 60 gld. 5 kr., pri Sv. Petru 45 gld. 40 kr., največ pa je dala domača fara, 245 gld. 13 kr.; vsega skupaj 597 gld. 95 kr.

Namesto prejšnjih svetniških kipov iz sivega peščenca so postavili na štiri pomole podstavka sohe ljubljanskih farnih patronov iz t. zv. »spiautra«, zlitine cinka (ok. 90 %) in antimona, morda tudi nekaj

Marijin spomenik po prestavitvi — pred potresom l. 1895.

malo svinca. Na zadnji strani podstavka je bil s črkami iste snovi pritrjen prvotni kronogram iz Valvasorjeve dobe, na čelni strani pa nov letokazni napis:

V I r g I n I s I n e L a b e
C o n C e p t a e D e D I t a
V o V e r e C o r D a (1870).

Napis pravi: Devici brez madeža spočeti poklonila vdana srca.

Vsi gradbeni stroški so po izkazu župnijske kronike znašali 16.316 gld. 97 kr. Od tega je odpadlo na posamezna dela: tvrdki Cloeta & Schwarz za nabrežinski marmor 3126 gld., za prevoz z Nabrežine v Ljubljano 601 gld., tvrdki Toman za kamnoseška dela 4503 gld., tvrdki Mayer v Münchenu za 4 svetniške sohe, embleme evangelistov in kronogram 4786 gld., Francu Faleschiniju za zidarska dela 969 gld., Antonu Jerančiču za tesarska dela 507 gld., Kasparju Ahčinu za železno ograjo 1239 gld., za 4 plinske kandelabre, dobavljene iz Augsburga, 288 gld., za pozlačenje zvezdne gloriole na Marijinem kipu 91 gld. Mestni magistrat je na župnikovo prošnjo prevzel skrb za razsvetljavo 4 plinskih svetilnikov, zato pa je opustil eno luč na šentjakovski cerkvi, drugo na Virantovi hiši.

»Zgodnja Danica« je prinesla že dne 10. junija 1870. kratko poročilo o polaganju temeljnega kamna dne 7. junija. V listu 35. z dne 2. septembra je objavljen oris zgodovine in opis dela novega spomenika obenem s slavnostno himno pesnika Frana Cimpermana, obsegajoča 14 stanc. List 37. »Zg. Danice« z dne 16. septembra pa je objavil dopis iz Ljubljane: »Večer pred malim šmarnom so bile vse hiše na šentjakobskem trgu okrog prelepega novega znamenja M. D. razsvetljevane skoraj do enajstih v noč, znamenje samo sijajno razsvetljeno, silne množice vernega prebivalstva so iz celega mesta veselo trg napolnjevale, petje Marijinih pesem se je vse okrog razlegalo. Prebivalci so to častljivo preslavljanje nebeške kraljice napravili radovoljno in skrivaj, da g. fajmošter Köstl poprej še vedel ni. — Ta verska izkazovanja so se ponavljala tudi na šmarni dan v noč. Take dogodbe kažejo, kako

zvesto verna je večina ljubljanskega prebivalstva, in novi nejeverniki in mavtarji s svojo sovražljivostjo in vražjo jezo zoper cerkev dosegajo ravno nasprotno tega, kar želé; ljudje se z njih hudobnim počenjanjem le še bolj za dobro vnemajo.«

Kot protivek k temu dopisu nabožnega lista naj omenimo precej kritično poročilo mladoslovenskega glasila »Slov. Naroda« (št. 105. z dne 10. septembra), ki je izhajal takrat še v Mariboru: »Včeraj se je slovesno odgrnil znani kip Matere božje na trgu pri sv. Jakobu. Delo prezgodaj umrlega kamnoseka Tomana je prav lepo, kakor tudi železna ograja, manj zadovoljijo pa v Monakovem vlite podobe. Na vsak način je znamenje v kinč trgu, saj pa stane tudi 15.000 gld. Želeli bi, da bi se enaka darežljivost manifestirala kedaj na Kranjskem in zlasti v Ljubljani pri narodnih namenih.« ...

Prenovljeni spomenik je stal trdno in neomejno več ko šest desetletij. Ni ga razmajal pogubni potres l. 1895., niso ga prizadele granate, ki so jih za svetovne vojne spuščali laški letalci nad Ljubljano. Pač pa nabrežinski marmor ni mogel stalno kljubovati vremenskim vplivom. Kamen je jel prhniti in pokati, svetniške sohe so radi oksidacije dobivale vedno večje raze in reže, železno ograjo so morali radi razpadljivosti odstraniti in črke obeh kronogramov so postale rop malopridnih rok. Tudi glavni steber je dobil nevarne razpoke, tako da ga je bilo treba z železnimi obroči povezati.

Ker je nevarnost razpada vedno bolj grozila, je bila mestna občina že za l. 1937. sprejela v proračun postavko 15.000 din za popravilo spomenika. Toda izkazalo se je, da bi samo delna poprava ne rešila spomenika razsula. Zato je mestni svet odločil, da naj se spomenik podre in na njega mestu postavi nov spomenik po umetniški zamisli in načrtu arhitekta

Blagoslovitev spomenika dne 3. julija 1938.: škof dr. Rožman blagoslavlja, desno podpredsednik občine dr. VI. Ravnihar

Foto: Aleš

mojstra prof. Jož. Plečnika. V ta namen je bila na osnovi proračuna kamnoseškega mojstra Alojzija Vodnika sprejeta postavka 180.000 dinarjev, izplačljiva v treh enakih letnih obrokih. Obveljalo je, da naj neokrnjeni bronasti kip Matere božje in marmorni steber prvotnega spomenika iz Valvasorjeve dobe ostaneta; cinkove svetniške sohe naj se v razpokah zalijejo, pobronijo in postavijo na trdne plinte. Za gradivo glavnega stebra pa naj se porabi podpeški apnenec, ki je v našem podnebjju trpežnejši kakor sivi kraški marmor.

Po zamisli arhitekta prof. Plečnika naj bi tudi novo znamenje krasili stari liki: bronasti kip Matere božje in štiri svetniške sohe, postavljene na vrhnjo ploščad novega stebra; ohrani naj se tudi prvotni mramorni steber s kapitélom vred kot vrhnje stališče Madoni-nega lika.

Kamnoseška tvrdka Alojzija Vodnika je pričela z vnanjim delom letos pomladi, medtem ko je kamnite sestavne dele že pozimi v svoji delavnici pripravila. Dne 12. marca so delavci sneli like s starega spomenika. Kip Matere božje so shranili v Rožni ulici na dvorišču hiše št. 21, ki je last Alojzija Jankoviča, poslovodje omenjene tvrdke. Svetniške sohe pa je prevzel v obnovo kleparski mojster Franc Košenina z Viča. Nato so odnesli kamnite dele starega spomenika ter položili na podlagi starega novi temelj v obliki jake armirane betonske plošče v izmeri 7·8 v kvadratu. Prej pa je bilo treba iz starega temelja dvigniti sinajski temeljni kamen, kar se je zgodilo dne 9. maja.

Kulturni odbor mestnega sveta je dal na svoji seji dne 10. maja ta kamen odpreti. Pri tej priliki se je tole ugotovilo: Dolbina, v kateri je bila shranjena pločevinasta škatla (13 : 13 : 8 cm), je vsebovala do polovice vodo, ki jo je v teku desetletij propuščala kamnita stena. Zato je bila škatla na dnu vsa po rji razjedena. Vsi predmeti, ki so jih bili l. 1870. vanjo položili, so se naravno nahajali v njej, in sicer kovinski (novci) dobro ohranjeni, dasi (razen malega zlatnika) oksidirani, papirnati pa vsi premočeni v preperem stanju. Dobro čitna je še listina o pristnosti sinajskega kamna, medtem ko je pergament s podatki o blagoslovitvi spomenika in s podpisi odličnikov, ki so bili pri takratni slavnosti navzoči, zbog obledelga črnila domala nečiten. Dokazilna listina, opremljena s črnim žigom: S. Mons Sion in Jerusalem — in z voščenim pečatom: Sigil. Guardiani et Commissarii Terrae Sanctae, se glasi: Lapidem hunc, qui fiet auspicalis in fundamento aedis sacrae, vere sectum fuisse de vertice Oliveti montis, per appositionem parvi et magni sigilli Terrae sanctae, ratum esto. Hierosolymis VI. Kalen. Martias MDCCCLXIX. (Podpis:) Fr. Camillus a Rutiliano, Terra sancta a Secretis.

Po sklepu kulturnega odbora se ta kamen z njega zakladom vred shrani v mestnem muzeju, namesto posvetilne listine pa naj se vloži v novi spomenik svinčena ploščica s primernim besedilom kot neminljiv dokument o njega postavitvi.

Ves spomenik druge dobe so odstranili do 6. maja ter so naslednji dan pričeli polagati novi temelj.

III. DOBA: OD 1938. DALJE

Postavljanje novega znamenja je šlo dokaj naglo izpod rok, ker je kamnoseška tvrdka v svoji delavnici že prej obdelala in pričelila posamezne kose iz podpeškega kamna. Stari marmorni steber, ki se je pokazal na obeh koncih prhkega, so za nekaj skrajšali, ostali čvrsti del stebra pa kanelirali in stari, še dobro ohranjeni kapitél očistili. Kip Matere božje so osnažili, zvezdno gloriolo pozlatili, sohe štirih svetnikov pa v razpokah zaciniili in nato pobronili. Tako je bil obnovljen spomenik do dne 2. julija postavljen.

Višina vsega znamenja od tal do vrha (gloriolo nad Marijino glavo) znaša točno šestnajst metrov. Osnovna stopnica na temelju meri 7·8, druga 7 m, tretja, visoka 58 cm, pa 5·7 m v kvadratu. Na tej so v voglih nameščeni štirje nastavki (klopice), visoki po 37 cm, sredi nje pa počiva podstavek glavnega stebra v izmeri 1·7 m v kvadratu, visok 31 cm. Iznad tega se dviga glavni steber, visok 9·55 m, v premeru 1·2 m, obstoječ iz 28 kosov, zloženih v 15 kolobarjev. Obseg zgornje ploščadi (ábaka), na kateri stoje svetniške sohe, meri 2 : 2 m. Vrhnji steber iz belega marmora je visok 2·9 m, od tega je 60 cm vtopljenega v kapitél novega stebra. Stari ornamentirani glavič je v svojih ležiščnih ploskvah obložen s svinčeno plastjo ter je tako zavarovan pred zamokom. Svinčena spominska ploščica je vložena v vrhnji ploščadi v posebno dobro zadelani dolbini.

Besedilo ploščice je v lapidarnem slogu sestavil pisec teh vrstic, vrezal pa ga je z velikimi začetnicami akad. kipar Bož. Pengov ter se glasi:

Matere božje spomenik, ki so ga po svoji zaobljubi in po zasnutku zgodopisca Jan. Vajk. Valvasorja postavili pred cerkvijo sv. Jakoba kranjski deželni stanovi l. 1682., je bil, v razpadu porušen l. 1844., na to mesto prestavljen

Blagoslovitev spomenika dne 3. julija 1938.; škof dr. Gr. Rožman govori

Foto: Aleš

Svinčena spominska ploščica, vložena v vrhnji del glavnega stebra

l. 1870., prenovljen ob troških mestne občine ljubljanske, ko je županil dr. Jure Adlešič, po načrtu prof. arh. Jož. Plečnika in posvečen po knezoškofu dr. Gr. Rožmanu dne 3. julija 1938.

Da bi zrl na dolgo vrsto srečnih rodov!

V okras glavnega stebra je nekako v višini 3 metrov na čelni strani iz celega izklesana, obli ploskvi se prilagajoča plošča, na njej pa sta vdolbena oba napisa iz prejšnjih dob:

DEI MATRI VIRGINI STATVS
CARNIOLIAE POS EX VOTO — in:
VIRGINI SINE LABE CONCEPTAE
DEDITA VOVERE CORDA

Črke kronogramov (1682., odn. 1870.) so v rdeči, ostale pa v zlati barvi. Slovenski napis pa pravi:

TRETJIČ POSTAVILA MESTNA OBČINA
LJUBLJANSKA LETA 1938.

Pod to ploščo je iz stebra izklesan okoli 1,6 m visok dekorativen stebrič in preko njega trak z napisom:

Alozij Vodnik, kamnosek.

Tvarno delo je bilo dne 2. julija končano. Dan nato, v nedeljo, dne 3. julija, pa se je ob 11. uri izvršila blagoslovitev spomenika, h kateri se je poleg predstavnikov oblasti in mestne občine zbrala množica ljudstva zlasti iz šentjakobskega okraja. Kr. bansko upravo je zastopal g. banski svetnik Fran Mramor, mestno občino podpredsednik g. dr. Vladimir Ravnihar v družbi članov kulturnega odbora mestnega sveta: predsednika g. prof. Silv. Kranjca in gg. polkovnika Vikt. Andrejke, stolnega župnika kanonika dr. Tom. Klinarja, univ. prof. dr. Fr. Steleta, prosv. insp. Jos. Westerja in načelnika prosvetnega oddelka dr. Rud. Moléta. G. knezoškof dr. Gregorij Rožman je v vznesenih besedah označil zgodovinski in verski pomen svetega znamenja ter je nato v prisotnosti šentjakobskega župnika g. Janka Barleta in kaplana g. Jož. Jamnika opravil cerkveni obred blagoslovitve. Podžupan g. dr. Ravnihar se je v jedrnatem govoru zahvalil g. knezoškofu za opravljeni blagoslov, arhitektu g. prof. Jož. Plečniku za umetniški zasutek in mojstru g. Al. Vodniku za tvarno izvršitev spomenika ter je izjavil, da sprejme mestna občina prenovljeni spomenik v svoje varstvo. Ko je šentjakobski cerkveni pevski zbor pod vodstvom g. Stanka Grabnarja odpel dve nabožni pesmi, je bila preprosto intlmna inavguracija najnovejšega, a obenem najstarejšega ljubljanskega javnega spomenika opravljena.¹

* * *

Ej, da bi ob uri duhov oživel bronasti Valvasor na Muzejskem trgu in bi v košati viteški opravi v mesečini prišetal mimo svoje rojstne hiše na Starem trgu pred cerkev sv. Jakoba! Tedaj bi opazil, da je tam že davno izginil mali »forum academicum« in da se širi sedaj ubrano oblikovan trg, okrašen z visokimi topoli, javori in drugim drevjem, z žuborečim vodnjakom pod vrbo žalujko in z novim spomenikom. Z dopadenjem bi na njem uzrl bronasti Madonin lik, ki ga je bil sam zasnoval pred malone 260 leti, stoječ na istem marmornem stebri s korintskim kapitélom. Zadovoljen bi šepetal svoje priznanje kongenialnemu mojstru arhitektu, ki je ustvaril novi pomnik, in vedel bi hvalo mestnemu svetu, ki je opravil le svojo častno dolžnost, da je monument zgodovinske, umetniške in nabožne vrednosti ohranil sedanjemu in prihodnjim rodovom.

¹ Za sodobno vrednotenje kulturnih slovesnosti značilno je dejstvo, da sta oba ljubljanska jutranja dnevnikarja z dne 4. julija prinesla med dnevnimi novicami pač kratko poročilo o tej slavnosti, eden v 12, drugi v 21 vrsticah, medtem ko ima prvi poročil o športnih dogodkih bežnega pomena skoraj celo stran, drugi pa pol strani. — W.

OBČNI ZBOR ZVEZE JUGOSLOVANSKIH MEST

D R. F R. S T E L E

se je vršil dne 19. junija 1938. v Ljubljani v dvorani Trgovskega doma. Zastopanih je bilo 40 mest s 47 delegati. Predsedoval je predsednik Zveze in župan mesta Zagreba dr. Teodor Pejčić. Na občnem zboru je podal poročilo o svojem delu od zadnjega občnega zbora sam poslovni odbor. Prečitan in odobren je bil obračun za poslovno leto 1937./38. in predložen proračun za l. 1938./39. Sklenjeno je bilo, da bo prihodnji redni občni zbor v Beogradu. Občni zbor je sklenil celo vrsto resolucij, ki so bile sporočene pristojnim ministrstvom: 1. Izda naj se enoten zakon o samoupravnih finančah, po katerem bo omogočeno svobodno finansiranje mest in urejene meje med državnimi, banovinskimi in občinskimi dohodki; 2. olajšanje bremen za izvrševanje poslov prenesenega delokroga in za vzdrževanje državnih ali banovinskih uradov in ustanov; 3. sprememba in izpopolnitev zakona o mestnih občinah, posebno glede avtomatičnega pridobivanja občanstva; 4. znižanje obrestne mere za mestna posojila pri Državni hipotekarni banki; 5. zakon, po katerem bi samouprave hranilnic dobile vse pravice in pooblastila, ki jih imajo pooblaščenim državnim denarnim zavodom; 6. izprememba in izpopolnitev uredbe o pospeševanju turizma in pospešeno izvajanje programa graditve cest; 7. ukinitvev ali izprememba § 77. zakona o pošti, telegrafu in telefonu; 8. znižana voznina na državnih železnicah za mestne uslužbenke. Občni zbor se je zaključil s sledečim predavanjem ljubljanskega občinskega svetnika Fr. Steleta:

KULTURNI OBRAZ LJUBLJANE

Mesta niso mogoče slučajen skup človeških bivališč, ampak v razvoju človeške družabne organizacije nujno dani organizmi z globljim smotrom in nujnim neponarejenim izrazom, tako da jih moremo imenovati kratko: verno zrcalo višjih družabnih in kulturnih stremljenj narodov, odsev njihove zgodovine in duševnosti.

V zgodovini se mesta pojavljajo že v pradavnini, čeprav ni dvoma, da ustrezajo šele višjim stopnjam družabnega udejstvovanja in kulturnega stremljenja. Prvotno so nedvomno predvsem torišče obrambe in trgovine zemljepisno zaokroženega ozemlja, družabno pa ustanove skupne interese branečega in pospešujočega rodu.

Družabna oblika rodu je dala mestu tudi višjo simbolično pomembnost: kraj rodovnega svetišča in sedež rodovnega poglavarja, izraz torej verskega in upravnega središča. Obramba, trgovina, verstvo in uprava so štiri osnovne podlage mest. Z verskim se je materialnim, čisto praktičnim pridružil višji, duhovni moment, po katerem so mesta postala matice kulturnega življenja, njegova najizrazitejša ognjišča v človeški družbi.

Mnogo se je sicer spremenilo od pradavnine do danes, k prvotnim činiteljem postanka mest so prišli novi, predvsem gospodarsko, industrijsko in prometno organizacijski, svoje simbolične tradicije pa se mesta niso nikdar otresla in je živa tudi še danes: mesto, naj je iz osnove tako ali drugačno, nujno stremi za tem, da bo tudi kulturno središče.

Ljubljana, o kateri mi je dolžnost danes spregovoriti, je izrazit primer mesta, ki nima samo kulturne tradicije, ampak predvsem tudi kulturno ambicijo.

Ljubljana ne spada med pramesta, kakor Rim, Atene ali Jeruzalem. Spada pa Ljubljana med tista mesta, ki so nastala in se razvila na kulturno zoranih tleh, ob ostankih rimske Emone.

Ljubljana, to moramo naprej pribiti, tudi ni produkt posebnih slovenskih družabnih ali kulturnih teženj, kljub temu pa je po vsi svoji skoraj tisočletni zgodovini posoda življenjskih stremljenj slovenskega naroda in v svoji sedanji obliki njegovo najbolj izrazito duhovno zrcalo. Razvoj Ljubljane kot mestnega, urbanističnega pojava je značilen za slovensko sredino; po svoji duši, po svoji kulturni vsebini pa je naravnost simboličen za razvoj slovenske zgodovine in kulturnih teženj ter razvoja slovenskega naroda. Posoda imena in najvernejše zrcalo duhovnega obraza slovenskega naroda bi jo lahko imenovali.

Naj nas ne moti, da je Ljubljana, kakor se z njo srečamo v srednjem veku, po nemškem mestnem pravu organizirano središče, med nas vsajeno kot kulturno kolonizatorični, torej tuj element. Kakor pa potem raste in kamor raste, je tisto, kar jo kulturno in krvno spaja z nami in nam jo končno izroči kot našo, svojo in naš svojstveni ponos izražajoča.

Kolonist kulturonošec, trgovec in obrtnik se kmalu začne spajati po krvnih zvezah z okolico, in živelj, ki oživlja Ljubljano konec srednjega veka, je že močno udomačen. Upravno središče, deželno glavno mesto postaja od 14. stol. pri tem življu iz faktorja, ki posreduje vplive višje razvitih središč, vse bolj instrument, pomoček, po katerem se izražajo kulturna stremljenja sredine, ki jo je koloniziral, kulturno oplodil. Sredi 15. stoletja postane Ljubljana tudi sedež škofije in s tem nujno najuglednejše med slovenskimi mesti. Njena kulturna samozavest pa je še nekam trpna, pač pa po svoje solidna, kakor to ustreza času, toda brez večje lastne aktivnosti. Zdi se pa, da se je njen aktivni radij začrtal že tedaj kolikor toliko, rekel bi kulturno geografsko, najprej v likovno-umetnostnem snovanju kranjskega poznogotskega idealizma. Ljubljana se je tedaj prvič v kulturni zgodovini, čeprav na zelo omejenem ozemlju, izkazala za kulturno aktivno in enakopravno bližnji alpski sosesčini.

Svojo zavedno kulturno-tvorno pot pa je nastopila Ljubljana v sredi 16. stol. s slovenskim protestantizmom pod vodstvom Primoža Trubarja in tovarišev. V tem krogu je dosegel slovenski jezik prvo literarno obliko. Protestanti pa so poskusili ustvariti tudi vse podlage literarnega življenja, kar je dalo povod, da je leta 1575. J. Mandelc ustanovil prvo tiskarno v Ljubljani. Knjižnica, ki so jo ustanovili protestantski deželni stanovi v Ljubljani, je tretji znanik visoke kulturne usmerjenosti takratne Ljubljane, ki sicer ni črpala direktno iz narodne samozavesti, a je iz verske zanešenosti ustvarjala osnovne pogoje sedanjemu slovenstvu. Radij prizadevanj tega kroga je bil mnogo mnogo večji od poznogotskega kranjskega slikarskega idealizma, saj je zavedno in smotrno segal globoko na Balkan med druge Jugoslovane in o njega odmevih vé pripovedovati hrvatska literarna zgodovina čakovskega in kajkavskega pa celo štokavskega tipa. Da kulturna aktivnost slovenskega protestantizma ni bila usmerjena samo v širino, ampak tudi v globino, pričča zgodovinarjeva konstatacija, ki izjavlja, da je s predikantom prišel tudi učitelj v deželo.

Slovenski protestantizem je konec 16. stoletja potlačila smotrna akcija, ki je objela vso tako zvano Notranjo Avstrijo. Ljubljana s škofom in katoliškim preporoditeljem Hrenom na čelu, je bila v prvih vrstah te akcije-reakcije. Tej kritični dobi sledi skoraj 200 let tako imenovane katoliške obnove, ki črpa svoje sile v Italiji in njeni kulturni aktivnosti ter v smotrni, dolgotrajni borbi v teku 17. stol.

izpodriva srednjeevropski, nemški kulturni vpliv, ki je bil doslej v Ljubljani skoraj edini merodajen. Hren sam je bil izrazit humanist, ki je visoko cenil likovno umetnost in nam s svojim krogom ohranil v kulturni zgodovini pestro sliko umetniškega snovanja v naši deželi. Njegov krog nam dokazuje, da je bilo umetniško ustvarjanje takrat še vse v rokah srednjeevropskega okusa in moči. Isti Hren pa je pripeljal v Ljubljano jezuite in kapucine in s tem dve opori protireformacijske kulture 17. stoletja. Posebno z jezuitskim kolegijem, ki se je s svojimi šolami razvijal vsebolj v središče vsega vzgojnega in kulturnega življenja v Ljubljani, je bil ustvarjen važen instrument, ki je ohranil svojo pomembnost vso dolgo dobo ljubljanskega baroka.

V baročni Ljubljani je nastalo kulturno ozračje, ki je bilo na prehodu iz 17. v 18. stoletje tako nasičeno, kakor nikdar poprej, in do zadnjih dveh desetletij nikdar pozneje.

Kot leto kulturne dozorelosti baročne Ljubljane se smatra splošno leto 1693., ki je v naši kulturni zgodovini pomembno v več ozirih. To leto je umrl J. V. Valvasor, slavni topograf, ki je še ves oprt na srednjeevropske umetniške moči na Ljubljani bližnjem Vagenspergu ustvaril topografsko delo, za katero more Slovenijo zavidati marsikatera kulturno zrelejša dežela.

Vse 17. stoletje pa je le priprava za razcvit ljubljanske baročne kulture v 18. stoletju. Rod za rod, vzgojen v italijanskih središčih, prinaša nove nazore in nov kulturni ideal v Ljubljano. Že ob Hrenovem času prevlada naziranje o nadvrednosti italijanske likovne umetnosti, tako da je ob prehodu v 18. stoletje Ljubljana kljub temu, da v splošnem še sledi srednji Evropi, že prenasršena z italijanskimi slikami, predvsem beneške smeri. Tintoretto, Palma ml., Liberi itd. so imena, ki jih neprestano srečujemo. Novo kulturno stremenje se javlja predvsem v ustanavljanju tako zvanih akademij. Živahnost, s katero se italijanske kulturne oblike javljajo na vzhodni strani Krasa, stavlja Ljubljano v vrsto neposredno pod italijanskim kulturnim vplivom živečih mest ob Jadranu in važnih srednjeevropskih kulturnih središč. Leta 1688. se ustanovi Societas Unitorum pod patronatom sv. Dizme. Ideal ji je književno-kulturni po vzoru Italije. Leta 1693. pa nastane najvažnejša, v slovenski kulturni zgodovini trajno zapisana ustanova Academia operosorum, ki je zamrla leta 1725.

Posledice teh prizadevanj so okrog leta 1700. vsestransko vidne. Novo umetnostno pojmovanje, fiksirano v Dolničarjevi Historia Cathedralis ecclesiae labacensis, nam je zgovorna priča o novem duhu, ki je prevzel vso ljubljansko inteligenco.

Prezreti ne smemo samozavesti, ki veje iz spisov tiste dobe, ko sodobnik, gledajoč prerajeno Ljubljano v njenem versko-kulturnem življenju, vzklika: Videl bi bil v Ljubljani takrat Rim, ki se je prerodil v tem našem mestu!

Povsod vre bujno življenje, polno pobud in novih idej. Umetnost naj se prerodi! Za to skrbi posebej Academia incultorum, kurz za risarje, 1702. se ustanovi filharmonija, ki naj goji muziko in ki še danes obstoji.

Vse mesto in vsa dežela za njim pa se oblači v novo, baročno arhitektonsko lice. Zunanji prelom s srednjim vekom je v vplivni sferi Ljubljane radikalnejši kakor marsikje v sosednih deželah. Tudi zunanja podoba našega mesta se temeljito predrugači, kaj šele njegov notranji obraz. Ta dediščina je v nas in med nami še danes živa. Stavbe kot škofijski dvorec, magistrat, knjižnica semenišča, stolnica, križanke, posebno pa uršulinska cerkev ter mnogo odličnih privatnih palač, so še danes ponos našega mesta.

Nas zanima predvsem duh, ki je vse to ustvaril. Gre tedaj še za družbo, ki je kulturno vsestransko nasičena, a narodno še ni diferencirana, ki pa je neoporečno naša bistvena predhodnica, ker jo je vodil historično usmerjeni patriotizem, ki je značilen za baročno ozračje srednje Evrope, in pri svoji ljubezni do domačije ter do časti in ponosa svoje dežele in mesta ni razlikovala med narodno diferenciranim slovenstvom ali nemštvom. Oba elementa

sta tu še enakopravna in tolerantna in prav tako tolerantno se v takratni Ljubljani udejejuje tretji, novi element, italijanski. Benetke so v baročni kulturi Ljubljane njeno aktivno ozadje, prav tako kakor je Kras izhodišče njene potence v kiparstvu in arhitekturi. O tem priča delo Quaglie in Robba, o aktivnosti domačega miljeja pa dejstvo, da je že druga generacija umetnikov slovenska, domača.

V primeri s protestantizmom, ki je bil usmerjen s svojo ljudsko izobrazbo tudi v globino, je smer nove kulture predvsem splošna: ustvaritev novega ozračja. Zato je likovna stran važnejša od literarne, zato je celota duha važnejša od individualne probujenosti.

Šele v 2. polovici 18. stoletja nastopi pod vplivom splošnega prevrata v zapadni Evropi, posebej v sodobni Avstriji, nov moment v kulturnem življenju Ljubljane in po nji Slovenije sploh. Šele sedaj nastopi za ves poznejši razvoj značilna diferenciacija slovenskega in nemškega elementa v deželnem domoljubju, ki velja odslej za ves čas do svetovne vojne. Slovenska inteligenca se sedaj s podobnimi, t. j. literarnimi sredstvi otepa objema nemške kulture, kakor pred 200 leti protestantska.

Prosvetljenci in janzenisti pa končno vsi služijo enemu cilju, dokler se konec 18. stol. v Ljubljani ne ustvari prvi inteligenčni krožek ob žigi baronu Zojzu, katerega pomen je za sedanost vsaj tolik, kakor 100 let starejša Academia operosorum. Ob tem dejstvu je celo poskus nove Academie redivive operosorum samo enodneven, in uspešnejša Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste in Krain, čeprav velevažna, komaj pride do veljave. Važna pa je ustanovitev nove javne Licejske knjižnice, ki je zbrala ostanke protestantovske knjižnice kranjskih deželnih stanov in razpuščenih samostanov.

Svoj kratki razcvet je bil tej dobi dan v letih 1809. do 1813., ko je Ljubljana postala glavno mesto Napoleonovih Ilirskih provinc in ko so Slovani po tisočletnem presledku prvič zopet okusili sad politične svobode. Ustanovitev École centrale v Ljubljani, ki je bila neko zadoščenje za prekinjeno tradicijo jezuitske akademije, je povečala željo Slovencev po lastni višji izobrazbi. Sledeča Metternichova doba, ki je postavila Ljubljano z vladarskim kongresom 1821. v krog zgodovinsko pomembnih mest, je sicer na videz te kali zatrla, vendar je prav v nji slovenska kultura, osredotočena v Ljubljani, doživela tako pomemben sad, da se je prvič kot narodna postavila enakopravno v vrsto drugih evropskih kultur z znanstvenim prizadevanjem M. Čopa in poezijami Fr. Prešerna, za nas pa je nepozabna po prikupni obliki literarnega almanaha Čeblice.

Pomlad narodov 1848. je dala Ljubljani nov položaj v življenju Slovencev. Zopet so oživele stare sanje o višji izobrazbi v narodnem jeziku v zahtevi po slovenskem vseučilišču. Važna pa je predvsem politična probuja in časopisna osamosvojitve v Bleiweisovih Novicah. Sedaj gre tok narodne kulture, osredotočene v Ljubljani, nepretrgoma naprej in do naših dni.

Iz posode, po kateri se je pretakal skozi stoletja med nas tuji kulturni vpliv, ki ga prav nič ne maramo zanihati in podcenjevati, je postala Ljubljana končno kulturno glavno mesto Slovencev in važno torišče slovanskega preporoda. Tudi če bi ne bila 1908. prejela krvnega krsta na Pogačarjevem trgu, je bila Ljubljana že vsa naša in je končno zedinjenje z ostalimi Jugoslovani moglo izbrišati samo še redke sledove nenarodne preteklosti.

Rast Ljubljane, o kateri sem na drugem mestu pokazal, kako lepo se sklada njen urbanistični izraz in razvoj z razvojem Ljubljane kot umetnostnega središča, je prav tako enotna, dosledna in oni ustrezajoča, ako jo pogledamo s splošno kulturnega vidika. Nič ji ni mogoče odvzeti od preteklosti, če nočemo porušiti lepe celote, ki se nam kaže v historični perspektivi. Historični momenti, srednji vek, barok in slovenska sodobnost, ki so jo oblikovali, so samo dokaz za to, kako globoko je njeno življenje povezano s historičnim razvojem zapadne Evrope. Pot kulturnega razvoja njenega ima prav tako troje postaj:

spočetka kolonizatorična kultura, ki nam jo posreduje Ljubljana z drugimi srednjeveškimi mesti, se med nami udomači in v dobi protestantizma poglobi svojo zvezo z ljudstvom, med katerim nastopa; v baroku dobi končno lastno voljo in svoj radius razširi že preko ožjega slovenskega ozemlja, posebno proti jugu in jugovzhodu; končno pa postane v našem času od 1848. dalje smotren instrument narodnega življenja. Kljub temu, da se je prvotna enotna, pokrajinsko patriotična kultura Ljubljane od prosvetljenstva sem razdelila v nemško, kranjsko domorodno usmerjeno, ki s svetovno vojno zamre, in slovensko narodno usmerjeno vejo, pa se vse do svetovne vojne še vedno čuti vpliv enotnega izvora in vse stremljenje tudi v slovenskem delu nikdar ne zatajuje žive zveze z baročno in protestantovsko preteklostjo. Baročni ideal visoke šole in akademije je bil stalno pred očmi ljubljanskih kulturnih delavcev, dokler se končno po svetovni vojni ni uresničil.

Tretja, slovenska Ljubljana, je tudi sicer neprestano stremila po tem, da postane res instrument narodnih kulturnih potreb in njih najvidnejši simbol. Tako se je Ljubljana v novi dobi zopet povrnila k ideji prastarega, narodno in versko simboličnega pomena mest, k ideji slovenske akropole. Narodni spomeniki, ki so nastajali od dobe taborov sem, Narodni dom, kot dom po nemštvu ogroženega slovenstva, Narodni muzej, ki je eden najstarejših na Balkanu, narodno gledališče, katerega prvi začetki leže v dobi prosvetljenstva in ki je dobil svoj reprezentativni dom 1892., ljubljanska čitalnica od 1861., Slovenska matica, ki naj smotreno pripravi pot slovenski akademiji, licejska knjižnica, Jakopičev paviljon za umetnostne razstave, in nazadnje ob rojstvu državne samostojnosti narodna galerija — vse in še mnogo drugega je našlo svoj dom v beli Ljubljani. Od 70 let 19. stoletja sem se zbira v Ljubljani vse, kar slovensko kulturno čuti, kar ima širši polet. Časnikarstvo in literatura se iz okrajn slovenstva seli v Ljubljano, književna moderna in z njo ozko zvezana upodablajoča umetnost impresionizma si izbereta Ljubljano za svojo izvoljenko; in taka, ovenčana z mirto neveste, stopi v svoje zadnje, tudi po kulturni aktivnosti za baročnim najplodovitejše in najaktivnejše časovno razdobje zadnjih 20 let. Danes je Ljubljana pravo srce slovenskega življenja, posebej slovenske kulture. In iz 250 letne preteklosti pa se dviga iznad stoletij roka operosov, domorodnih inteligentov baročne dobe, ter sega

kot zvesta, nepozabna družica sodobnosti v roke; podobna je plamenu, ki čez vekove šviga in kulturno misel sodobnosti užiga. Kot zvesto zanesljivo izročilo sodeluje pri snovanju univerze, pri ustanavljanju umetnostne galerije, pri glasbeni akademiji in pri rojstvu slovenske akademije, tretje akademije v zgodovini našega mesta in našega naroda. Pri tem se Ljubljana, ki je bila tudi po urbanistični strani vedno zvesto zrcalo svoje duše in svoje vsebine, zopet tudi urbanistično prenavlja in rešuje svoja vprašanja po svoje, ker se zaveda, da hrani v sebi tisočletne vrednote.

Mesta so zrcalo narodnega življenja, najčistejši izraz višjih stremljenj narodne duše, sem v uvodu dejal. O Ljubljani velja to brez pridržka, ona je zvesto zrcalo slovenske kulturne zgodovine, mesto njenih najznačilnejših poudarkov, skrajšan, a jasen repertorij njene zgodovine. Ni brez pomena, da je bilo to mesto postavljeno na kulturno že v antiki zoranih tleh, ob razvalinah prastare Emone. Ni zanjo brez pomena, da je tisoč let polagoma, a dosledno rasla in iz svoje duše ustvarjala svojemu obličju vsakokratni izraz. Njeno jedro pod Gradom je že zdavnaj zalilo morje hiš, razlito po vseh planjavah okoli, toda tisti prvi izraz, ki se nam zrcali iz prve ohranjene slike pred več kot 300 leti, je ostal v bistvu enak; dan je bil Ljubljani ob rojstvu kot njeno nezabrisno znamenje, in trdoživa konservativnost, ki se izraža v zunanjem licu našega mesta, je značilna tudi za njeno kulturo, pa tudi za kulturno razpoloženje naroda, kateremu služi in katerega dušo izraža.

Ako ste ob tej evokaciji kulturne zgodovine naše bele Ljubljane zaslutili, gospoda, ozko zvezo med njenim življenjem in življenjem njenega naroda, ako ste zaznali globoke korenike, iz katerih raste, boste razumeli tudi, da se kulturni glad, ki je za Slovence značilen, ne more meriti po kvantiteti želodcev, ampak po kvaliteti glav, ter da so slovenske kulturne zahteve, ki jih dnevno ponavljamo, izraz volje po še bolj poglobljenem življenju, ne pa mogoče odsev nezrelih ali nepremišljenih kapric. Razumeli pa boste Slovenca tudi, zakaj s tako ljubeznijo obdaja to svojo Ljubljano, ko se z baročnim inteligentom igra z njenim antičnim imenom, Emona-Amoena, Emona-Prijetna, ali kakor ji Pregelj pravi, Ljubljana-Ljubljéna, in da jo končno zanosno pozdravlja z velikim Prešernom kot »Ljubljano, ljubico nebes in sreče«.

IZ PTUJSKE GLASBENE PRETEKLOSTI

H I N K O D R U Z O V I Č

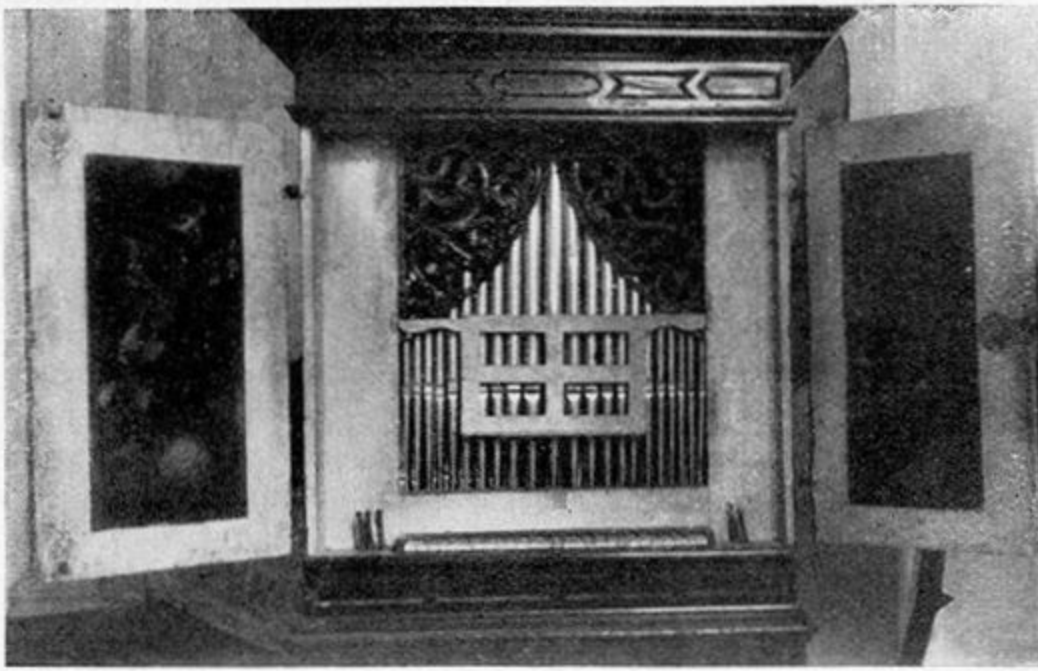
Ta je svojevrstna in bogata. O tem nam priča zlasti edinstvena zbirka muzikalnih instrumentov v domačem muzeju. Ptuj je poznal v preteklih stoletjih prav bogato glasbeno življenje in v Ptuju so slovenski rodoljubi v zadnjih desetletjih preteklega stoletja osnovali znamenito *Slovensko pevsko društvo*, ki je obsegalo tako rekoč ves slovenski štajer in ki je tako uspešno delovalo na polju narodne probuje in pevske kulture.

V poznem srednjem veku in v začetku novega veka so v Ptuju gospodovali solnograški nadškofje, ki so često tudi tukaj skozi delj časa bivali. Cerkveno življenje se je vsled tega uspešno razvijalo. Omeniti sta zlasti minoritski in dominikanski samostan. Ptujski muzej shranjuje iz te dobe dva pergamenta s koralnimi notami. (Popis v ČZN 1933.) Izza dobe po reformaciji in pogubonosnem požaru shranjuje mi-

noritski samostan psalterij in antifonarij iz 17. stoletja.

O razvitem *cerkveno - muzikalnem življenju* nam pričajo orgle, od katerih najdem pri nas najstarejše iz 17. stoletja. V gradu *Borlu pri Ptuju* se nahajajo orgle iz prve polovice tega stoletja in ki so še ohranjene v prvotni obliki. So brez pedala (positiv) in imajo že klinast meh. Obseg tastature je F—c³. Registri so: principal 8', kvinta 5 1/3, oktava 4', flavta 8' in 16'. Intonacija je za celi ton višja kot je danes običajno (tako zvani zborov ton). Omara je arhitektonsko skrbno izdelana, s krilnimi vrati. (Slika 1.) Potrebno bi bilo, da bi prišle orgle v kak muzej, osebno danes, ko je grad vedno v prodaji.

V cerkvi *Sv. Roka pri Ptuju* najdemo izza druge polovice 17. stol. orgle, katerih omara predstavlja posebno umetniško vrednost. (Sliki 2 in 3.)

Slika 1

Foto: Weingerl

Slika 2

Foto: dr. Stelè

Iz ptujske proštije cerkve so *prenesljive orgle* (*portativ*) z letnico 1729. in ki se nahajajo v mariborskem muzeju. Meh je na vzglavju in dva registra sta kovinasta (8', 4') in dva lesena (8', 4') ter krita. (Slika 4.)

Nazorno sliko o muzikalnem življenju dobimo, če si *zbirko instrumentov v muzeju* natančneje ogledamo. Najdemo tukaj instrumente vseh dob in vrst, kakor tudi slike, ki nam nekaj o tem povedo. Na oljnati sliki, ki predstavlja pot na Kalvarijo, vidimo biriča v vlogi muzikanta, z instrumenti, ki so bili v rabi v 15. in 16. stol. Birič piska na žvegljo in udarja obenem na bobnič. Na sliki 5. vidimo izrez iz te podobe.

Instrumentalna zbirka je obsežna in vsebuje pihala, brenkala, godala in tolkala. V tej obliki in v tem obsegu je edinstvena in največja v naši državi ter zasluži pozornost zlasti zastran glasbenih krogov.

Slika 6. nam predočuje *pihala*. Pod št. 6. vidimo *alpski rog*. Bilo je to primitivno, staro pihalo, ovito z lubjem. Rabili so ga pastirji v Alpah v svrhu signaliziranja. Zvok je bil močan in slišalo se ga je daleč. Ustnik je bil kotlinast in instrument ni imel lukenj za prijemanje.

Št. 2. Isti instrument, pa vpognjen. Je to praobljka fagota. Št. 3. *Ruski fagot* (serpent-fagot) z nastavkom, kakor kaka pozavna, pa s fagotovim ustnikom. Št. 4. *Fagot* starejše oblike, kvintni ali tenorski fagot

(fagotino). Bil je za kvinto višje uglašen nego običajni fagot. Št. 5. *Oboa*. Št. 6. *Oboe da caccia*, je slična angleškemu rogu, s hruškastim zvočnikom. Št. 7. *Dude*, prej kedaj udomačene v naših krajih. Št. 8. *Klarineta* starejše konstrukcije. Št. 9. *Basetni rog*, kateremu tukaj manjka spodnji del (zvočnik). Ustnik je nepravilno obrnjen. Bila je to neka vrsta bas-klarinete, ki je bila priljubljena v 18. st. Št. 10 in 11. *Ustni flauti* (*Schnabelflöte*, *Langflöte*) ali žverglji. V 15.—17. st. so se take gradile v raznih velikostih in oblikah. Žverglji se je rad pridružil boben ali kako brenkalo (glej sl. 5). Št. 12. *Poprečna flavta* (*flauto traverso*, *Querflöte*), ki je tukaj v obliki palice, pri kateri je bilo treba odviti ročaj, če se je hotelo igrati. Instrumenti te vrste so bili priljubljeni v 18. st., v rokoko dobi. Gradili so se v raznih velikostih in tudi v Mariboru in v Ptujju so nam znani izdelovalci flavt. Bil je to v Ptujju neki Pöhm, čigar izdelek se nahaja v mariborskem muzeju. Št. 13. *Vrč z vdelanim trobilom* v svrhu signaliziranja. Vrč igrača, ki je tudi dokaz cveteče lončarske obrti. Št. 14. *Domače orgle* iz 19. st. Imajo samo lesene piščali, ki so pa v ležečem položaju. Mariborski izdelek.

Slika 7. *Zbirka brenkal*. Št. 1. *Harfa* (*Hackenharfe*). V 17. in 18. stoletju je bila razširjena, zlasti še v domači glasbi. Potujoči muzikantje pa so kaj radi na njo brenkali. Št. 2. *Citre* so bile v naših krajih dobro znane, kakor vobče v alpskih deželah. Šuman pravi (*»Die Slowenen«*, str. 17), da je mladina kaj rada zaplesala k citram. Št. 3. *Cimbal* (oprekle), novejše izdelave, z ubiralnimi kaveljčki na obeh krakih, s katerimi se tonska višina lahko dvigne za polton. Št. 4. *Cimbal*, starejšega, domačega izdelka. Pri teh instrumentih so se strune udarjale z dvema tolkačema. Pri nas se najde ta instrument danes še v Prekmurju, kjer so znani še tu in tam kaki izdelo-

Slika 3

Foto: dr. Stelè

vatelji tega glasbila. Cimbalist, basist in kak pihalist ali violinist so tvorjali muzikantsko družbo, ki je nastopala pri raznih veselih prilikah. Št. 5. Vmesna oblika med citrami in cimbalom je bila *cistola*, ki ima tukaj obliko skrinjice in je napeta s strunami na obeh straneh. Igrala se je s prsti. Št. 6. *Citre na lok* so poznejšega izvora in se uporabljajo še danes. Št. 7. *Tamburica*, ki je prišla sem gotovo iz hrvaškega Zagorja. V zagrebškem etnografskem muzeju se najdejo slične oblike. Št. 8. *Spineta* iz 18. st. Je to predhodnik našega klavirja s kladvici. Oblika je prečna.

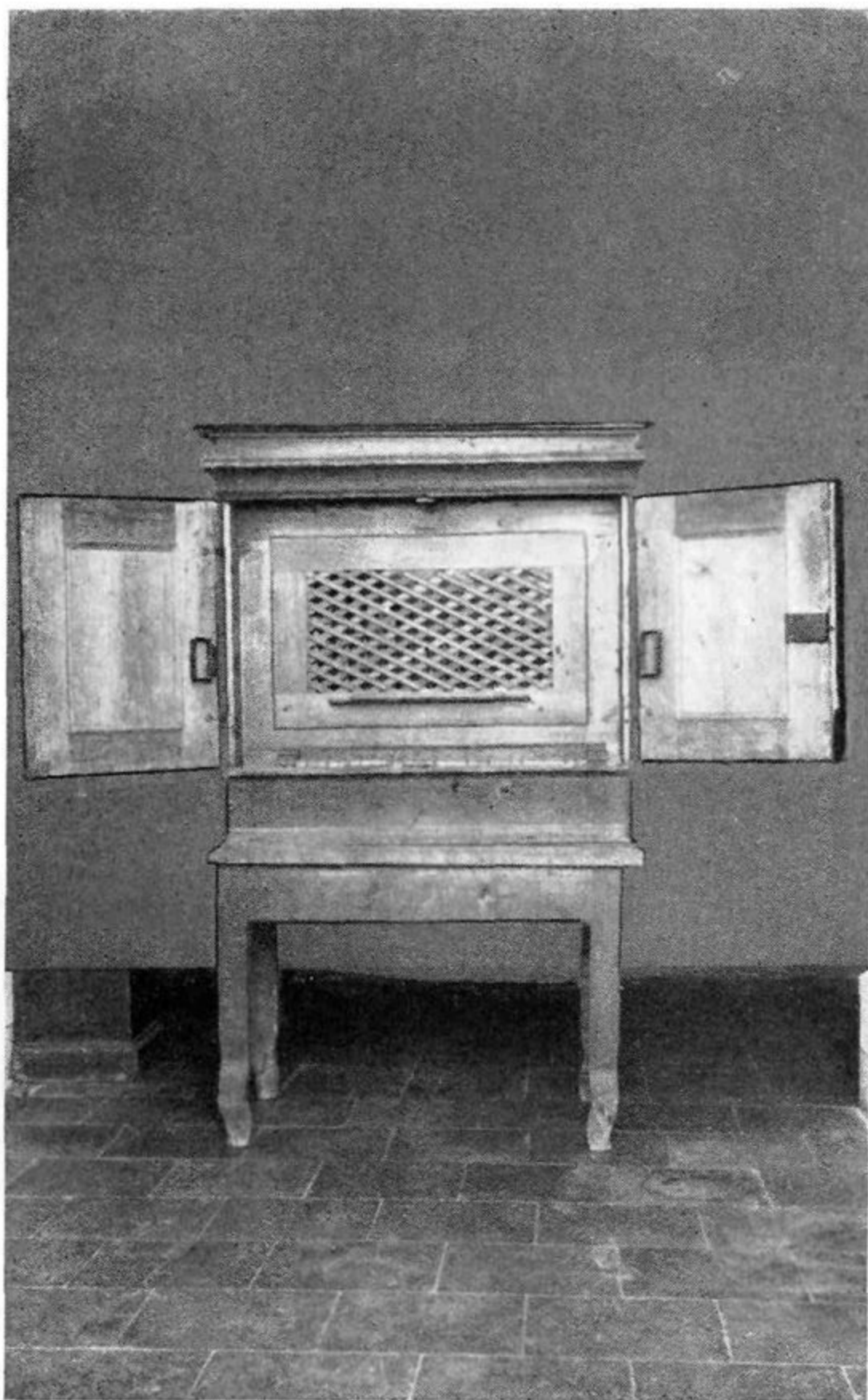
Slika 8. *Zbirka godal*. Št. 1. *Kvinton*, je prednik naše violine, pa v manjši obliki. Št. 2. *Viola (viola di braccio)*. Pri godalih so bile v 17. in 18. st. priljubljene umetniške rezbarije na glavi, s katerimi so izdelovalci kazali svojo umetnost. Izdelovalci so te dele posebni mojstri. Št. 3. *Viola d'amour*, s 7 strunami, pod katerimi se nahajajo še enakoštevne jeklene strune, ki ojačujejo ton (resonančne strune). Bil je to priljubljen solo-instrument v 18. st. Št. 4. *Violon* (kontrabas) s tremi strunami, kot polovičen instrument iz 18. st. Gradili so pa takrat tudi instrumente s 4 strunami (glej sliko 9). Št. 5. *Klavicimbal*, t. j. cimbali s klaviaturo iz 17. st. Je to predhodnik spineta

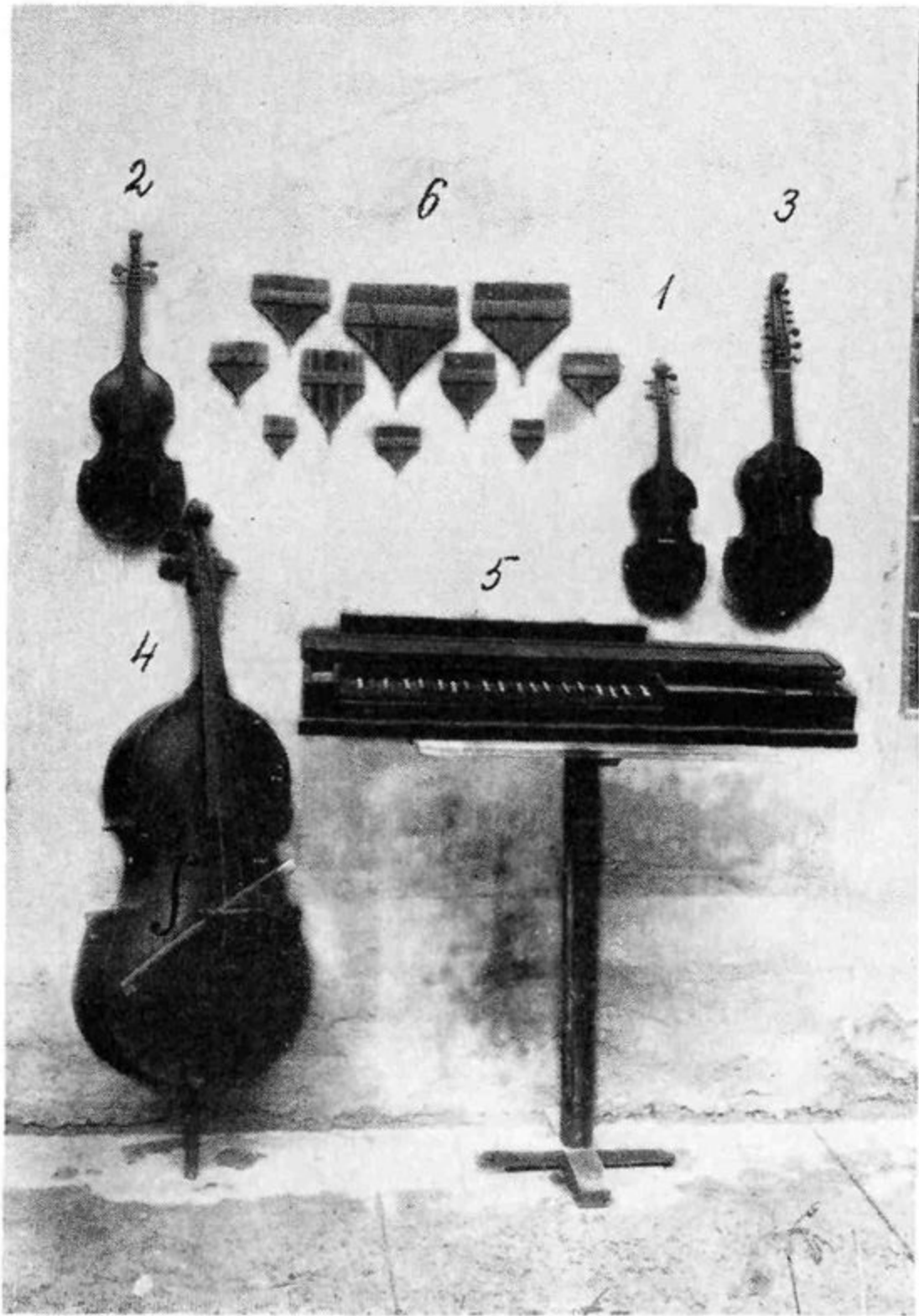
Slika 5

in klavirja. Lahko se prenese in strune se udarjajo s kovinastimi jezički. Obsega štiri oktave. Pod št. 6 so tukaj prideljene še *orglice* v raznih velikostih. So to naši izraziti narodni instrumenti, ki si jih izdeluje narod sam. Pričujoče orglice izvirajo iz ptujske okolice in odgovarjajo narodnemu harmonskemu čutenju. Cevke na eni strani vsebujejo sestavne dele toničnega trozvoka, na drugi strani pa dominantnega četverzvoka. V nadaljevanju slede toni tonske lestve. Poznam orglice z 11 do 35 cevkami. Kažejo o muzikalni nadarjenosti naroda. Danes pa izginjajo, pri tem, ko so bile pred 40—50 leti močno razširjene. Uporabljale so se tudi v skupnem sviranju in gradile so se tudi orglice z dvema vrstama cevk. K igranju je treba muzikalnega čuta in spretnosti.

Kako je bilo z instrumentalno glasbo med narodom v bližini Ptuja, izvemo iz pesemske zbirke: »*Posvetne pesmi med slovenskim narodom na štajerskem*« (1827.), katero je izdal Peter Dajnko, dekan pri Veliki Nedelji. Najdemo v tej pesmarici najrazličnejše pesmi, med stanovskimi tudi kako o »Gostuvajskih igercih« in »Popotnih igercih«. Posebno pozornost vzbuja basist, kateremu je posvečena še posebna pesem (»Igerc v bas«). Omenjajo se pa sledeči instrumenti: gosli, bas, cimbali, žveglje, citre, klarinet, veliki rogel (rog) v obod, trobenta in bernbica (brunda, brumbica, Brummeisen, Maultrommel). Bil je to tudi pri

Slika 4

Slika 6

Foto: dr. Remec, Ptuj

Kako pa je bilo z muziciranjem v Ptujju v 18. st., nam kaže slika 9, kjer se nam predstavlja *slavnostno zborovanje ptujskih usnjarjev (1769.)*. Na levi zgornji strani so trije muzikantje: prvi ima rog, drugi violino in tretji bas.

Slika 10. *Tolkala*, ki se nahajajo v muzeju: št. 1. *visoki boben (Rührtrommel)* z letnico 1799. Bil je last mestne garde in se je lahko uporabljal v horizontalni legi. *Mali boben (Wirbeltrommel)* št. 2. Na njem se vidi čelada mestne garde (št. 3), ki je imela svojo godbo na konjih. Godbenik s tako čelado se vidi na sliki 11. Na desni strani čelade se nahaja čaka z belo perjanico (št. 4), kakor je bila v rabi pri god-

nas razširjen instrument, ki je obstojal iz železnega obročka v velikosti ustne dupline. Na eni strani pritrjeno jekleno pero se je spravljalo s prstom v tresenje, instrument pa se je držal z zobmi in z izpreminjanjem ustne dupline so se proizvajali različni toni, kakor pri petju. Ta instrument je dal neposredni povod izumitvi ustne harmonike, ki jo danes najdemo med našim ljudstvom.

Doba, o kateri smo slišali, je bila doba podeželskih band, oz. harmonij, ki je zatrla dosedanje cimbaliste in njihove sodruge. Nastopale pa so te bande pri raznih prilikah, svečanostih, procesijah i. dr. Zadnja znamenita godba v okolici ptujski je bila *Kocmutova*, ki je združevala najboljše godbenike, nekdanje vojaške godbenike iz Slovenskih goric in je bila svojevrstno organizirana.

benikih in tamburjih nacionalne garde. Drugi gardisti so nosili črne perjanice.

Slika 11. Relief na hiši št. 7 v Slomšekovi ulici v Ptujju iz l. 1815. Predstavlja godbenike - konjenike mestne garde s kapelnikom.

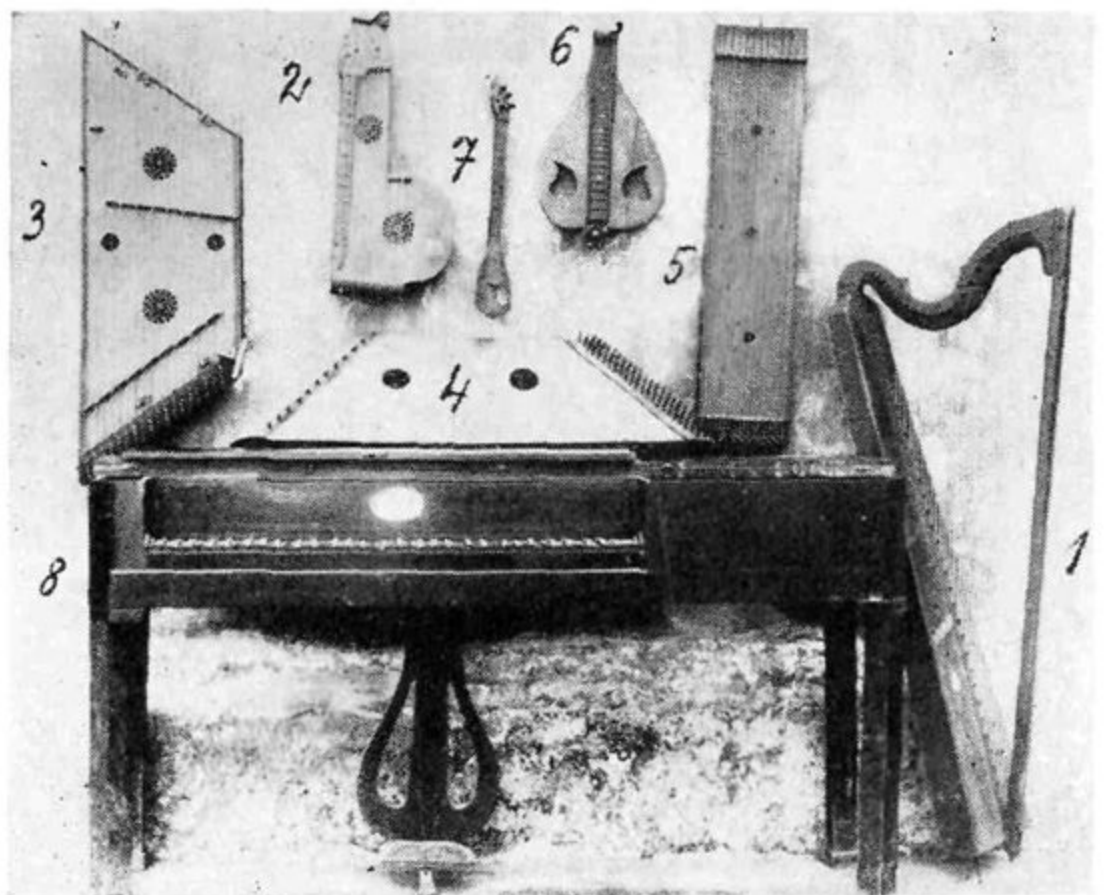
Vidimo torej, da je bilo muzikalno življenje v Ptujju v minulih stoletjih lepo razvito. Prva poročila imamo iz 17. in 18. stoletja. Pri slovesnih obhodih, ki so se vršili v pregledovanje mestnega okoliša v določenih razdobjih, je bilo vselej navzoča tudi godba.¹

V drugi polovici 18. st. je bila ustanovljena *Meščanska garda* na konjih, ki je nastopala s trombami in bobni;² pozneje pa je imela svojo turško muziko.³ O njej čitamo že leta 1837.⁴

V istem času, kakor v Mariboru in v Celju, so začeli tudi v Ptujju prirejati diletantje odrske nastope (1786.). Zveza med temi mesti je bila torej živahna. Ob nedeljah in praznikih v adventnem in postnem času so prišle na vrsto igre, pri kateri ni smela manjkati godba.⁵

Ptuj je imel takrat za Gradcem največ *vojaštva* in to je dalo tudi muzikalnemu življenju posebno lice. Ob času vsakoletnih velikih vojaških vaj v bližnji okolici, so bile nastanjene v mestu vojne edinice z godbami, pa tudi stalno se je nahajala včasih tukaj vojaška godba skozi daljšo dobo. Tako je bilo n. pr. leta 1843. združenih v Ptujju osem vojaških godb, ki so koncertirale skupno in pri kateri priliki je igralo okoli 300 godbenikov.⁶ Vse to je seveda vplivalo na muzikalni razvoj mesta, kar se je pozneje zlasti videlo pri delovanju godbenega društva. Ustanovil se je *diletantski orkester* in zabeleženi so tudi solistični koncerti, ki so našli svojo publiko.⁷ *Glasbeni pouk* sta opravljala dva učitelja mestne vzgledne šole.⁸ Eden je bil kantor (z letno plačo 36 gl. in 12 kr.), drugi pa organist (z letnimi 22 gl. in 20 kr.). Mesto je dalo povrh še 50 gl. priboljška in prosto stanovanje, cerkvena uprava pa 120 gl. in hrano. Posebej so bili še dohodki od pogrebov in privatnega pouka.⁹

Leta 1848. ustanovljena *Nacionalna garda* je imela svojo muziko in lastnega kapelnika. Meseca septembra t. l. je bilo slavnostno blagoslovljenje zastave in pri tej priliki je igrala lastna godba. Slišimo pa pri

Slika 7

Foto: dr. Remec, Ptuj

tej priliki še o nastopu ptujskih pevcev,¹⁰ ki so se združili za ta namen.

Z razpustom nacionalnih gard je nehala tudi njena godba v Ptuj (1851.), ki je štela ob razpustu razen kapelnika 14 godbenikov. Na njeno mesto je stopila *Mestna godba*, ki se omenja l. 1855. kot glasbeno društvo.¹¹ Članov je bilo 16, in ti so sodelovali tudi pri instrumentalnih mašah v mestni cerkvi. Pozneje se je ta godba vedno bolj izpopolnjevala in skrbelo se je, da so dobili godbeniki stalno zaposlenost v raznih službah, in tako je Ptuj vedno razpolagal z dobro uporabljivo in organizirano mestno godbo.

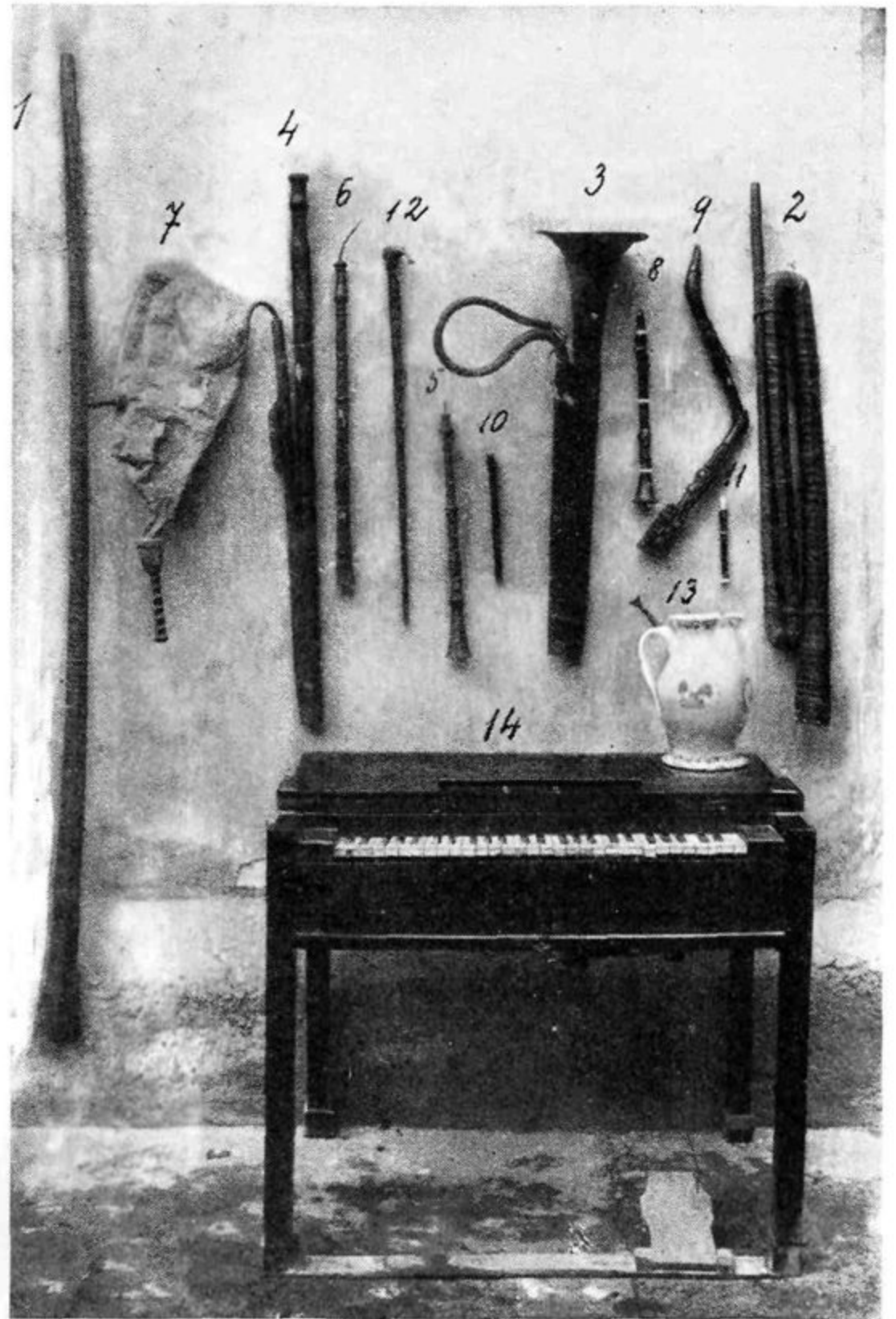
Z ustanovitvijo »Männergesangvereina« (1863.) in čitalnice (1864.) nastopi doba pevske diferenciacije; vendar pa še ostanejo v Ptuj obojestranski stiki skozi nekaj časa. Uporabljivi pevci so bili včlanjeni v obeh zborih.

Povodom prve čitalniške proslave (1864.) se je pelo v mestni cerkvi prvič pri maši slovensko; proizvajala se je Miklošičeva maša. Sodelovali so razen domačih pevcev še mariborski, framski in slovenjebistriški; skupaj okoli 60 glasov, katere je vodil Miklošič, čitalniški pevovodja iz Maribora. Ljudi se je nabralo okoli 1200, in to zlasti iz okolice,¹² ker v Ptuj teži velik del Dravskega polja, južni del Slovenskih gor in Haloze. Čitalnica je v početku živahno delovala in prirejale so se besede in igre. Pevovodja je bil mestni učitelj *Jakob Ferk* (1837.—1897.), ki je pozneje, ko so nastale razmere bolj napete, prestopil v nasprotni tabor, da je lahko postal nadučitelj. Leta 1866. se zabelezuje skupni izlet z mariborsko čitalnico k Sv. Lenartu v Sl. gor. in l. 1867. so čitalničarji sodelovali pri Krempljevi slavnosti pri Mali Nedelji. Lepemu početnemu razmahu je sledila v sedemdesetih letih doba hiranja in petje je včasih popolnoma zaspalo. V Mariboru in tudi v Celju so gimnazijci vzdrževali še nekako kontinuiteto, ker so s pridom sodelovali v čitalniških zborih. Vsega tega pa v Ptuj ni bilo. Ptujška gimnazija, ki je bila ustanovljena l. 1869. kot nižja in se razširila l. 1898. v popolni zavod, je bila deželna ustanova in je veljala kot nemška posest. Dijaštvo torej v pevskem oziru ni prišlo v poštev. Tudi često ni bilo pravih pevovodij. Nekaj časa se je brigal za petje prof. *Karl Glaser*.¹³

V letih 1878. do 1882. je bil ravnatelj ptujškega »Musikvereina« *Anton Stöckl*, ki je bil poprej vodja glasbenih predstav pri Dramatičnem društvu in čitalnici v Ljubljani. Udejstvoval se je tudi v ptujski čitalnici in povzdignil sploh ptujsko glasbeno življenje na znatno stopnjo. Od tukaj je šel v Zagreb, kot učitelj na Glasbenem zavodu.¹⁴

L. 1879. so ob priliki proslave čitalniške petnajstletnice nastopili ljubljanski čitalniški pevci, o katerih je obširno in navdušeno pisal narodni voditelj Božidar Raič v *Slov. Narodu* (1879., št. 214, 222, 233, 239).

V tem letu je bila med Avstrijo, Nemčijo in Italijo sklenjena trozveza. Rasti je začel vpliv Nemčije in izmed avstrijskih Slovanov smo pač najbolj mi Slovenci začeli občutiti posledice zavojevalne nemške politike, kateri so služile tudi nemška pevska društva na našem ozemlju. Ves ta položaj je začel združevati tudi slovenske pevske kroge. Posamezni čitalniški zbori so bili prešibki ali pa so hirali, in tako je nastala zamisel vseobčega slovenskega pevskega društva, v katerem bi bili zbrani vsi številni pevci iz

Slika 8

Foto: dr. Remec, Ptuj

slovenskega, osobito pa štajerskega ozemlja, kar bi spet omogočilo prireditve v večjem obsegu. Pri narodnih proslavah, katere je prirejal v tem času narodni borec Božidar Raič, v spomin narodnih odličnjakov in ki so bili zamišljene kot ljudski tabori, se je pogrešalo organizirano petje. L. 1880. se je vršila v Cerovcu Vrazova slavnost, l. 1881. v Središču Modrinjakova in l. 1883. v Ljutomeru Miklošičeva. Za to zadnjo slavnost so se začeli pevci že pripravljati, in sicer v Ptuj, kjer so bile takrat pevske razmere v to najbolj pripravne in kjer so ljubljanski čitalniški pevci zapustili tako lepe spomine. Organiziral je pevce mestni učitelj *dr. Tomaž Romih*, duša vsemu podjetju je bil sodnik *dr. Franc Gros*, katerega najdemo pozneje v Ljubljani.

Misel, osnovati pevsko edinico višje vrste, ki bi vzdrževala stik s podeželjem in imelo svoje jedro v ptujskem čitalniškem zboru, je rodila *Slovensko pevsko društvo s sedežem v Ptuj*. Ustanovni občni zbor, zvezan s koncertom, je bil v Mariboru, kamor teži Ptuj. V Mariboru so bile tudi poznejše jubilejne prireditve in da se ni tekom časa prenesel semkaj društveni sedež, je bilo odločilno spoštovanje do prvih ptujskih ustanoviteljev.

Glavni namen društva je bil zlasti prirejanje velikih koncertov (zborov). Kakor smo slišali, se je iz takih okoliščin tudi razvila misel te združitve. Ob

Slika 9

Slika 10

Foto: dr. Remec, Ptuj

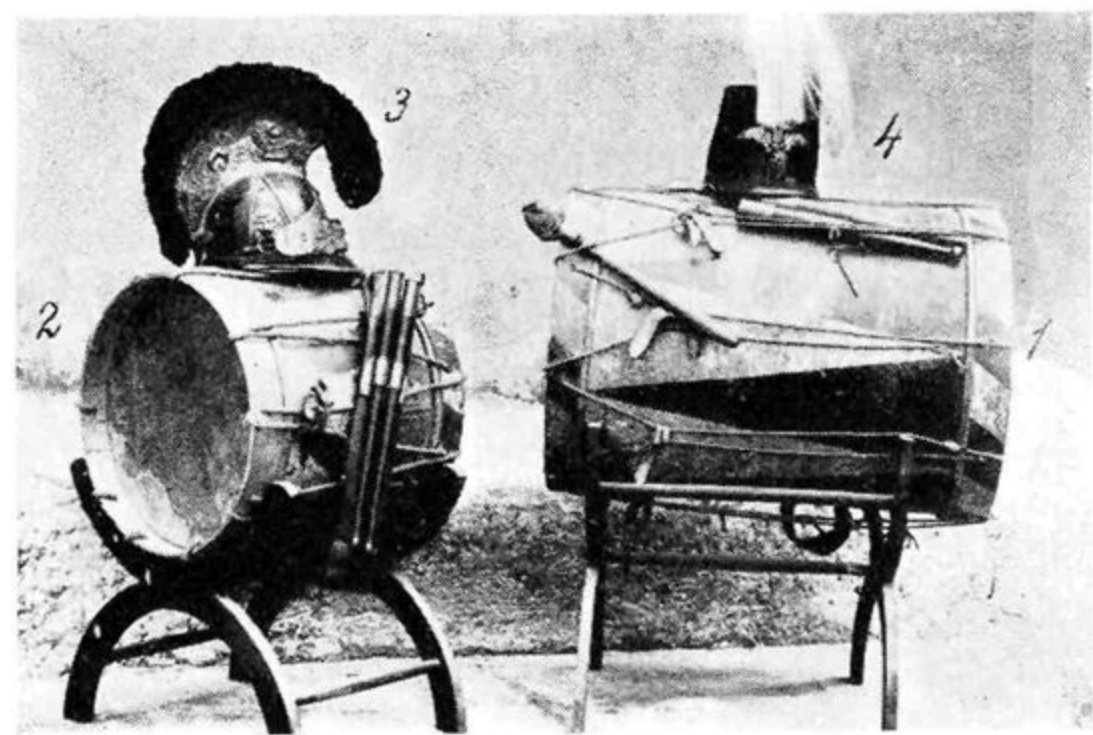
priliki narodnih svečanosti naj bi se znašlo vse to, kar ljubi slovensko pesem, in to brez ozira na stan in politično mišljenje. Tudi pevke so se pritegnile in zraven dosedanjega moškega zborovega petja se je začelo gojiti še mešano in žensko zborovo petje. Le z mnogoštevilnim zborom je mogoče vplivati na številno občinstvo in s tem je bilo treba računati, če se je hotel zasnovati uspešen protiutež nemškim pevskim zborom, ki so se ustanavljali ne samo v spodnještajerskih mestih, temveč tudi že v trgih in drugih večjih krajih. Veliki pevski nastopi naj bi tudi vplivali na široke mase in pevska misel naj bi se kar največ širila. Kjer so podane prilike, bi bilo treba ustanavljati lokalne pevske zборе in kakor bomo videli, se je ta zamisel tudi uresničila. Pri tem se ni mislilo samo na spodnještajerski del, temveč na vse slovensko ozemlje. Udeleževali so se pevskih koncertov rodoljubi iz vseh slovenskih krajin, iz Gradca in Dunaja, kakor tudi osobito še iz Hrvaškega. Število izvajajočih pevcev je raslo od koncerta do koncerta, od začetnih 50 je bilo v dobi najbujnejšega razcvita že 250.

Koncertni nastopi so se vršili v naslednjih krajih: v Mariboru (1884., 1890., 1893. in 1904.), v Celju (1886., 1889. in 1898.), v Ptujju (1886., 1891., 1895. in 1902.), v Slovenjem Gradcu (Trstenjakova proslava 1887.), v Krškem (1888.), v Šoštanjju (1892.), v Brežicah (1896.) in v Rušah (1906.). Bili so to pravi ljudski tabori, ki so dosegli svoj višek ob priliki nastopa v Brežicah. Najpripravnejši čas za prirejanje je bil poletni, ko je bilo dijaštvo na počitnicah. In s tem je bilo računati. Izbrale so se vedno nedelje; predpoldne so bile nastavljene vaje, in popoldne, navadno ob pol petih, je bil koncert, po koncertu pa prosta zabava.

Note so se pošiljale že prej posameznim pevcem, da so lahko vadili; manjše skupne vaje so se pa prirejale tudi na raznih pripravnih krajih. Na koncertni dan se je vršil še občni zbor, ki je sklepal o prireditvi naslednjega koncerta in ukrenil vse potrebno za predpriprave ter določil zunanje poverjenike, ker glavni odbor je bil v Ptujju. Vzpored koncerta je obsegal vedno tudi orkestralne točke, kakor še zборе s spremljavo orkestra; v ta namen so se najele vojaške ali civilne godbe. Posebno v zadnjem času so prišle v poštev le civilne godbe, večkrat tudi take iz Hrvaške.

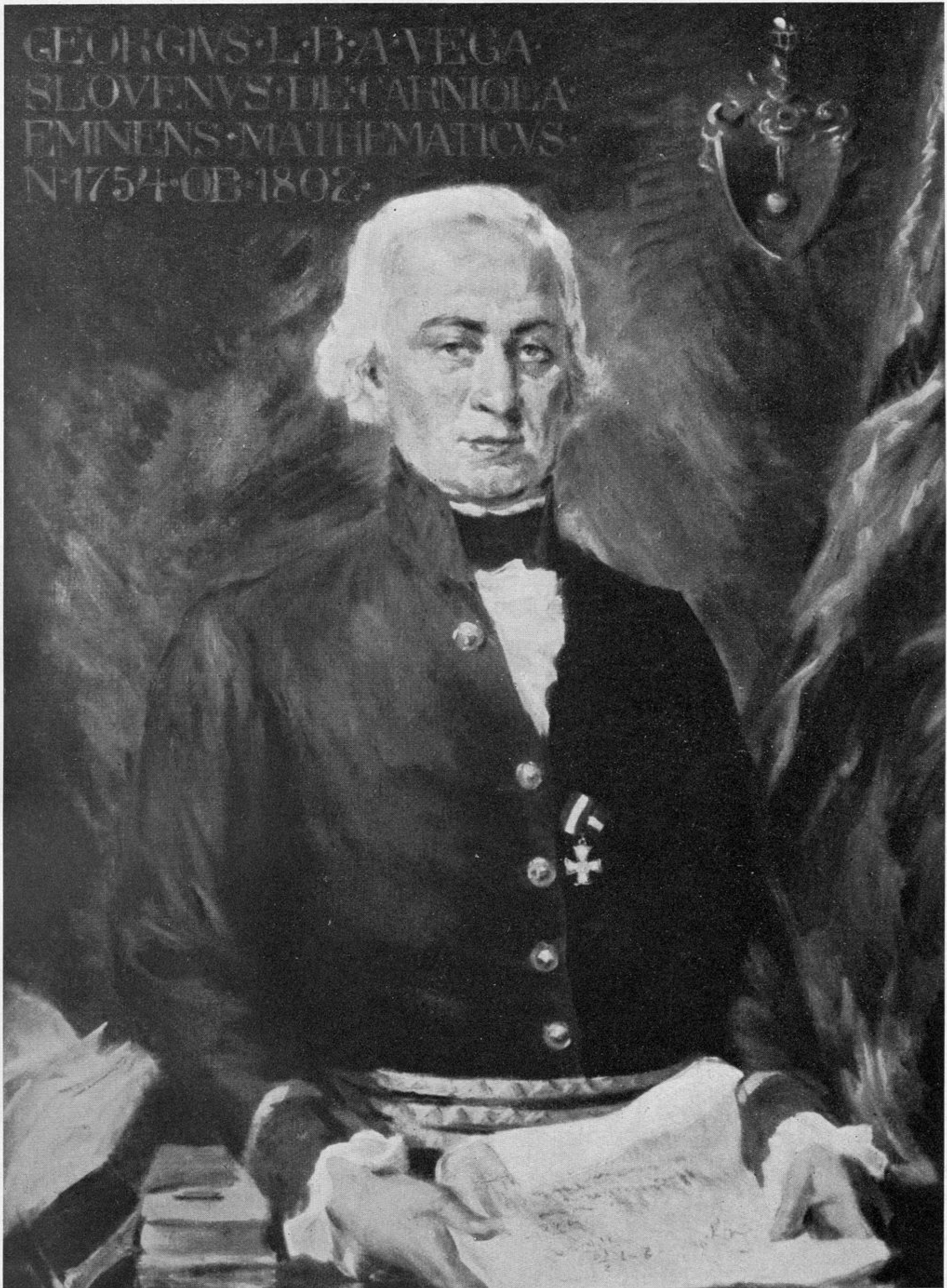
Odbor je vsako leto razpisal še natečaj za primerne skladbe. Komponisti so se pridno odzvali in zlasti sta oba Ipavca pridno zalagala koncerte s svojimi deli. Pozvani so bili kot dirigentje najboljše naše moči, kakor dr. Gros, Pirnat, Gurbič, Vilhar i. dr.

Koncerti Sl. p. dr. tvorjajo pomembno dobo v zgodovini naše skladbe. Bila je nekaka doba romantike, ki je s slovensko pesmijo navduševala vse, kar je takrat čutilo narodno. Navdušenje je bilo često nepopisno in veselje nad uspehi je bilo veliko in iskreno. Dvigal se je narodni ponos, kajti videlo se je, kaj zmore slovenska pesem. Organizacija teh prireditev pa sčasoma ni več ustrezala izpremenjenim zahtevam. Kakovost izvajanja seveda ni mogla biti neoporečna, osobito, ko je tudi naša skladba napredovala in so se množile tehniške zahteve. To se je zlasti kazalo v devetdesetih letih, ko je začel Hubad s svojim koncertnim delovanjem pri ljubljanski Glasbeni Matici. Zanimanje se je začelo osredotočiti na njegovo umetniško podajanje in koncerti Sl. p. dr. so izgubili na pomenu. Stopati so začeli v ozadje in prirejali se niso več vsako leto, temveč v daljših razdobjih. Nazadnje so zaspali po večletnem hiranju. Na plan so začela stopati lokalna pevska društva, in ta so se združila v *Zvezi slovenskih pevskih društev*, s sedežem v na-

Slika 11

Foto: dr. Remec, Ptuj

MATEJ STERNEN: JURIJ VEGA

DAR SLOVENSKIH MEST UNIVERZI V PITTSBURGU ZA JUGOSLOVANSKO DVORANO

šem kulturnem središču, v Ljubljani (1903.). Organizacijo teh je izvedel Hubad. Bil je to naravni potek razvoja, pot k temu pa je pripravljalo Sl. p. dr. s sedežem v Ptuju.

Zgodovina tega društva tvori torej pomembno poglavje v naši glasbeni in osobito pevski zgodovini.

¹ Raisp: Pettau, Steiermarks älteste Stadt (1858.), str. 181.

² Ibid. str. 195.

³ Ibid. str. 196.

⁴ Ibid. str. 203.

⁵ Ibid. str. 240.

⁶ Ibid. str. 170.

⁷ Styria I. 1845., str. 67.

Pripomniti je treba, da se je rodila ta zamisel baš v Ptuju radi tega, ker je bila tam zraven osebnosti, ki so to idejo uresničile, še živa glasbena tradicija tega mesta, na drugi strani pa je bil srditi narodnostni boj ista gonilna sila, ki je dala neposredno pobudo za vztrajno delo.

⁸ Dom in Svet, 1896., str. 723.

⁹ Povoden: Beschreibung der Stadt Pettau, str. 19—21.

¹⁰ Raisp: str. 208.

¹¹ Ibid, str. 226.

¹² Novice, 1864., str. 37.

¹³ Slov. Nar., 1869., št. 64, 66. — Dr. A. Dolar: Prof. dr. K. Glaser. ČZN, 1934., str. 8.

¹⁴ Širola: Pregled povijesti hrv. muzike (1922.).

KRST IN ZDRK VELIKE TORPEDOVKE »LJUBLJANE«

V SPLITU NA VIDOV DAN 1938.

J O S. W E S T E R

Naša kraljevska vojna mornarica, ki se smotrno po načrtu veča in izpopolnjuje, je nedavno pridobila dve novi veliki torpiljarki: lani v jeseni so spustili v Nantesu v morje »Beograd«, letos pomladi pa v »Jadranskih brodogradiliščih« v Splitu drugo torpedovko »Zagreb«. In tretjo torpedovko istega tipa, nazvano z imenom tretje naše prestolnice in zgrajeno v isti domači ladjedelnici, so spustili v mokri element letos na Vidovo, dne 28. junija.

Svečanosti »porinuća«¹ »Ljubljane« so se na povabilo uprave »Jadranskih brodogradilišč d. d.« udeležili predsednik mestne občine ljubljanske g. dr. Juro Adlešič kot kum z gospo soprogo, člani mestnega sveta gg. Josip Bahovec (z gospo soprogo), Viktor Kozamernik, Pavel Masič in Josip Wester ter mestni komisar Andrej Grasselli. Delegacijo so na splitskem kolodvoru ob prihodu brzovlaka dne 27. junija okoli 9. ure sprejeli zastopnika Jadranskih brodogradilišč gg. generalni direktor Jaques Roux in podpredsednik ing. Mihovil Kargotić, v imenu komandanta kr. mornarice pa g. kapetan fregate Metod C. Pirc. Še istega dne dopoldne je g. predsednik dr. Adlešič opravil obiske pri najvišjih predstavnikih Splita, tako pri banu primorske banovine g. dr. Jos. Jablanoviću, pri škofu dr. Kvir. Bonefačiću, pri predsedniku mestne občine dr. Mirku Buiću (sedaj ministru za telesno vzgojo), pri predstavnikih Jadr. brodogradilišč gg. Rouxu in ing. Kargotiću. Na admiralski jahti je posetil v družbi gospe soproge kraljevega odposlanca, načelnika generalnega štaba g. armadnega generala Milutina Nedića in njegovo gospo soprogo, kumico »Ljubljane«, ter komandanta kr. mornarice g. admiral Marijana Polića.

Na predvečer slavnostnega dne je mornariška godba pod vodstvom višjega kapelnika gosp. Maksa Ungerja izvajala na Narodnem trgu v osrčju Splita pro-

menadni koncert, ki mu je prisostvovala gosta množica domačega prebivalstva in tujcev.

Na Vidov dan točno ob 6. uri je admiralska jahta »Vila«, na katero so bili povabljeni vsi člani ljubljanske deputacije, z g. armadnim generalom Nedićem in gospo soprogo Jeleno odplula v vedrem jutru iz splitskega pristana v Kaštelanski zaliv. Tu je pričakovala kraljevega odposlanca eskadra vojne mornarice, razvrščena v dve redi, na čelu ji poveljniški brod eskadre »Zmaj« z godbo in šolska ladja »Dalmacija« z gojenci mornariške akademije. Špalir je dalje tvorilo šest malih torpiljark, štirje minonosci, tri podmornice in dva bojna čolna. S teh edinic je na palubi postrojeno moštvo v snežnobelih uniformah izkazalo čast odposlanecu Nj. Vel. kralja. Točno ob 7. uri je »Vila« pristala ob gatu ladjedelnice v Supavelski uvali. Tu so pričakovali kraljevega odposlanca predstavniki vojaških in civilnih oblasti, med njimi g. admiral Polić in funkcionarji Jadranskih brodogradilišč. V njih spremstvu je g. armadni general Nedić obšel častno četo, na kar je vsa odlična družba zavzela mesta na vzvišeni tribuni, okrašeni z zastavami in zelenjem, postavljeni tik pred pramcem »Ljubljane«, ki je še počivala na poševnem ogrodju, podprta ob obeh bokih z močnimi lesenimi oporniki. V ospredje tribune sta poleg kraljevega odposlanca stopila kumica gospa Jelena generala Nedića in kum g. predsednik dr. Adlešič.

Ob četrtna osem se je pričel slavnostni obred. Na povelje »Mirno!« je godba zaigrala uvodni komad in »molitev«, na kar je vojni svečenik g. prota Sergije Urukalo, stoječ ob desnem boku prameca, zaprosil gospo kumico: »Molim gospođu kumu, da mi izvoli saopštiti, kojim imenom treba po najvišjem naređenju krstiti ovaj brod.« In gospa kumica mu je odgovorila s sonornim glasom: »Po najvišem naređenju Nj. Vel. kralja da se zove Ljubljana!« Nato so se odgrnili zastori, ki so krili ime ladje in v jutranjem soncu so zablestele na obeh bokih svetle črke LJUBLJANA. Obenem so mornarji na ladji razpeli veliko

¹ Namesto sh. izraza »porinuće« (nem. Stapellauf) rabim izraz splovitev ali zdrk, ki bolje označuje dejstvo, da ladja s svojega podstavka sama zdrkne, ne da bi jo v morje porinili. — W.

zastavno galo. Medtem sta rimsko-katoliški svečenik don Žižka in pravoslavni prota Sergije Urukalo opravila obredne molitve, ladjedelniški delavci so postopoma odstranjevali oporne stebre ob obeh bokih ladje. V zraku so se pojavile eskadrile hidroavionov, ki so krožile nad ladjedelnico, noseč prvi pozdrav novi ladji vojne mornarice.

Ko so bili oporniki odstranjeni, je na mizici pred obema kumoma zažarela signalna žarnica, ki je dala znak, da se bliža trenutek splovitve. Dva mehanika sta vsak s svoje strani z razžarjenim črtalom rezala železno pločo, ki je še zadrževala ladjo na njenem ležaju. Tedaj je gospa kumica z jasnim glasom izrekla slovesne besede: »Ljubljano, pođi sretno u tvoj element, plovi na čast i slavu Kralju i otadžbini, uz tvoju zastavu neka je slava i pobjeda, blagoslov božji neka te prati!« S pritiskom na električni gumb je razrešila steklenko šampanjca, da je tresnila ob kljun ladje, da se je tekočina zapenila ob boku, in prerezala je trobojni trak, ki je kot simbolična vez še držal ladjo na kopnem. Krst »Ljubljane« je bil s tem pomembnim obredom srečno opravljen. Vojaška muzika je zasvirala narodno himno, »Ljubljana« je polagoma zapolzela po glatkem tiru in v pičli minuti je s pospešeno naglico zdrknila v morje, ki je kakor vradoščeno zašumelo v belih valovih, ki so se visoko penili ob krmi in bokih nove vojne ladje. Vse vojne edinice so dvignile veliko zastavno galo in prožile pozdravne strele; moštvo, postrojeno na krovih, pa je pozdravljalo novo tovarišico s trikratnimi urá-klici, medtem ko so v sinjem zraku krožile jate avionov. Bili so to nad vse svečani trenutki, ki gotovo ostanejo vsem, ki so jih doživeli, v neizbrisnem spominu, trenutki, ki so zlasti nas, zastopnike bele Ljubljane, navdali s ponosno zavestjo, da je poslej tudi slovenska prestolnica s svojim imenom trajno povezana z našo čilo vojno mornarico.

Vsa množica večtisočglavega občinstva, ki je od blizu in daleč prisostvovala tej lepi slavnosti, oddelki vojaštva in skupine delavstva, vse je bilo ob tem svečanem prizoru prazniško razigrano. Saj so bili priča izrednemu dogodku, ki se je odigral v vzornem redu, z vojaško točnostjo in strumnostjo, in dela čast vsem činiteljem, ki so imeli posla pri gradnji in zdrku nove torpiljarke ter daje jamstvo za nadaljnji razmah naše mlade vojne mornarice.

Po isti poti, po kateri so visoki predstavniki in častni gostje dospeli na slavnostni prostor, so se tudi

Zdrk »Ljubljane« v morje

vračali. Tako je tudi admiralska jahta »Vila« odplula mimo »Ljubljane«, prvokrat zasidrane v svojem elementu, ter se, ponovno pozdravljena od edinic vojne mornarice, vrnila v splitski pristan. —

Uprava Jadranskih brodogradilišč je ob 13. uri priredila v velikem salonu novega udobnega hotela »Ambasador« slavnostni obed, h kateremu je bilo povabljenih sto oseb. Vrsto napitnic je pričel predstavnik ladjedelnice g. ing. Kargotić, ki je toplo pozdravil vse navzoče goste, zlasti kraljevega odposlanca g. armadnega generala Nedića in gospo kumico, ter je poudaril, da zlasti njegova navzočnost na tej slavnosti priča o globokem pojmovanju in zanimanju visokih vojaških krogov za razvoj in napredek domače ladjedelne industrije. Dalje je nazdravil kumu dr. Adlešiču kot predsedniku bele Ljubljane, »straže našeg gordog severa, čije ponosnim imenom danas je okrštena nova ratna ladja«, in zastopnikom mestnega sveta, ki so prišli, »da svojim prisutstvom dadu vidan dokaz patriotskih osećaja slovenačke braće za razvitak kr. ratne mornarice, čuvarice našeg Jadrana«.

Kot drugi govornik je povzel besedo g. dr. Adlešič, ki je s poudarnim glasom izvajal tehtne misli v naslednjem govoru:

Spoštovane dame in gospodje!

Z velikim veseljem je sprejelo prebivalstvo mesta Ljubljane vest, da je nova vojna edinica dobila ime Ljubljane, ki ga bo nosila širom morja. Globoko se zavedam zgodovinskega pomena tega trenutka, ki je osrečil vse Slovence, predvsem naše glavno mesto, belo Ljubljano. Zato izrekam v prvi vrsti globoko zahvalo v imenu Ljubljane Njegovemu Veličanstvu kralju Petru II. za visoko odlikovanje, ki ga je s tem odlokom izkazal našemu mestu.

Naše mesto in sleherni prebivalec naše ožje domovine čuti radost in ponos, da se bo svetil na trupu tega lepega broda grb slovenske prestolnice in njeno ime »Ljubljana«. Izpričujeta naj vsem lukam in obmorskim mestom te naše krasne jadranske obale, vsem vasem na obronkih teh kršnih gora, vsem otokom sinjega Jadrana, da je mesto, ki je dalo tej ponosni torpiljarki svoje ime, z ljubeznijo in zvestobo povezano z našim morjem, povezano pa tudi z ljudstvom, ki ob tem morju prebiva.

Od pradavnine je Ljubljana povezana s pomorstvom. Že mitologija imenuje kraljeviča Jazona in njegove Argonavte, ki so z zlatim runom na ladji »Argo« pripluli po Črnem morju in Donavi, Savi in Ljubljanici do naših krajev in sezidali Emono, današnjo Ljubljano, potem pa spravili ladjo »Argo« po kopnem do Timave in na Jadran.

Slovenski mitos pa je postavil lepo Vido, simbol večnega sonca, kot Vašo »lipo Mare« ob sončni Jadran.

Tudi v poznejši zgodovinski dobi smo bili Slovenci in naše mesto ponovno ožje povezani z našim morjem, ko so bile pomorske pokrajine od Senja tja preko Trsta do Devina združene z upravnim centrom Slovencev, z našo belo Ljubljano. Ljubezen do morja in pomorskega življenja je tudi pri nas cvetela in vzgojila v našem narodu mnogo vnetih in drznih pomorcev.

Nesmrtni Napoleon je razširil vpliv Ljubljane kot centra svoje Ilirije tja do južnih mej kršne Dalmacije in še bolj povezal usodo našega mesta in našega naroda z morjem in poglobil njegovo ljubezen do pomorstva.

Krstni kumi velike kr. torpedovke „Ljubljane“.

Od leve na desno: načelnik generalnega štaba arm. gen. Nedić, kumica ga. Nedićeva, kum ljubljanski župan dr. J. Adlešič in odposlanec kralja gen. Mihailović

Ta ljubezen do našega Jadrana pa v našem narodu ni izumrla niti kasneje. Hrepenenje po morju je ostalo še v duši našega naroda in privrelo kot otožna, pa mogočna pesem

»Buči, buči, morje adrijansko«,

ki je odmevala v našem mestu in med našim narodom od Triglava naprej proti jugu kot himna našega sinjega Jadrana.

To hrepenenje po našem morju je bilo udejstveno šele v naši novi državi, ko je postal naš sinji Jadran prav tja do mej Albanije res naše narodno, jugoslovansko morje, ko so se odprla našemu narodu ta široka pomorska vrata v širni svet, do svetovnega razvoja, do velikega blagostanja, naši državi pot do velesile!

Od kod naj še pride po »lipo Mare črni moro«, od kod naj se še pripelje po lepo Vido črni zamorec? Naša je Vida in naša je Mare, *naša je kopnina in naša je pučina, naša bo velevlast Jugoslavija!*

Kako mi cenimo pomen morja, spoznavate lahko skoro vsak dan, ko slišite o prizadevanjih in naporih za čim tesnejše zveze Ljubljane z morjem, zveze z železnico, zveze z avtomobilsko cesto; bili smo tudi zgodnji, ki smo povezali zaledje z morjem z zračno zvezo.

Kako živo plamti ta ljubezen do našega morja v našem slovenskem ljudstvu, zlasti pa v naši mladini, vidite po številu članstva naše mladine v Podmladku Jadranske Straže. Dasi smo med tremi brati naj-

manjši po številu, smo največji po članstvu našega Podmladka v Jadranski Straži.

Tej ljubezni do našega morja bo naša nova torpiljarka »Ljubljana« dala novega razmaha za še krepkejši in še zmagoviteljski polet našega ljudstva za pomorstvo.

Saj nam vsa naša zgodovina nudi toliko svetlih vzorov, kako je baš pomorstvo služilo vsem narodom kot najboljši temelj za razvoj države in blagostanja naroda. Ti svetli vzori se vrstijo pred našim pogledom tja do Feničanov in Egipčanov preko Benečanov in preko našega slavnega Dubrovnika do najnovejših dni. Naj bi bila v vrsti teh mogočnih prednikov tudi naša država s tem širokim, odprtim in prekrasnim morjem, ki nudi najboljše temelje, da se razvijemo do velesile in tekmujemo uspešno kot mogočna pomorska država z vsemi ostalimi narodi Evrope.

Imamo tem večji vzgon za to tudi v dejstvu, da je velik, velik del našega naroda izven mej naše domovine, kjer si je ustvaril novo bodočnost. Zato naj bo naše morje in naše brodovje tista pot in vez, ki bo družila vse naše širom sveta razkropljene dele naroda v enoto in mogočno celoto. —

Vojna mornarica je najmočnejša in najtrdnjša opora vsega našega pomorskega življenja, trgovskega napredka in blagostanja našega naroda in najmočnejši *varuh našega miru*. Zato jo je naše ljudstvo vzljubilo in jo bo vedno bolj ljubilo in z njo vred tudi *branilo naš sinji Jadran*, vsak kamen naše obale kot svoj biser, kot *zibelko velevlasti Jugoslavije*.

Stoletja in stoletja to zibelko porajajoče se naše velesile blagoslavlja Vaša in naša priprošnjica Majka božja na Frankopanovem Trsatu. Ta vedno vam in nam enako milostljiva »Stella maris« naj razsvetljuje in gladi morjá široke ceste, da bo mlada torpiljarka s častitljivim grbom mesta Ljubljane iz vseh viharjev zmagovito priplula v domači pristan, kakor je mitična Argo celo čez kamenito morje Krasa varno prinesla zlato runo v domovino svojega kraljevskega krmarja in gospodarja! —

Vam, spoštovana gospa Jelena generala Nedića, izrekam prisrčno zahvalo mesta Ljubljane in njenega prebivalstva, da ste izvršili danes ta svečani in pomembni akt in kumovali novi vojni edinici z imenom našega mesta in simbolično povezali naše mesto z našo hrabro in slavno vojno mornarico.

Zahvaljujem se in čestitam Jadranskim brodogradiliščem na tako uspelem delu, ki so ga dosegli s to novo gradnjo; porabim pa to priliko, da se zahvalim tudi za njih topli in gostoljubni sprejem.

Čestitati pa moram predvsem kraljevski vojni mornarici, njenemu komandantu gospodu admiralu Mari-

janu Poliću, njenim odličnim oficirjem in junaškemu moštvu, ki s ponosom zre na svoj novi brod. V imenu spoštovane gospe kumice, v imenu mesta Ljubljane in v svojem imenu dvigam to čašo ter napijam na srečo in procvit naše kraljevske vojne mornarice!

Naposled je načelnik generalnega štaba g. armadni general Nedić v svojem klenem govoru dejal med drugim, da se raduje tudi »tome, što novi brod nosi ime bele Ljubljane, ponositog glavnog grada naše slovenačke braće, koju kao kum tako dostojno pretstavlja njegov uvaženi predsednik g. dr. Adlešič«.

Vsi trije govorniki so bili za svoja v patriotičnem zanosu in vzorni obliki podana izvajanja deležni iskrenega odobravanja vseh udeležencev.

Po končanem banketu so člani ljubljanske delegacije posetili vojno ladjo »Dalmacijo« in podmornico »Nebojša«, kjer so jim častniki najljubezniveje razkazali notranjo uredbo te vrste mornariških edinic. Ob 17. uri so se na splitskem kolodvoru poslovili od funkcionarjev Jadr. brodogradilišč in kr. vojne mornarice, na kar so se z brzim vlakom odpeljali proti Ljubljani.

MOJA POT V AMERIKO¹

ŽUPAN DR. J. ADLEŠIČ

Doma sem v Belokrajini, doli ob zeleni Kolpi, kjer je zemlja revna in ni mogla preživljati vseh ljudi. Zato so jo v skupinah zapuščali in odhajali po svetu za zaslužkom. Največ jih je odšlo v Ameriko. Prizori odhoda posameznikov, družin in večjih skupin so mi ostali neizbrisno v spominu za vse življenje. Amerika je bila tista bajna dežela, ki je vabila našo krepko mladino, moško in žensko, iz rodne grude. Le malo kdo se je vračal; kdor se je pa vrnil, je prišel strt, da je doma izhiral in umiral.

Zato me je ta dežela vlekla vedno z neodoljivo silo, da vidim tiste kraje, kjer je živelo toliko mojih rojakov onstran morja.

Ponudila se mi je prilika letos, ko so clevelandski Slovenci in Jugoslovani ustanovili in slovesno odprli narodni vrt. Cleveland je naša največja slovenska in jugoslovanska naselbina v Zedinjenih državah Severne Amerike. To mesto, ki šteje nad milijon prebivalcev, je nastalo v zadnjem stoletju zaradi velike industrije, ima še danes 42 % priseljencev. Ako pa prištejemo še njihove otroke, je vseh priseljencev 71 %.

Cleveland ima okoli 50.000 Slovencev in 20.000 ostalih Jugoslovanov. Kot največje slovensko mesto ga nazivajo naši ameriški rojaki — ameriško Ljubljano.

Ko me je obiskal lansko leto v Ljubljani zastopnik kulturnega vrta, njegov tajnik Jože Grdina, doma iz Preserja, sva v razgovoru izrazila željo, da bi obe Ljubljani, naša in ameriška, stopili v ožji stik in *ožje narodno in kulturno sodelovanje*. Ta misel je bila z veseljem sprejeta tudi v Ameriki pri naših rojakih in takoj pri prvi priliki, pri otvoritvi kulturnega vrta, so želeli imeti v Clevelandu tudi zastopnika mesta Ljubljane.

¹ Predavano v ljubljanskem radiu.

Vesel sem se odzval temu vabilu in srečen sem, da mi je bila dana prilika, obiskati naše rojake v novi domovini, kajti doživel sem nekaj čisto novega, kar mi je bilo doslej nepoznano, česar se ne najde ne v knjigi ne v pismu, kar se da le doživeti.

Naši rojaki v Ameriki so našli novo domovino in si ustanovili svoje domove v dolgoletnem boju in trudu, znoju in žuljih. Boriti so se morali za košček kruha s tujimi narodi, s tujimi jeziki, boriti z naravnimi elementi in razviti vso svojo energijo in vse prirojene talente, da niso podlegli, da so se mogli uveljaviti. In uveljavili so se tako, da je resnična beseda našega pesnika, ki popisuje naše izseljence kot *najboljše, najkrepkejše* sinove našega naroda:

Pa so ramena in pleča kot skale,
tilnik — naloži mu breme nasilnik —
nosil ga bo in ne bo se krivil;
pa so srca tiha in močna —
njihov ponos je brez besed;
pa so možje —
kot da se niso rodili iz matere,
kot da goram se iz bokov izvili so;
morajo v svet, in tujina se diči
z deli njihovih rok;
tamkaj v Ameriki, tamkaj v Westfaliji
so nam izginili — več ne doseže jih
naše oko...

Prav ta težka in neizprosna borba v tuji deželi, pod tujim podnebjem, v nemili tujini, v konkurenci narodov, je razvila njihove najboljše sile po udejstvovanju, obenem pa tudi izklesala njihove značaje, utrdila njihovo plemenitost tako, da se nisem mogel ubraniti vtisu, ko sem živel nekaj dni med našimi rojaki v Ameriki, da sem videl tam nekaj najboljšega, nekaj najlepšega, nekaj najplemenitejšega.

Ni težko ostati naroden, veren in domoroden v domovini, ko te obdaja od vseh strani ta duh in razvoj, ko si izpostavljen kritiki vse okolice. Toda ohraniti vero in narodnost in plemenitost v tuji zemlji, kljub tujim nasprotnim vplivom, to pomeni močnatost, značajnost in dostikrat herojstvo.

In prav na tem polju sem moral velikokrat občudovati naše izseljence: sami vzdržujejo svoje slovenske cerkve; mislim, da jih je nekaj čez 50. Sami vzdržujejo svoje župnije in duhovnike; sami pa vzdržujejo svoje narodne slovenske šole, v katerih poučujejo slovenski duhovniki in slovenske šolske sestre iz Maribora. Takih slovenskih šol je, mislim, 21. To so edine šole, kjer se poučuje mladina naših ameriških Slovencev v slovenskem jeziku, kjer se goji ljubezen do materinega jezika, do roda in do stare domovine. Ako bi teh šol ne bilo, bi naša mladina ne poznala več skoraj slovenske besede, ki se v ameriških javnih šolah ne poučuje. Bila bi popolnoma amerikanizirana in nam tuja.

In vse te žrtve doprinašajo naši plemeniti izseljenci brez *vsakih podpor*, brez *vsake nagrade*, brez vsake pohvale, sledeč le globoki ljubezni do domovine in do materine vere in besede. —

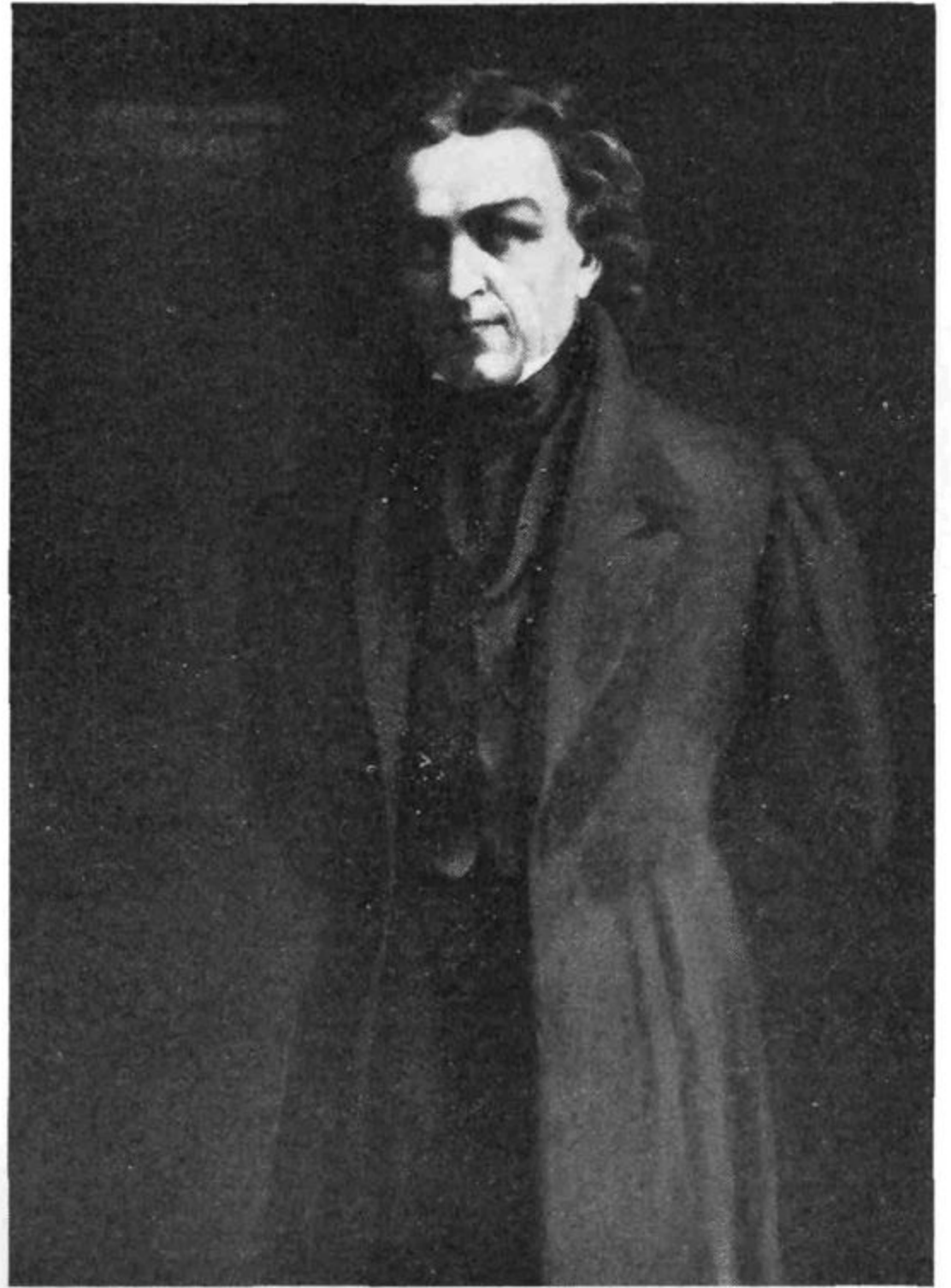
Mnogi naši izseljenci so želeli ostati še naprej Jugoslovani. Med vojno so šli mnogi prostovoljno na evropska bojišča, da se borijo za našo svobodo. V Clevelandu so mi izročili za spomin 2 sliki odhoda naših prostovoljcev na evropska bojišča, ki jih hočem izročiti Mestnemu muzeju v spomin.

V zadnjih letih pa se je Amerika napram inozemstvu zelo zapirala in le njeni državljanji imajo gotove predpravitve napram priseljencem. Zato se skoraj vsi, ki so ostali Jugoslovani, danes potegujejo za ameriško državljanstvo in ga tudi prejemaajo. Amerika, ki jim je dala novo domovino, je njihova *nevesta* in jo ljubijo in spoštujejo kot svojo nevesto. Tudi tej nevesti posvečajo svoje sile, svoje energije in iznajdljivosti. Na vseh poljih javnega udejstvovanja skušajo služiti Ameriki do velikega kulturnega, gmotnega in socialnega napredka. Našel sem na najrazličnejših javnih mestih naše izseljence ali pa njihove sinove in hčere, ki zavzemajo najvažnejša mesta v ameriškem javnem življenju. Povsod so spoštovani kot vneti, solidni in vestni delavci, povsod so med voditelji javnega življenja, kot so mi s ponosom zatrjevali župani velemest Clevelanda, Chicaga itd., ki so me oficijelno sprejeli.

Tudi v javnih zastopih so naši ljudje zastopani povsod v ugodnem številu. V Clevelandu imajo Slovenci 5 mestnih svetnikov; po številu Slovencev bi mogli imeti le enega. To dejstvo dokazuje veliko agilnost naših ljudi med drugimi izseljenci, ki poverjajo važna zastopstva v javnih ustanovah našim ljudem. Mestni sodnik v Clevelandu, splošno priljubljeni Lavše, je bil izvoljen z največjim številom glasov, in vsi pravijo, da so mu odprta najvišja mesta Amerike.

Enako sem videl v drugih krajih, kako se naš življ zaveda, organizira in skupno nastopa z veliko energijo in širi čast slovenskemu in jugoslovanskemu imenu.

Tudi dijaki. Tako so n. pr. zadnji čas pisali vsi angleški listi v Kansasu o Viletu, sinu Kondove Ane iz Ford Kansasa, da je bil med 7000 dijaki kansaške

Božidar Jakac: Dr. France Prešeren.

Dar slovenskih mest univerzi v Pittsburgu za jugoslovansko razstavo

univerze *prvi*. Kako upravičen ponos za slovensko mater! —

In kako živa je v njih ljubezen do doma in domovine!

Najbolj ganljivi so bili prizori, kako se je narod zgrinjal v vsakem kraju in vsakem mestu, kamor sem prišel, da vidi predstavnika domovine, da mu stisne roko in izroči pozdrave stari domovini in vsem svojcem in rojakom v stari domovini. Zbrala se je vsa mladina od najmanjših, pa tudi vsi odrasli. Prišli so ne samo iz tistega kraja, ki sem ga obiskal, prišli so milje in milje daleč v dotične kraje, da bi videli odposlanca domovine, da bi se z njim pozdravili, da bi se znova ogreli v domovinski ljubezni. Pravili so mi, da se jim je zdel moj prihod kot dih domovine, ki jih želi pozdraviti in nase privezati, poživeti in osrečiti.

Mladina je povsod zapela lepe domorodne pesmi, predstavili so svoje pevske zборе, kjer se goji slovenska pesem, predstavili svoje godalne zборе, nastopale so deklamacije, odrasli pa so pozdravili v lepih nagovorih. Po končanih proslavah pa so se stiskali okoli mene vsi brez izjeme, da se pozdravijo z mano in da izročijo pozdrave svojcem, da dobijo od mene vsaj mali spominek v obliki podpisa na program proslave.

Ti trenutki ostanejo neizbrisni vsakemu, kdor jih je doživel, ker so priča neizmerni in globoki ljubezni naših izseljencev do stare domovine.

Ko so posamezne naselbine zvedele za moj prihod v Ameriko, so želele vse, da bi prišel k njim in jih obiskal po vrsti. Žal mi je bilo mogoče obiskati le najvažnejše kot: Cleveland, Pittsburg, Chicago, Jollijet in Millwaukee. Iz vseh teh krajev pa tudi okolice teh krajev so mi naročili tople in iskrene pozdrave vsem svojcem in znancem v stari domovini. Nekatere sem obiskal in jim izročil male spominke osebno, kolikor so mi jih dali. Vsem drugim pa izročam *po tej poti* iskrene pozdrave vseh naših izseljencev v navedenih mestih in drugih krajih. Zavedajte se, da naši izseljenci živijo z našo domovino in svojci v domovini duhovno skupno življenje, da sočustvujejo z nami v našem trpljenju in naših potrebah, pa se tudi radujejo naših veselih dogodkov, naših napredkov in uspehov.

Vsi brez izjeme pa želijo obiskati svojo domovino, da vidijo rodni krov, da žive vsaj nekaj časa med svojci, da preživijo tu spomine na svojo mladost in svoje prednike, da vzbudijo novo ljubezen svojim ameriškim potomcem do stare domovine. Zato dajmo, gojimo vsi, ki imamo svojce v Ameriki, z njimi najožje stike, da nikdar ne pozabimo nanje. Potrebni se spominjamo v dobrih mislih in delajmo zanje v naših izseljeniških društvih, za vse pa gojimo toplu čustva bratske ljubezni.

Naši izseljenci nam bodo za vse dobro hvaležni in tako ostanemo to, kar smo, en narod po misli in duši, ločeni sicer z morjem, nikdar pa razdvojeni v mislih in srcih. —

Ali ne bi bilo na primer lepo in vzpodbudno, ako bi razvila naša mladina v stari domovini korespondenco z našo mladino v novi domovini. Ta misel se mi je vzbudila, ko sem govoril z našo mladino v Ameriki. Kako drag jim je vsak spominček iz stare domovine njihovih očetov, kako žele poznati njihov jezik, deželo, običaje, pesmi itd. Mnogi so se tudi obrnili name z različnimi prošnjami za podatke iz stare domovine. Kako hvaležno polje bi imela tukaj naša mladina in kako hvaležno nalogo nasproti naši mladini v Ameriki.

V Ameriki je že zelo razvit običaj dopisovanja med ameriško mladino z mladino tujih držav. Zelo je razvito dopisovanje z mladino po vsej Evropi, le Jugoslavije ne najdem na tej mapi. Izdajajo tudi poseben list *The Press Young Folks Page* v Clevelandu. Preko 6000 clevelandske mladine je na ta način povezane z mladino Evrope.

S tako korespondenco se mladina zelo zbliža, dela se pot novim prijateljstvom preko oceana: Amerikanci pridejo lažje na potovanje v Evropo in pri takih prilikah obiščejo tudi svoje dopisovalce in pride tudi do osebnega znanja, ki ima lahko tudi mnogo pomena za bodočnost. —

Ako ima že pomen taka korespondenca med mladino teh narodnosti, toliko večjega pomena in lepša bi lahko bila med našo slovensko mladino z našo ameriško mladino.

V Ameriki je tudi zelo razvit šport med mladino in ameriška mladina tudi potuje na športne prireditve v druge dežele in države. Ali se ne bi dalo organizirati tudi športne izlete naše ameriške mladine k nam, da nam prinese tamošnje športne običaje in tamošnje športne igre, n. pr. baseball, ki je v Ameriki tako razširjen in priljubljen in je tudi velikega vzgoj-

nega pomena. V tem pogledu bi nam morala pomagati tudi država, v katere immanentnem interesu bi bilo tako skupno delovanje naše in ameriške mladine.

Odkar se je Amerika zaprla proti novemu dotoku izseljencev, se krči število turojenih Amerikancev in treba je večje pozornosti in boljših zvez z *mladino* naših izseljencev, ako hočemo, da se nam ne odtuji . . .

Povsod so mi poudarjali, da je med našimi izseljenci narodno gibanje v zadnjih letih mnogo bolj živo kakor je bilo v prejšnjih letih. Na to bi kazala tudi dva dogodka iz zadnjega časa:

V prvi vrsti je to otvoritev Kulturnega vrta v Clevelandu, glavni naselbini Slovencev v Ameriki, 15. maja 1938. Slovenci in Jugoslovani so bili v Clevelandu tudi prvi, ki so med drugimi narodnostmi lepo uredili in otvorili svoj Kulturni vrt. Prostori za kulturne vrtove drugih narodnosti, katere je podaril v ta namen Rockefeller, stoje še celi in neobdelani; delo Jugoslovancev bo služilo drugim narodnostim kot vzor za ureditev njihovih kulturnih vrtov.

Tudi udeležba ameriške javnosti pri otvoritvi tega Kulturnega vrta je bila tako velika, da pišejo angleški clevelandski listi, da je bila to *največja* narodna in kulturna prireditev, kar jo pomnijo naši izseljenci. Vršila se je prvič z udeležbo vse oficijelne Amerike. Počastil je prireditev ne samo mestni župan, ne samo guverner sedemmilijonske države Ohio, marveč tudi zastopnik predsednika Roosevelta, zvezni senator Bulkley, poleg zastopnikov drugih javnih zastopov, kot mestnega sveta, kongresa itd. S tem je oficijelna Amerika visoko počastila naše Jugoslovane v Ameriki. — Pa ne samo oficijelni, nego tudi poslovni in kulturni svet ameriški je izkazal tej prireditvi zelo veliko pozornost. Radio družba Columbia Broadcasting je *brezplačno* dovolila prenos jugoslovanske ure po 138 postajah Amerike in po kratkih valovih dalje v Evropo, da je bila tudi naša domovina Jugoslavija povezana z radiom z vsemi naseljenci vse Amerike od New Yorka do San Francisca. Po ceniku te družbe bi stala ta oddaja 20.000 dolarjev. Jugoslovanom je dala družba oddajo zastonj za to uro v počastitev velike naše slavnosti.

Bili so trenutki, ki jih naši izseljenci v Ameriki ne bodo pozabili, ko se je slovenska pesem in naša slovenska beseda širila po vsej Ameriki od New Yorka do San Francisca. Poslušali so jo vsi naseljenci vseh krajev in so bili združeni v slovenski besedi in misli na staro domovino.

Kako veličastna je bila slika v slovenski naselbini St. Clair, ko smo se ji bližali na dan proslave. Vse mesto je bilo okrašeno v državnih jugoslovanskih, v slovenskih in ameriških zastavah. Kot pišejo sami ameriški listi, ni bilo okna, niti vrat vse naselbine od Narodnega doma do Kulturnega vrta, da se ne bi drenjali naši ljudje, ki opazujejo poleg tisočev na cestah sprevid slovenskih in slovanskih društev. Nisem videl zlepa v sprevidu toliko iskrene radosti in veselja, kot sem je videl baš v tem sprevidu od Narodnega doma do Jugoslovanskega kulturnega vrta od mnogih opazovalcev in opazovalk, ginjenih veselja in vzhičenosti.

Kulturni vrt jugoslovanski, v katerem stoje spomeniki škofa Barage, pesnika Gregorčiča, Ivana Can-

karja in Petra Njeguša, bo ostal žarišče slovenske in jugoslovanske kulture in misli med našimi izseljenci v ameriški Ljubljani, v Clevelandu. —

Druga taka pridobitev zadnjih dni pa je bila ureditev jugoslovanske sobe v katedrali znanosti v univerzi Pittsburg. Ta nova univerza je poklonila raznim narodom njihove sobe, da postavijo tam spomenike svoje kulture. Bili smo zopet Jugoslovani med prvimi, ki smo sobo uredili. Ravno sedaj se je mudil v Pittsbrughu ravnatelj Braniša iz Zagreba v ta namen. Slovenci in vse slovenske občine smo bili zopet prvi, ki smo poklonili tej sobi dva naša velikana: pesnika Prešerna in znanstvenika Vego, katerih obe sliki visita že v tej sobi.

Kulturni vrt v Clevelandu in jugoslovanska soba v Pittsburgu ostaneta dve žarišči narodno-kulturne zavesti med našimi izseljenci in njihovimi potomci. —

Morda ne prekoračim skromnosti, ako navajam tudi to, da je tudi mesto Ljubljana kot prestolnica Slovencev s tem potovanjem mnogo pridobila na svojem poznanju in ugledu. S tem se strinjajo tudi vsi naši listi v Ameriki. Po vseh mestih, kjer sem obiskal naše izseljence, nisem zamudil prilike, da pozdravim tudi oficijelne predstavnike Amerike, v prvi vrsti zastopnike mest. Po vseh mestih sem bil tudi sprejet od županov velikih milijonskih mest. Povsod so bili navzoči reporterji in fotografi vseh ameriških listov in so objavili slike, kako si predstavnik Ljubljane in predstavnik Clevelanda, Chicaga, Pittsburga itd. stiskajo roke. O Ljubljani so pisali vsi največji časopisi ameriških mest in širili njen dober glas. Župan mesta Clevelanda pa mi je podaril še mestne ključe, kot simbol svobode in gostoljubja. Te ključe izročim v spomin Mestnemu muzeju v Ljubljani. Z velikim veseljem pa je sprejel darila našega mesta in predsednik mestnega sveta je poudarjal, da je to prvič v zgodovini tega vele mesta, da je dobilo dar starega evropskega kulturnega mesta. Zato bodo našo »mis Slovenijo« postavili na najbolj odlično mesto v mestni sejni dvorani.

Kolikor mi je bilo prostega časa, sem obiskal tudi razne kulturne in socialne ustanove ameriških mest. Pri tem sem dobil vtis, da ni Amerika taka, kakor si jo splošno predstavljamo, t. j. lov za dolarjem. Našel sem tako lepe kulturne in socialne ustanove, da bi se moglo z njimi ponašati marsikatero evropsko mesto. Prinesel sem mnogo tozadevnih popisov, študij in statističnih podatkov domov in bo to služilo tudi daljnjim študijem za socialne ustanove našega mesta. Navezal sem tudi stike ne samo z župani, temveč tudi s strokovnimi referenti teh mest, tako da bomo lahko ostali še naprej v stikih. —

Mnogi trdijo, da so naši ljudje v Ameriki v izumiranju. Res je dotok izseljencev ustavljen. Toda Amerika ima mnogo odličnih, idealnih in požrtvovalnih narodnih delavcev in voditeljev. Kot takega omenjam v prvi vrsti predsednika Kulturnega vrta, gosp. Antona Grdino iz Preserja, na katerem sloni velik del narodnega dela med našimi rojaki. Spremljal me je po vseh naših naselbinah in težko je najti človeka, ki bi ga bil narod tako vzljubil in spoštoval. Ko sem pa hodil po socialnih ustanovah Clevelanda, so ga angleški referenti označevali kot dobrega in skrbnega očeta vseh zapuščenih in ubogih. Takim možem bi morala domovina izkazati večjo pozornost. Dokler

Tone Kralj: „Pozdrav“. Dar mesta Ljubljane mestu Clevelandu

bodo med našimi izseljenci ljudje takega idealizma, se ni bati za naše narodno gibanje, ne med izseljenci, pa tudi ne med njihovo mladino. Naj mu bodo te besede skromna zahvala za ogromno delo, ki ga vrši med našim narodom v novi domovini! Njemu kot predsedniku in vsemu odboru Jugoslovanskega kulturnega vrta v Clevelandu pa iskreno čestitam k tako lepi prireditvi.

NOVI GENERALNI REGULACIJSKI NAČRT MESTA ZAGREBA

I N G. J. M A Č K O V Š E K

Zagrebska mestna občina je leta 1930., še pred uveljavljenjem novega gradbenega zakona, razpisala mednarodno tekmo za pridobitev regulacijske osnove za zagrebško občinsko ozemlje. Radi mednarodnega razpisa sta v žiriji poleg Jugoslovanov sodelovala tudi arh. Gočar Josef, rektor umetniške akademije v Pragi, in arh. Wolf, profesor viš. tehn. šole v Draždanih. Obseg ozemlja, za katerega naj bi se izdelala regulacijska osnova, je bil raztegnjen na celotni mestni pomerij s ploščino 6437,5 ha. Zahtevano pa je bilo obenem, da se obdela tudi še širše področje, kjer so bila označena v celoti ali pa delna ozemlja številnih okoliških davčnih občin, ki so neposredno v zvezi z mestom in pod njegovim vplivom. V tem širšem področju bi se lahko osnovala samostojna naselja, vendar pa vse to le v toliko, kolikor je potrebno, da se zagotovi organska zveza z mestom in preprečijo eventualne zapreke nadaljnjemu razvoju mesta; za to naj bi se določile površine za naselja, industrijske in druge namene kot tudi površine, ki bi ostale nezazidane; fiksirale naj bi se glavne prometne žile.

Glavne naloge, ki naj bi se z natečajem rešile, so bile naslednje: zaokroženje mesta v smeri njegovega naravnega razvoja proti Savi, upoštevanje pomnožitve prebivalstva na okroglo 350.000 duš; razdelitev mestnega področja in njegove bližnje okolice na naseljene in nenaseljene predele po namenu, načinu in gostoti zazidave (gradbene zone), zlasti pa ureditev predelov tako zvanih »divjih hiš«, ki so nastale posebno južno od železniške proge; s projektom naj se uredi tudi železniška mreža v mestu in okolici radi odstranitve zaprek za normalni razvoj mesta; s projektom naj se uredi cestno omrežje, zlasti radi razbremenitve mestnega središča z napravo razbremenilnih cest in dobrih zvez mesta in okolice z večjimi dovodnimi in tranzitnimi cestami; ureditev savske luke in obale na mestnem ozemlju; izdelava generalnega načrta za izzidavo in regulacijo mesta na ozemlju, ki ustreza velikosti mesta z okroglo 350.000 prebivalci; odreditev prostorov za trge, parke in nasade ter za javne zgradbe in druge javne potrebe; izdelava detajlne osnove za ureditev Kaptola in okolice.

Tekme se je udeležilo 52 projektantov. Prva nagrada se ni oddala, pač pa dve drugi po 100.000 din za gesli »Metropolis« (ing. H. Lübke, arh. E. Reissner in ing. W. Schöne, Berlin-Halle ob Saali) in »Jelačič« (E. Ketzer, arh. E. Liedecke, ing. P. Koller in K. Wehrmeister, Berlin - Scharlottenburg), ena tretja po 80.000 din za gesli »Bijeli Zagreb« (ing. Z. Stržič, arh. H. Holzgruber in ing. K. Peteln, Zagreb-Berlin) ter dve četrti nagradi po 47.500 din za gesli »Grad Hrvata« (ing. Ch. Lörcher in W. Fabrucci, Berlin) in »Radial« (H. Grosser, Berlin). Odkupljenih je bilo dalje 5 projektov po 25.000 din; med njimi sta projekta arh. P. Bonatza in dr. ing. Bluma.

Mestna občina zagrebška je pridobljeno gradivo uporabila na ta način, da je naročila svojemu regulacijskemu odseku, naj na podlagi nagrajenih in odkupljenih projektov izdela regulacijski program in idejno

skico regulacije, kar je bilo nato poslano v odobritev gradbenemu ministrstvu.

Nato se je pričel izdelovati generalni načrt regulacije, ki ga je sprejel mestni svet l. 1936. ter je bil jeseni istega leta prvič razgrnjen tri mesece na javni vpogled. V tem roku je bilo od interesentov vloženih nad 300 pritožb. Po pregledu in preštudiranju pritožb se je, kjer je bilo potrebno, izpopolnil generalni regulacijski načrt in uredba o njega izvajanju; ko je bilo oboje osvojeno od mestnega sveta, je bil v začetku leta 1938. elaborat zopet javno razgrnjen; to pot 2 meseca. Vloženih pritožb se je nabralo okoli 160.

Ko so bile te pritožbe obravnavane, je mestni svet zagrebški generalni regulacijski načrt in uredba za njega izvajanje sprejel definitivno letos poleti.

Smernice in načela, po katerih je bil izdelan ta načrt, nadalje odredbe o zazidavanju in urejanju mesta ter končno gradbeni in finančni program predvsem za prvih deset let, so obrazložene in določene v že omenjeni uredbi za izvajanje regulacijskega načrta ter jih v naslednjem na kratko reproduciramo.

Zveza mesta z bližnjo in daljno okolico je v generalnem regulacijskem načrtu izvedena z upoštevanjem obstoječega sistema cest, zlasti glavnih tranzitnih, t. j. državnih cest, kjer je v podaljšanju Ilice proti zapadu Zagreb zvezan s Slovenijo in Zagorjem, preko Vlačke in Maksimirske ceste z vzhodom in jugom države, po Savski cesti pa v jugozapadno smer s Primorjem. Ta sistem je izpopolnjen s projektirano novo izpadno cesto v jugovzhodni smeri proti Turopolju. Vse te obstoječe in projektirane glavne tranzitne ceste so spojene med seboj s projektirano novo južno obodno cesto, ki bo omogočala promet na tranzitnih cestah tudi izven mestnega osrčja; ta južna obodna cesta se zapadno od Zagreba pri Vrapčah odcepi od sedanje državne ceste ter poteka v jugovzhodni smeri na obstoječi savski most, nato na desnem savskem bregu do nameravane Turopoljske ceste, kjer premosti Savo in teče nato proti severovzhodu do bližine Maksimira.

Meja in obseg regulacijskega načrta sta določena z današnjim zagrebškim občinskim ozemljem, in sicer tako, da bi se na predvidenem ozemlju lahko dobro in zdravo nastanilo okoli 400.000 prebivalcev. Zapadni sistem glavnih cest je podaljšan tudi v sosednjo občino, ki ga je prevzela v svoj regulacijski načrt. Nadaljnje povečanje mesta pa je zamišljeno z osnovanjem samostojnih naselij, navezanih na obodne in glavne tranzitne ceste.

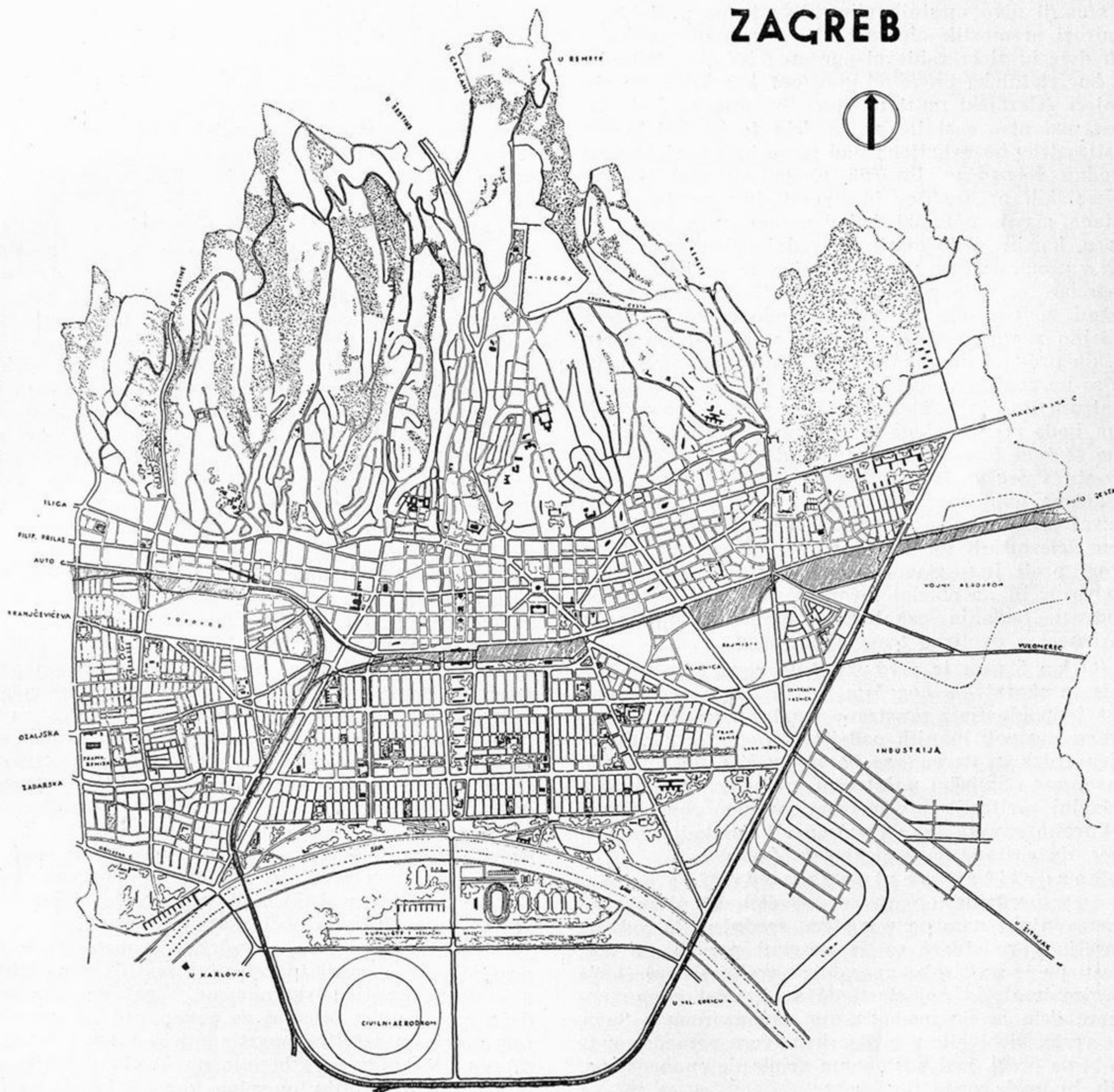
Praden pa se je lahko pričelo z izdelavo generalnega regulacijskega načrta, je bilo treba definitivne odločitve glede železniškega vprašanja. Že ob razpisu mednarodnega natečaja je zagrebška občina projektantom sporočila idejno skico ureditve železniških tirov in naprav s pripombo, da jo lahko upoštevajo, lahko pa tudi drugače projektirajo. To idejno skico so izdelali zagrebški železniški inženirji. Večina konkurentov mednarodnega natečaja jo je osvojila, med drugimi tudi dr. ing. Blum, znani želez-

niški strokovnjak. Zato je v regulacijski načrt zagrebški bil prevzet omenjeni idejni projekt železniških naprav, kot ga je nato v načelu odobrila l. 1934. generalna direkcija drž. železnic in ga je nato izdelala zagrebška železniška direkcija po naslednjih vidikih: Od obstoječega železniškega omrežja in ozemlja naj se pridrži čim več, da ne bi bilo treba delati dragih novih zgradb ter razlaščati in nakupovati zemljišč; vse naprave naj se uredijo tako, da bodo čim manj ovirale razvoj mesta in njegov notranji cestni promet; vse naprave naj se razmestijo tako, da bodo ustrezale modernim nazorom o mestnih potrebah in prometnih ustanovah; predvidi naj se postopno izvrševanje projektiranih naprav.

Upoštevajoč gornja načela je projekt obdržal smer glavne proge Zidani most—Dugo Selo (za smer proti

Beogradu), ki ostane na sedanji trasi. Na tej glavni progi ostane glavni potniški kolodvor kot središče celotne zagrebške železniške mreže, od katerega se odcepi v glavnem po sedanji trasi tekoča proga proti Sisku in Sušaku. Projektirana pa je še nova železniška obodna tovorna proga, ki bo potekala od vzhodnega ranžirnega kolodvora v jugozapadni smeri preko Save do obstoječega železniškega trikotnika; po njej se bo z glavne proge odvajal tovorni promet, ki bo pasiral Zagreb. Za potniški promet sta poleg glavnega kolodvora projektirani še dve postaji, in sicer vzhodna pri Maksimiru, zapadna ob podaljšani Dombobranski cesti, dočim se sedanji potniški kolodvor Zagreb—Sava opusti; semkaj pride zapadni tovorni kolodvor, vzhodni pa bo med Heinzlovo ulico in Svetice. Glavna kurilnica pride na vzhod, manjša njena

ZAGREB

ekspozitura na zapad v bližino bodočega zapadnega tovarnega kolodvora. Vzhodni ranžirni kolodvor pride v Borongaj, zapadni pa bo že izven mestne meje, in sicer južno od glavne proge. Vsa ta železniška mreža pa bo po projektu urejena tako, da bodo glavne mestne ceste speljane pod njo ali nad njo s pomočjo podvozov ali nadvozov. Da se omogoči taka ureditev, bo sedanja glavna proga od zapada do Ljubljanske ulice dvignjena za en meter, kar bo omogočilo napravo podvozov na tem sektorju. Od Ljubljanske ulice do Savske ceste je proga že dvignjena za pet metrov nad nivo mestnih cest ter sta tu tudi že napravljena železniška nadvoza na Samoborski in Savski cesti. Glavni kolodvor sam in nadaljnja proga do Heinzlove ulice se bo dvignil za okroglo šest metrov nad nivo mestnih ulic ter se bo omogočila veza med severnim in južnim delom mesta z železniškimi nadvozi. Pri Sveticah na vzhodu mesta bo proga prešla v sedanji nivo mestnih ulic, ki bodo po projektu z nadvozi premostile obširne železniške naprave, katerih dvig bi sicer zahteval ogromne izdatke. Istotako se bo železniška proga od glavnega kolodvora na obstoječi železniški most na Savi dvignila za šest metrov nad nivo cest ter se ta dela že izvršujejo. Za šest metrov bo dvignjena nad teren tudi projektirana obodna železniška tovarna proga. Opisani projekt železniških preureditev in naprav ima prednost, da ostane glavni potniški kolodvor na sedanjem prostoru, kamor se je mesto do sedaj orientiralo in da leži v geometričnem središču bodočega projektiranega Zagreba. Na vseh glavnih prometnih cestah so predvideni podvozi ali nadvozi, ki bodo omogočili medsebojno zvezo mestnih delov na vseh straneh železniških prog. Z napravo nove obodne proge preko Save se bo znatno zmanjšalo število vlakov, ki pasirajo centrum mesta; železniške naprave, ki povzročajo dim, bodo premaknjene na mestno periferijo. Projekt ima še tudi to ugodno svojstvo, da se da postopoma izvesti. Poleg že izvedenih nad- in podvozov je projektirana naprava še naslednjih novih objektov: na glavni progji zapad—vzhod trije cestni podvozi in sedem železniških ter dva cestna nadvoza; na glavni progji proti jug—glavni kolodvor sedem železniških nadvozov in na obodni tovarni progji trije železniški nadvozi. Sedanja ozkotirna samoborska proga se spremeni v dvotirno tramvajsko progo.

R e k a S a v a je pred izvedeno regulacijo otežkočala in skoraj onemogočala razvoj mesta proti jugu, ker je poplavljala prostrano mestno ozemlje. Z napravo nasipov in njih podaljševanjem ter z nasipanjem nizkega terena se bo omogočila naselitev do Save, kar regulacijski načrt tudi predvideva. Na južno-vzhodni periferiji je v mrtvem savskem rokavu projektirana savska luka in zimovnik za ladje za primer, da postane Sava plovna do Zagreba.

R a z d e l i t e v m e s t n e g a p o d r o č j a p o n a m e n u predvideva naravno največji del ploskve za stanovanjske namene v gostem, srednjem in redkem naselju; predvideni so še posebni predeli za vile, zlasti pa je na široko uporabljen vrstni sistem (kuće u nizovima), ki naj zlasti dâ svoj pečat vsemu novemu delu mesta med glavnim kolodvorom in Savo. Te vrste, ki bi bile v bližini kolodvora petnadstropne in bi se proti Savi postopoma nižale do enonadstropnih, bi imele smer jug—sever.

Glavni trgovski in poslovni predel je zamišljen tudi še nadalje v okolici Jelačićevega trga. Industrija pride na jugovzhod v bližino ranžirnega kolodvora in savske luke, južno od aerodroma v Borongaju; ta namestitev je ugodna z ozirom na glavno smer vetrov, nadalje radi možne kanalizacije v bližnji glavni odvodni kanal, kot tudi radi tega, ker je ozemlje dobro povezano s tranzitnimi cestami, ranžirnim kolodvorom in savsko luko. Za nečisto industrijo je predvideno ozemlje v južnem delu industrijskega ozemlja. Manjši industrijski predel je predviden še v zapadnem delu mesta. Obrtne delavnice in manjša čista industrija se ne smejo postavljati v predelih z vilami, dočim se lahko postavljajo v mešani zoni kot dvoriščne zgradbe; ako pa take delavnice povzročajo ropot ali smrad, ki bi občutno oviral stanovalce, se smejo postavljati le v predelih za industrijo.

Kapitol in Gornji grad kot historična dela Zagreba naj bi obdržala svoj dosedanji značaj. Podrobno obravnava ta predel posebna uredba o izvajanju regulacijskega in konzervatorskega načrta na historične dele mesta Zagreba, ki ga je osvojil mestni svet zagrebški.

Vaška naselja, v kolikor njih ozemlje ni pritegnjeno v regulacijski načrt mesta, ohranijo svoj značaj in naj se razvijajo na dosedanji način; ti kraji so Vuko-merce, Kozari, Bogdani, Žitnjak, Petruševac in južni del Gredic.

G r a d b e n i o k o l i š i i n z a š č i t n i p a s. Mestno ozemlje je nadalje razdeljeno na ožji in širši gradbeni okoliš in na zaščitni pas. V ožji gradbeni okoliš spadajo oni predeli, ki imajo v glavnem že povsem urejeno cestno omrežje; za tako cesto ali javno pot se smatra samo ona, ki je predvidena v regulacijskem načrtu in kjer je že izvedena vsaj makadamska utrditev, napravljena ulična kanalizacija in položen vodovod. Vsako zemljišče v tem rajonu se lahko uporabi kot stavbišče, če leži ob javni ulici ali poti, urejeni v soglasju z regulacijskim načrtom in če ustreza predpisom gradbenega pravilnika. Ožji gradbeni okoliš je v primeri s širšim okolišem, odnosno celotnim regulacijskim območjem zelo majhen.

V širši gradbeni okoliš spada ostalo ozemlje, namenjeno za bodoče izzidavanje mesta, kot to določa regulacijski načrt, in če bi sicer povsem ustrezalo zahtevam za ožji gradbeni okoliš. Zemljišča v širšem gradbenem okolišu postanejo lahko stavbišča šele potem, ko jih za taka proglasi mestna občina. S sklepom mestnega sveta pa občina lahko odobri razširjenje ožjega gradbenega okoliša, če interesent zaprosi za to in odstopi občini brezplačno in bremen prosto vse zemljišče, ki je potrebno po regulacijskem načrtu za javne prometne namene in če po določilih mestnega poglavarstva napravi na njem na svoje stroške vse ceste in pota v makadamu, nadalje vso ulično kanalizacijo in vodovodno napeljavo, pa tudi vse spoje z obstoječim omrežjem cest, kanalizacije in vodovoda. Občina pa tako prošnjo lahko zavrne, če bi bilo nje upoštevanje protivno občinskim interesom.

V zaščitnem pasu naj se vzdržujejo obstoječi in napravljajo novi gozdi in zelenila; zemljišča se lahko uporabljajo za poljedelske namene. V zaščitnem pasu spadajo med drugim prostori za pokopališča, vodovodne rezervoarje in zaščitne površine ob vodovodu in aerodromu. V kolikor ne bi bilo na škodo vzdrževanja gozda, lepote okoliša in sploh kakega javnega inte-

resa, lahko mestni svet dovoli v takem pasu gradnjo posameznih rodbinskih hiš, bodisi vil ali malostanovanjskih hiš, vendar pa mora vsako zemljišče ležati ob obstoječem javnem potu, imeti najmanj 2000 m² površine in mora biti na vsakem mestu najmanj štiri-deset metrov široko. Gradnja gospodarskih stavb je možna le na parcelah, ki merijo najmanj 5000 m². V zaščitni pas so uvrščeni zlasti prostrani deli gričevja na severni strani mesta; na nekaterih krajih so predvideni tudi javni parki. Za južni del mesta je vzdolž Save predviden obširen javen park, ki bo zvezan s širokim zelenim pasom do glavnega kolodvora; ta pas bo podaljšek obstoječega širokega nasada, razprostirajočega se od glavnega kolodvora proti Jelačićevemu trgu. Ostalo javno zelenilo, namenjeno odmoru, igri in športu, kot so otroška in šolska ter športna igrišča, je razdeljeno po raznih mestnih predelih. Posamezne zelene površine bodo med seboj povezane z drevoredi in sprehajališči v enoten sistem.

Gradbeni okoliš je razdeljen po svojem namenu ali načinu zazidave v razne zone. Osvojeno je načelo, da mora biti zlasti v gostem naselju v bodoče zagotovljeno boljše presončenje in zračenje blokov, kot je v obstoječem strnjenem naselju. Regulacijski načrt predvideva štiri glavne zone, in sicer: a) stanovanjske zone v gostem naselju, v vrstnem sistemu, v srednjem in redkem naselju ter v vilskih predelih; b) mešane zone, kjer se lahko postavljajo stanovanjske in obrtne zgradbe izven mestnega osrčja in v osrčju samem; c) malostanovanjske zone in to na malih parcelah bliže mestnemu osrčju in na velikih parcelah ob periferiji; č) industrijske zone in sicer za čisto in nečisto industrijo. Za vse te zone je določeno v podrobnem, kako in v koliko so zazidljive, kakšne so minimalne parcelne izmere itd.

Ulična mreža je osnovana na sistem transverzalnih in izpadnih cest, ki vežejo mesto z okolico. Predvidene so glavne prometne mestne ceste na način, da se promet ne zgoščuje na posameznih točkah. Od prometnih cest so zlasti v južnem delu mesta povsem ločene čiste stanovanjske ulice. Ena najvažnejših prometnih tranzitnih cest je pa projektirana avtomobilska cesta v smeri vzhod-zapad, ki bo potekala tik ob glavni železniški progi ter tudi z železnico v istem nivelu, tako da jo ostale mestne ceste nikjer ne bodo križale v nivoju. Nadalje so v južnem delu mesta predvidene ob stanovanjskih blokih posebne zbiralne ceste, ki bodo ujele ves promet iz stanovanjskih blokov in ga šele na daljše razdalje dovajale na važnejše prometne ceste.

Uredba za izvajanje regulacijskega načrta vsebuje tudi gradbeni program za prvih 10 let, in sicer napravo 26 prometno važnih cest (dočim je za ostale, zlasti stanovanjske ceste, določeno, da jih izgradijo na troške parcelantov po potrebi), 26 km kanalov in vodovodnega omrežja na njih, gradnjo desetih osnovnih, dveh meščanskih in ene obrtne šole, napravo nove tržnice in razširjenje ene obstoječe, gradnjo nove ribarnice, napravo enega manjšega kopališča, enega velikega bazenskega in enega savskega kopališča, gradnja dveh postaj za prvo pomoč, dveh splošnih in dveh dnevnih zavetišč za otroke, dveh gasilskih postaj in dveh uradnih zgradb mest. poglavarstva. Nadalje je v tem razdobju predvidena nabava 70.000 m² zemljišča za parke in sprehajališča, 100.000 m² za

igrišča in 12.000 m² za tržišča. Končno je predvideno podaljšanje obrambnega nasipa ob Savi in preložitev potoka Kuniščak.

Finančni program predvideva v teku prve dekade izdatke za nabavo zemljišč in že obstoječih objektov, in to:

za ulice in ceste	din 10,500.000—
za javne zgradbe, tržišča, sprehajališča itd.	din 35,000.000—
za objekte na prednjih zemljiščih	din 18,500.000—
za zemljišča, namenjena razširjenju industrije ter kolonij malostanovanjskih hiš	din 6,000.000—
za teren, zlasti gozdove v zaščitnem pasu in v okolici mesta	din 5,000.000—
skupaj	din 75,000.000—

Od tega zneska odpade na vsakoletno budžetsko leto din 7,500.000—.

Uredba predvideva nadalje še določena zemljišča za javne namene, ki se naj nabavijo v drugi, tretji in četrti dekadi, kar bo treba vnesti v gradbeni in finančni program označenih period.

Prečni profili bodočih glavnih cest so po zagrebškem generalnem regulacijskem načrtu urejeni različno, kot je pač predviden promet na teh komunikacijah. Bodoča avtomobilska cesta vzdolž železnice ima določeno širino 25 m pri takojšnji izvršitvi, ki pa se bo pozneje razširjala na 29 in končno na 35 m. Zadrška ulica z dvotirno tramvajsko progo v sredini in ločnimi vozišči na obeh straneh ima 30 m širine, njen podaljšek pa 38'60 m, ker dobi še posebno zbiralno, tedaj tretje vozišče. Obodna cesta ob projektiranem savskem parku dobi 25 m širine, podaljšana Beogradska ulica pa 30 m, odnosno 35 m, dočim ima v zazidanem delu 20 m širine. Nekatero nadaljnje širine cest so naslednje: Svetice in Borongajska po 28 m, Varaždinska 30 m, Dubrovačka 32'50 m, Savska južno od drugega podvoza 28'85 m in vzhodna obodna cesta vzdolž industrijske proge 40 m.

Priprave, ki jih je Zagreb izvršil za sestavo svojega regulacijskega načrta, so velike in segajo mnogo let nazaj; saj se je mednarodna tekma za pridobitev celotne regulacijske osnove izvedla že pred devetimi leti. Njegov regulacijski odsek je zelo obsežen, njegovi sodelavci pa poznajo iz lastnih opazovanj tudi najnovjše urbanistične napore in poskuse najrazličnejših evropskih mest. Zagrebško regulacijsko ozemlje se dalj časa ni izpreminjalo, dočim je Ljubljana pred tremi leti pridobila mnoge, v regulacijskem pogledu še nepredelane okoliše v svoje občinske meje ter je nadalje interesirana tudi še na pravilni osnovi širše svoje okolice, ki se hitro zazidava in naseljuje. Velik plus je za Zagreb dejstvo, da je železniška uprava osvojila in tudi izdelala železniški projekt, ki ga je zagovarjala mestna občina, ter je šele na tej podlagi bilo možno zasnovati regulacijo mesta. V Ljubljani železniško vprašanje s strani železniške uprave še ni dospelo tako daleč in je načelen sklep mestne občine glede poglobitve prog sicer važna smernica za obravnavo regulacijskega načrta, ki pa vendar še ni isto, kar je Zagrebu znano že štiri leta glede njegove bodoče železniške ureditve.

Notar Viktor Skrabar

Dne 12. julija 1938. je umrl v Ormožu javni notar Viktor Skrabar, ki radi svojega delovanja kot raziskovalec arheološke preteklosti in konservator spomenikov zasluži, da mu »Kronika slovenskih mest« ohrani spomin.

Rojen je bil dne 14. febr. 1877. v Ormožu in se je po gimnazijskih študijah v Ptuj in v Gradcu posvetil pravniškemu poklicu. L. 1903. je vstopil kot kandidat v notarsko pisarno notarja Filafere v Ptuj in do smrti ostal zvest notarski stroki. Samostojen notar je postal najprej v Rogatcu, odkoder je prišel nazadnje v Ormož, kjer je umrl.

Pravo zadovoljstvo in svoj drugi poklic, ki se mu je posvetil z vsem ognjem, pa je našel notar Skrabar v arheologiji, za katero ga je navdušil najprej ustanovitelj ptujskega muzeja prof. Fr. Ferk. Skrabar pa za to stroko ni imel samo ljubezni, ampak predvsem tudi strokovno znanje, ki si ga je pridobil in izpopolnil pri prof. Bormannu, Gurlittu in drugih in po pobudah svojih prijateljev arheologov, ki so raziskovali preteklost Skrabarjeve rojstne Poetovione. Posebno tesno sodelovanje s sedanjim ravnateljem drž.

arheološkega muzeja v Splitu, dr. M. Abramićem, daje pečat njegovemu zrelemu delu kot raziskovalec in znanstvenik. Izsledke svojih izkopavanj in raziskovanj je priobčeval v glasilih avstr. arheološkega zavoda in antropološkega zavoda na Dunaju, v Starinarju v Beogradu, v Časopisu za zgodovino in narodopisje v Mariboru in drugod.

Skrabar pa ni bil samo ljubitelj in raziskovalec, ampak tudi praktik svoje stroke, o čemer priča njegovo 35 letno delo kot lokalni spomeniški konservator za Ptuj in okolico. Lahko trdimo, da se brez njegovega budnega sodelovanja ni izvršilo nobeno urbanistično ali spomeniško delo v Ptuj in da so vsi vidni uspehi povojnega Spomeniškega urada v raziskovanju srednjeveškega Ptuja v največji meri njegova zasluga. Skrabar je bil čist tip konservatorja, kakor jih le redko srečujemo.

Njegovo delo v kulturnem razvoju naših mest pa dviga na posnemanja vredno višino posebno preselitev mestnega muzeja v Ptuj v večje, primernejše in zgodovinsko pomembne prostore v biv. dominikanskem samostanu. Pod njegovim nadzorstvom prirejani prostori in nova, znanstveno in reprezentančno smotrnejša ureditev muzejskih zbirk je postala pri nas dolgo pogrešani zglede pravilno pojmovanega znanstveno in tujsko-prometno polnovrednega lokalnega muzeja. Enakovredna temu dejanju je tudi njegova skrb za ohranitev dveh rimskih mitrejev na Hajdini in na Bregu na mestu, kakor sta bila izkopana, s tem, da so ju prekrili z zaščitnimi stavbami, kar zelo dviga znanstveno in turistično vrednost teh spomenikov.

S polno pravico lahko imenujemo V. Skrabarja drugega ustanovitelja danes mednarodno znanega in priznanega ptujskega mestnega muzeja. V Ormožu se je udeleževal tudi kot član občinskega sveta in budno sledil tujsko-prometnim in starinoslovskim interesom tega mesta, s srcem pa je bil še vedno le pri ptujskem muzeju in kljub pešajočemu zdravju do zadnjega diha skrbel za njegov razvoj in napredek. Ne vem, če se je v kakšnem njegovem sodobniku po vojni utelesilo toliko nesebične ljubezni za to slavno, lepo in kulturno zgodovinsko pomembno mesto kakor v njem.

Podčrtati pa moramo nazadnje še eno potezo rajnkega Skrabarja: Bil je po rodu, po vzgoji in prepričanju Nemeč, čeprav se je v njegovih prednikih pretakala tudi slovenska kri. Svojega narodnega prepričanja tudi nikdar ni zatajil, kljub temu pa je po vojni svoje delo usmeril v sodelovanje s slovenskimi in jugoslovanskimi strokovnimi tovariši in ti svoji smeri, ki jo je uveljavil tudi pri političnem sodelovanju, kolikor se mu najraje sploh ni izognil, ter številnim svojim prijateljem ostal do smrti iskren in zvest sodelavec. V zvestobi do vsega, kar dviga in plemeniti človeka, kar služi napredku resnične kulture, ki je v svojih pravih vrednotah vselej mednarodna in v zvestobi do prave človeškosti je bil Skrabar velik človek, ki je daleč presegal ozki okvir, v katerem se največkrat razvija življenje naših malih mest. V našem razrvanem, bolešno ozkosrčnem času je Viktor Skrabar uresničil svetel zglede pravega meščana.

Naj v miru počiva!

IMENA VAŽNEJŠIH STAREJŠIH GRADOV NA SLOVENSKEM NEKDAJ IN SEDAJ

IMENOSLOVSKO ZGODOVINSKA RAZPRAVA

LEOPOLD PETTAUER

(Konec.)

KOROŠKA

Arnoldstein - Podklošter jz. od Beljaka. Ok. 1085. do 1090. Arnoltesstein¹; 1106. castrum Arnoldstein (Arnoldstein).² To je »Stein des Arnold« »Arnoldova pečina, kamen«. Iz poročil je razvidno, da je obstajal ta grad najmanj že 45 let prej, torej l. 1061.—1062. Priboril si ga je nazaj bamberški škof Oton. Iz razrušenega gradu je istega leta (1106.) osnoval samostan v čast sv. Juriju, »klošter«, čigar naziv je sprejel pod njim nastali kraj, zato Podklošter.

Bleiburg - Pliberk. 1228. castrum Pliburch.³ Že zgodaj so tod kopali svinec in še do nedavnega se je nahajala tod topilnica svinca.⁴

Grafenstein - Grabštajn vz. od Celovca. Med 1135. in 1144. Gravinstain⁵; 1158. castrum Gravensteine.⁶ Vsekakor grofovsko posest.⁷

Griffen - Grebinj. 822. Criuina⁸; ok. 1091. stabularia curtis (pristava). Griuina⁹; 1160. castrum Grivena de antiquo (grad iz starih časov).¹⁰ Ime je stsl. izvora, kajti od stvn. grif, grifan = Griff, greifen je nemogoče zaradi v (u), ki je znan v najstarejših zapiskih; pa tudi drugod naletimo na slična imena, ki spadajo nedvomno v slovansko besedišče.¹¹ Miklošič¹² si razlaga neko goro mons qui dicitur Grivinberg (1161.)¹³ od greben, čemur oporeka R. Müller¹⁴; njemu je bližji stsl. krivû »kriv«, potentakem krivina, glasoslovno pa mu najbolj odgovarja stsl. grivina »Hals- ali Armband«. Grad, ki ga obkrožuje skalovit hrib.

Heunburg (Haimburg) - Vovbre sev. od Velikovca. 1103. Willehalm de Hunenburch¹⁵; ok. 1175. castrum Hunenburch.¹⁶ Zanimiv primer, kako sta šla Nemeč in Slovenec pri imenovanju kraja svojo pot. Prvi je ovekovečil v imenu spomin na Hune, drugi na Obre ali Avare, s katerimi je imel večidel slabe izkušnje. Nemeč je kajpak zamenjal Hune z Obri, kar pa takrat ni bilo nič nenavadnega, saj čitamo v neki listini iz l. 843.¹⁷: Avarorum id est Hunorum regnum — kraljestvo Avarov, t. j. Hunov. Možno je tudi, da tu ne gre za določen narod, marveč se ime ozira splošno na pogane-velikane, ajde »Riesen«; primer: Ajdovski Gradec v Bohinjski dolini.

Hollenburg - Humberk svzh. od Borovelj. (1126.) 1142. Swickerus senior de Hollenburkch.¹⁸ Ime po votlinah, ki se nahajajo na južni strani grajskih skal.¹⁹ Hum lahko znači slov. holm, verjetneje pa se mi zdi, da je le pokvečeni »hollen«.²⁰

Jauenstein - Juna, juž. od Dobrle vesi. Ok. 1000. comitium quod dicitur Jûnotal (grofija v Junski dolini);²¹ 1002.—1018. provintia Juna²²; med 1086. do 1121. Wecepinus de Juno²³; 1106. Hadolt de Juna.²⁴ Verjetno keltskega izvora²⁵; rimska Jueuna. Grad je stal na gori, ki se omenja l. 1106. mons Ivnerch.²⁶ Naselbina se glede na goro in grad imenuje Podjuna, od tod Podjunska dolina, dočim jo Nemeč imenuje Jauental.

Jauneck - Junek, grad juž. od Dobrle vesi, kjer je sedaj Sonneck-Ževnek.²⁷ Ok. 1193. dominus Cholo de Ivneke²⁸; 1267. castrum Jovnek.²⁹ Ime je istega porekla, kakor prejšnji, samo da je mlajšega nastanka.

Karnburg - Krnski grad. 888. curtis Corantana³⁰; 927. ad Karantan³¹; 1178. civitas Karantana³²; 1251. vila Chaerenpurch.³³ Kot središče političnega življenja stare Karantanije v okolici starega Viruna in poznejšega Gosposvetskega polja — ustoličenje koroških vojvod! — je izšlo ime pokrajine kot skupno ime za deželo Koroško — Kärnten. Ime izvira od kelt. carant »prijatelj, sorodnik«, od katerega se izvajajo številna krajevna in osebna imena. Karantanci, Kärntner, Korošci so torej ljudstvo, ki so med seboj prijatelji ali sorodniki. S tem odpadejo vse druge razlage, kakor n. pr. Gorotan (Korotan) »gorata dežela«, keltski carno »rog« itd.³⁴ Krnski grad je bil kraljevska rezidenca, palača (palatium), kjer je začasno prebival vladar. Upravljal jo je palatinski grof. Na Koroškem sta bili dve taki rezidenčni zgradbi: Krnski grad in Blatograd.³⁵

Klagenfurt - Celovec. Med 1193. in 1199. forum Chlagenfurt³⁶; 1252. civitas et castrum Klagenfort.³⁷ Razlag za to ime je veliko. Ena izmed starih je ona od Claudij forum, tudi Claudenfurtum »Klavdijev trg, brod«, fabrikat nekega humanista.³⁸ Ker je ležal Stari Celovec (Alte Klagenfurt) severneje od današnjega, onstran Gline, so pisali od Megiserja dalje (zač. 17. stol.) Glanfurt »Furt an der Glan« — »brod ob Glini«³⁹; toda med 150 krajevnimi imeni, ki jih navaja Förstemann⁴⁰ na — furt, jih je komaj pet, katerih določilna beseda je rečno ime. Nadaljnji raziskovalci tega imena vzamejo za deblo klag; Müller⁴¹: »Furt der Klage« — »brod tožbe, tarnanja«; Scheinigg⁴² se zdi, da tiči v imenu staronemško osebno ime Klago, medtem ko izvaja Celovec od cěl (integer), češ da je Celovec terra integra, to je trdna, suha zemlja, kjer je možna naselitev v nasprotju z močvirno okolico, ki je neprikladna za prebivanje.⁴³ Obširno se je bavil s tem Lessiak,⁴⁴ ki spravlja ime v zvezo z mitološkim bitjem Klag, Klaga (od klagen »tožiti, tarnati«), demonsko žensko, kajti po ljudskem praznovanju so vodni prehodi prebivališča pošasti in nesrečo prinašajočih bitij; taka so: pri štajercih »Nachtahl« ali »Lahnwaberl«, pri Korošcih »Tödin«, na bavarsko-avstrijskih tleh pa Klagenmutter ali Klageweiblein, tudi Klaga, Klag. Prav tako ima po Lessiakom slov. Celovec, ki je imenska tvorba 18. stol., starejši Cviljovec (od cviliti, tožiti »klagen«), svoje ime po cvilji »Klageweib«, tako da se obe imeni, nemško kakor slovensko, po pomenu skladata. Lessiakovemu mnenju se je pridružil tudi Nahtigal (Cviljavec).⁴⁵ Zaradi imena Celovec je polemiziral na dolgo in široko ter v ostrem tonu, zlasti z Lessiakom, L. Pintar⁴⁶; da je cvilja »Klage«, povodna nimfa, za lase privlečena; zanj je Celovec Cvolovec ali Stvolovec »s trstjem, rogozjem

in podobnim močvirnim rastlinjem poraščen kraj«. Pa se je spet oglasil Ramovš⁴⁷ — opozarjam na analogijo pri imenu Ljubljana (Kronika V., št. 1) — da je ime glavnega mesta Koroške, Celovca, bržčas predslov. izvora; gre naj za neki rom.-keltski koren, od katerega se da razložiti prav lepo nem. Klagenfurt; opira se na Oštirjevo⁴⁸ domnevo, ki išče v »cel« imena Celovec tuj koren, isti kakor n. pr. v Celeia (Celje).

Moosburg - Blatograd sz. od Celovca. 880. Mosaburch, castrum munitissimum palude impenetrabili vallatum — zelo utrjen grad, obdan z močvirjem, v katerega ni moči vdreti⁴⁹; 888. urbs Mosaburc⁵⁰; 1150. castrum de Mosburhc.⁵¹ Bil je, kakor že omenjeno, drugi kraljevski rezidenčni grad na Koroškem. Še so vidne grajene preostaline nekdanjega gradu.⁵² Kakor skalnat in strm hrib, tako je i težko dostopno močvirje izborna služilo v obrambne svrhe.^{52a}

Osterwitz (Hoch-) - Ostrovica vzh. od št. Vida ob Glini. 860. curtis Astaruica⁵³; med 1106. in 1124. Osterwitz.⁵⁴ S tem mogočnim, najlepšim gradom na Koroškem, ki je v 16. stol. do tal pogorel, pa bil še z večjim sijajem obnovljen,⁵⁵ moremo primerjati le malo srednjeveških gradov zapadne Evrope. Grad nosi pečat slov. nomenklature. Po ostrem vrhu, hribu, Ostrovici, na katerem je zgrajen, da obvlada bližnjo in daljno okolico.⁵⁶

St. Pavel - št. Pavel v Labodski dolini. Med 1085. in 1091. ecclesia (et castrum) beati Pauli apostoli — cerkev (in grad) blaženega apostola Pavla.⁵⁷ Tudi svetniška imena so v krajnih imenih pogosta. Vezana so vselej na eksistenco cerkve v dotičnem kraju — pa najsi je samo kapelica.

*Ras - Rož*⁵⁸, grad jz. od Sv. Jakoba v Rožu, ali bolje Podgrada. Med 1143. in 1160. Rudbertus de Raz⁵⁹; 1171. castrum Rase.⁶⁰ Ime je zelo staro, po pokrajini in kraju, ki se kot Rasa l. 875.—883.⁶¹ prvič javi. Od kod to ime? Je v zvezi z rožami? Že 1177. se omenja za Rož vallis Rosarum »Rožna dolina«⁶² in 1227. Rastal⁶³; zato je prostonarodna razlaga, ki spravlja izvor imena Rož od rož v zvezo s Turki, ki so k. 15. stol. pridrveli na Koroško in videli tod zgodaj spomladi obilico rož, zakasnela.⁶⁴ C. Oblak⁶⁵ je mimogrede namignil na stsl. rožije »grmičevje«, drugi od rog.⁶⁶ Najnovejša razlaga je ta, ki išče v imenu slov. besedo raz »iztrebljen, požgan ali izsekan kraj v gozdu«.⁶⁷ Lessiak⁶⁸ uvršča to ime v predslovenski jezikovni zaklad, pri čemer se opira na podobna krajevna imena daleč na zapadu Nemčije, v krajih, kamor ni bil nikdar prodrli slovanski živelj! Vprašanje je drugo: ali je v krajevnih imenih, ki jih navaja Lessiak, isti koren, kakor v imenu Rož? Na to naj odgovore filologi. — Ljudstvo imenuje ta grad v Turnah, zaradi obeh obrambnih stolpov, ki sta še ohranjena.⁶⁹

Roseck - Rožek. 1171. Rudolfus de Rasek⁷⁰; 1253. castrum Raseke.⁷¹ Najstarejši kraj imena Rož — med 875. in 833. locus, qui dicitur Rasa⁷² — bo treba vsekakor iskati v Rožeku, ali bolje Fari, kakor naziva kraj tamošnje ljudstvo.⁷³ Pisec življenja in sveta⁷⁴ vidi v tem imenu slov. razsek, sorodno: krčevina, laz, novina, prelog, trebež, krčevina, v drugi vrsti šele raz »posekovje« in nem. Eck. K temu pripominjam, da je bil Rudolf iz Rožeka ustanovitelj tega gradu in sicer sin Ruperta iz gradu Roža.⁷⁵ Znano pa je, da se ime rodnega gradu kaj rado prenese drugam, na novo grajsko prebivališče. Ker pa sta imenovana gradova

stala razmeroma blizu skupaj, je bila na mestu neznatna imenska razlika. Tako si razlagam -ek v Rožeku. (Prim. Juna, Junek.) S tem nikakor ne zanikujem možnosti, ki jo uvideva pisec Žisa. Glede določilne besede pa velja vse to, kar sem navedel pri imenu Ras - Rož.

Stein - Kamen blizu izliva Krke v Dravo. Ok. 970. predium (posestvo) Stein⁷⁶; ok. 994. castellum Stein.⁷⁷ Ime samo govori.

Villach - Beljak. 878. pons (most) Uillah⁷⁸; 979. curtis et castellum Fillac.⁷⁹ Verjetno, da je bilo tudi to ime spočetka ime pokrajine, in sicer področja med Dravo in spodnjo Ziljo.⁸⁰ Ime od slov. bel že zaradi tega ne more biti, ker bi moralo nemško ime dati Vellach ali Fellach, nikoli pa Villach. Stara je dalje razlaga od Villa aquae »kopališče«, torej iz rimske dobe.⁹¹ Bo pač tudi tu veljalo keltsko poreklo, kakor pri mnogih naših večjih krajevnih imenih, zlasti na Koroškem — ne da bi s tem hoteli podpirati kelto-manijo — kajti našel se je l. 1910. kamen z rimskim napisom, kjer se omenja statio (postaja Bilachinien-sis, ki jo Egger⁹² lokalizira med Beljak in Podklošter. Poleg tega se marsikatero keltsko krajevno ime, tudi osebno — celo za Koroško imamo tak primer — začenja z Bil-⁸³

Völkermarkt - Velikovec. Med 1105. in 1126. Volchimeratus⁹⁴; 1239. castrum Volchenmarcht.⁸⁵ Starejša razlaga je precej naivna; gre za nem. völlig »popoln«, slov. pa velik, veliki, glavni trg, kjer se skoraj vse hiše pečajo s trgovino, torej »ein völliger Markt« Völkermarkt.⁸⁶ K temu je doprinesla svoj delež nedvomno lat. oblika, ki je bila splošno sprejeta: Genti-forum »trg ljudstva«.⁸⁷ Pisec »Velikega trga« računa malo pozneje na osebno ime Völkel ali Völckl — žal ne more najti nobenega plemiča takega imena.⁸⁸ V resnici pa gre tu za nem. osebno ime Volcho ali Folko, na katero je naslonjen slov. Velikovec iz star. Bolkovec ali Blekovec, kakor se je ime še pisalo k. 18. stol.⁸⁹ Za čudo gre Lessiak⁹⁰ še dalje in upošteva možnost iz slov. osebnega imena Boliko (Boljko); ne more pa najti nobenega podobno se glasečega krajevnega imena na slovenskem jezikovnem območju. Sočasno z obliko Volchimeratus srečamo ta kraj z označbo Forum Judeorum »Judovski trg«. Ne vemo pa, ali je to ime prvotno, ali je bil mišljen samo del tega kraja, židovska četrt. Ker naletimo pri Beljaku neposredno poleg Völkendorfa na Judendorf, se Lessiak⁹¹ vprašuje: ali je bil Volcho židovsko ime?

Wildenstein - Bildenštajn pri Galiciji v Podjurski dolini. 1154. castellum Wildenstain.⁹² Divje razmetano skalovje — zraven gradu šumi mogočen slap — je dalo temu viteškemu gradu svoje ime.⁹³

ZAKLJUČEK

Krajevna imena, kjer tvorijo grajska imena le posebno skupino, so pomenljiva za zgodovino, zlasti za kulturno zgodovino. Važna so predvsem tam, kjer so drugi zgodovinski viri, n. pr. pisani, skopi, redki ali jih celo ni. Tako n. pr. govore o narodih, ki so prebivali na določenem ozemlju ter izginili z zgodovinske pozornice, prišli pa so drugi. Ime je pogosto ostalo, le da ga je prišlek druge narodnosti prikrojil svoji izreki in pisavi. Pa tudi razvoj jezika kakega naroda se kaže v krajnih imenih — tem točneje, čim pogostejši

so dokumenti v časovnih presledkih. Tem pomembneje je to za Slovence, ker so sicer pisani spomeniki nacionalnega jezika v srednjem veku tako redki. Nič zato, če so imena ohranjena v nemških listinah in prikrojena glasoslovju germanske jezikovne zakonodaje; so še zmerom bližja izvoru in tako pomenu kakor pa mnoga današnja slovenska krajevna imena, ki imajo za seboj večstoletno tradicijo.

Dejali smo že, da je bilo zlasti 19. stoletje usodno slovenski bitnosti; germanizacija tedaj ni prizanesla niti našim krajnim imenom. Po drugi strani pa je dalo tedaj narodno prebujenje med Slovenci nekaterim našim večjim krajevnim imenom narodno obeležje. Najširše so bile meje slovenskega ozemlja sredi 9. stol.: daleč na vzhod, zapad in sever je segal slovenski živelj v prvih stoletjih po svoji naselitvi. Mnoga krajna imena so še danes živ dokaz o nekdanji slovenski zemljepisni razsežnosti — dejstvo, ki ga v latinskem ali nemškem jeziku pisani spomeniki le podvoje! Krajevna imena so kričeča kontrola med sedanostjo in preteklostjo!

Tujem doseljencu je morfološka pestrost slovenske zemlje dajala dovolj priložnosti, da je mogel postavljati gradove kot obrambne zgradbe: ali bi mogla nastati po Slovenskem grajska imena na -berg, -eck, -fels, -stein brez goratih predelov Koroške, Kranjske ali Štajerske? Le malokatero naše grajsko ime poznamo, ki mu osnovne besede ne tvori eden izmed navedenih izrazov; nobenega teh imen ni, ki mu ne odgovarja značaj talne zgradbe, neposredne ali okolice, kjer je stal grad.

Dotaknil se bom niza problemov, ki čakajo vsekakor še kritične študije. Utrdbe na strateških krajih pozna že neolitska doba. Slovenci so ob svoji naselitvi nazvali zidane preostaline gradišče; veliko takih krajnih imen poznamo. Sem pa tja so na razvalinah ali v bližini teh predslovenskih zidav nastali dvorci zgodnje slovenske in za njo frankovsko-nemške dobe. Tem slede pravi srednjeveški gradovi »burgi«; tudi ti so morali marsikje nastati na osnovi starih gradišč, kajti sicer bi jih slovensko ljudstvo ne moglo nazivati ponekod Gradišče. Ni vsak srednjeveški grad z vsem svojim bistvom nastal mahoma; najstarejši gradovi so v teku stoletij zelo menjavali svoje zunanje lice. Zato ni čuda, da se kak grad spočetka imenuje munimen, tudi urbs, civitas, dalje castellum, končno castrum, ali pa je n. pr. krajno ime Dvor ostalo, medtem ko se je dvor že zdavnaj spremenil v grad. Tak razvoj označb lahko zasledujemo v zgodovinskih zapisih.

Ali so gradišča iz predslovenske dobe imela kaka specialna imena? Kako je bilo v tem pogledu z zgodnjerednjeveškimi dvorci? V listinah se javljajo dvorci (curtis, Hof) redko s samostojnim imenom, n. pr. Nivnhovun, češčeje pa se imenujejo po krajevnih imenih, po vaseh, naselbinah, v katerih območju so nastali. Vasi so v teh primerih starejše od dvorcev. Pri vsakem grajskem imenu bi bilo kajpak potrebno prepričati se, ali ga ni doseljeni plemič prinesel iz svoje domovine, dasi lahko popolnoma ustreza krajevisju nove domovine. Kaj je v primeru, kjer je grajsko ime več ali manj točen prevod slovenskega krajnega imena? Katero ime je starejše? Kdo je prevajal? Isti vzroki lahko ustvarjajo ista imenovanja samostojno — torej ne pod vplivom druge etnostne skupine.

Toda tam, kjer se pojavi v dobi nemškega gospodstva grajsko ime s slovenskim imenom, nas napotuje v nova razmišljanja. Ni to zgolj dokaz, da je bil tod slovenski živelj starejši od tujerodnih doseljencev; to neizpodbitno drži. *Ali ni bil morda tod že grad slovenskega plemiča, ki so ga dohitele nove, zapadnoevropske uredbe?* Prišlek se je, prišedši med Slovence, naselil ravno tam, kjer se je bil stoletja pred njim Slovenec, kajti plodne zemlje je bilo za oba dovolj. A v smislu novih institucij je predstavljal politični faktor izključno novinec; domačin, slovenski plemič, le tedaj, če je sprejel germanske novotarije. Čim se je temu podvrigel, si je lahko s privoljenjem svojega vrhovnega gospoda, sprva vladarja, pozneje deželnega kneza, zgradil grad in ga imenoval po kraju, kjer je prej gospodaril. *Torej grad s slovenskim imenom, ki ga je postavil slovenski plemič v času germanizacije slovenske zemlje.* Da pa je bila tudi nemška gospoda večša deželnega jezika, kaže primer najpomembnejšega koroškega vojvode, Bernarda Spanheima (1202. do 1256.), ki je na Koroškem l. 1227. pozdravil Ulrika Lichtensteinskega v slovenskem jeziku. Tem pomembnejše, ker se je rabila slovenska govornica celo ob tako svečanem trenutku, kakor je bil sprejem nesmrtnega pevca. *Zato: grad s slovenskim imenom, povzetim od bližnjega slovenskega kraja, je lahko postavil tudi Nemec.*

Posebno pozornost bo treba posvetiti zlasti imenom gradov, katerih določilna beseda je ime kake živali, n. pr. lev, tur, zmaj; sokol, ščinkovec. Od kod ime živali v grajskem imenu? Nekateri živali so se lahko zadrževale v okolici gradov v večjih skupinah in so se zatorej gradovi po njih imenovali. Da je bilo tako ime kot označba za rodni grad lahko prineseno s seboj v tujino, smo že omenili; v takih primerih je bilo malo verjetno, da bo ime novega gradu odgovarjalo resničnim krajevnim razmeram. Da pa bi bil n. pr. pravcati lev vzrok pri imenovanju gradu, najsi doma ali v tujini, si pač ne moremo misliti! Ako ne gre tu za osebno ime Leo, Leon (n. pr. Leonstein), ne kaže drugega, kakor da mislimo na heraldično figuro, po kateri je grad dobil svoje ime; grad je tedaj mlajšega nastanka nego tozadevni grb. Predvsem velja to za gradove, zgrajene od 12. stol. dalje, veka, ko je bil viteški stan zelo čislán, saj so se dale celo kronane glave poviteziti. Vsak vitez pa je imel svoj grb — pogosto je bila v njem upodobljena kaka žival ali samo nje del — po katerem se je ločil od drugega viteza, kar je bilo zelo potrebno zlasti na turnirjih, viteških igrah. Žival v grbu je predstavljala namišljeno lastnost vitezovo, vsaj onega, ki je podobo v grbu zasnoval; tudi indijanski totem ima podoben značaj: v njem se zrcali lastnost, sposobnost, ki se je je bil Indijanec posebno priučil v borbi z največjo učiteljico — naravo. Če pa se ime zelo starega srednjeveškega gradu krije s podobo živali v svojem grbu, tedaj lahko domnevamo, da je heraldična figura za raziskovanje grajskega imena, za njegovo starost, samo drugotnega pomena: starejše je ime gradu, mlajša pa podoba v grbu. (N. pr. Auersperg - Turjak na Dol., gl. Kroniko V., št. 1.)

• Okrajšave.

A. f. sl. Ph. = Archiv für slavische Philologie.

Car. = Carinthia.

Carn. = Carniola.

Gradivo = Fr. Kos, *Gradivo* za zgodovino Slovencev v srednjem veku.

Jaksch MC = A. v. Jaksch, *Monumenta historica ducaus Carinthiae*.

LZ = Ljubljanski Zvon.

Opombe.

¹ Jaksch MC III. št. 467. — ² *Gradivo* IV. št. 13, Jaksch MC III. št. 536. — ³ *Gradivo* V. št. 473, Jaksch MC IV. št. 1946. Po Jakschu je starejše ime za Bleiburg-Pliberk Livpidorf, ki se omenja že ok. 994. (MC III. št. 176), medtem ko se zdi Fr. Kosu (*Gradivo* II. št. 517), da je to najbrže vas Lipje na Koroškem nasproti Kamnu blizu izliva Krke v Dravo. — ⁴ Wutte, *Aus Bleiburgs Geschichte*. Car. 1928., 82. — ⁵ *Gradivo* IV. št. 127, Jaksch MC I. št. 78. — ⁶ *Gradivo* IV. št. 373, Jaksch MC I. št. 201. — ⁷ Na Koroškem imamo precej krajevnih imen, sestavljenih iz Grafen-: Grafenau, -bach, -berg, -dorf, -hof, -stein. — ⁸ *Gradivo* II. št. 70, Jaksch MC III. št. 10. — ⁹ *Gradivo* III. št. 395, Jaksch MC III. št. 496. — ¹⁰ *Gradivo* IV. št. 400, Jaksch MC III. št. 1004. — ¹¹ Gl. R. Müller, *Kleine Beiträge zur altkärntnischen Ortsnamenkunde*. Car. 1891., 144. — ¹² *Slavische Ortsnamen aus Apellativen*, št. 125. — ¹³ Zahn UV I. št. 460. — ¹⁴ N. o. m., 145. — ¹⁵ *Gradivo* IV. št. 7, Jaksch MC III. št. 516. — ¹⁶ *Gradivo* IV. št. 562, Jaksch MC III. št. 1132 k »1170—1180«. — ¹⁷ Gl. Lessiak, *Die kärntnischen Stationsnamen*. Car. 1922., 6. — ¹⁸ *Gradivo* IV. št. 177, Jaksch MC III. št. 749. — ¹⁹ Steph. Singer, *Kultur und Kirchengeschichte des unteren Rosentales*. Kappel 1934., str. 255. — ²⁰ Nasprotno pa je Nemeč, ne zavedajoč se, kaj pomeni holm, imenoval n. pr. Holm, kakor se je verjetno nekoč zvala Šmarna gora pri Ljubljani, Cholmberg (1314.), pozneje Kahlenberg. Gl. Jos. Novak, *Šmarna gora*. Ljubljana 1928., str. 7. — ²¹ *Gradivo* II. št. 532, Jaksch MC III. št. 189 k »c. 995. — c. 1005.«. — ²² *Gradivo* III. št. 11, Jaksch MC III. št. 205. — ²³ *Gradivo* III. št. 383, Jaksch MC III. št. 482. — ²⁴ *Gradivo* IV. št. 15, Jaksch MC I. št. 40. — ²⁵ Lessiak, n. o. m., 99. — ²⁶ *Gradivo* IV. št. 20, Jaksch MC III. št. 535. — ²⁷ *Gradivo* IV. str. 430, op. 6.; Jaksch MC IV. register, str. 923. — ²⁸ *Gradivo* IV. št. 855/XVII, Jaksch MC III. št. 1426/XVII. — ²⁹ Jaksch MC IV. št. 2921/XIV. — ³⁰ *Gradivo* II. št. 290, Jaksch III. št. 57. — ³¹ *Gradivo* II. št. 368, Jaksch III. št. 89. — ³² *Gradivo* IV. št. 610, Jaksch MC III. št. 1244. — ³³ Jaksch MC IV. št. 2466. — ³⁴ Müller, *Kärnten*. Car. 1893., 82—90; Lessiak, n. o. m., 96—97. — ³⁵ Steph. Singer, *Kultur und Kirchengeschichte des oberen Rosentales*. Kappel 1935., str. 22. — ³⁶ *Gradivo* IV. št. 855, Jaksch MC III. št. 1412. — ³⁷ Jaksch MC IV. št. 2495. — ³⁸ Car. 1893., 180. — ³⁹ Car. 1816., 21; 1893., 180. — ⁴⁰ *Altdeutsches Namenbuch*. — ⁴¹ Car. 1893., 179—185. — ⁴² Car. 1901., 21. — ⁴³ A. f. sl. Ph. XXVII, 146. — ⁴⁴ A. f. sl. Ph. XXVII, 412—424, XXXII, 183—189; Car. 1922., 62—65 (posebna izdaja). — ⁴⁵ Carn. n. v. VII, 155, 181—182. — ⁴⁶ A. f. sl. Ph. XXVI, 635—640, XXVII, 420—434, XXXI, 382—393; LZ 1914., 374—377, 459—465, 498—505, 563—571; 1915., 24—31, 66—72, 131—135, 211—217. — ⁴⁷ *Historična gramatika* II, 138—139. — ⁴⁸ *Razprave* I, 298. — ⁴⁹ *Gradivo* II, št. 259, Jaksch MC III. št. 43. — ⁵⁰ *Gradivo* II. št. 285, Jaksch MC III. št. 54—56. — ⁵¹ *Gradivo* IV. št. 267, Jaksch MC III. št. 900. — ⁵² Singer, n. o. m., 22. — ^{52a} Poznamo še en grad takega imena: 864 castrum Chezilonis (Kocljev grad, prvotno Pribinov grad, civitas Priwinæ) noviter Mosabure vocatur ob reki Zali na Ogrskem (*Gradivo* II. št. 195), kot munimen (utrdba) pa že ok. 840. (*Gradivo* II. št. 125). Je to najstarejši zgodovinsko izpričan grad z oznako burg na širšem, nekdanjem slovenskem ozemlju.

— ⁵³ *Gradivo* II. št. 172, Jaksch MC III. št. 27. — ⁵⁴ *Gradivo* IV. št. 22, Jaksch MC III. št. 539 k »l. 1107. — ok. 1120.«. — ⁵⁵ Gl. Car. 1908., 84—85. — ⁵⁶ Podobna grajska imena so: Ojstrica na Štajerskem ter Osterberg in Scharfenberg na Kranjskem. (Gl. *Kroniko* V., št. 1.) — ⁵⁷ *Gradivo* III. št. 376, Jaksch MC III. št. 488 k »1090«. — ⁵⁸ *Gradova Rož* in *Rožek* sta imela skupen matični grad. Gl. Singer, n. o. m., 57 d. — ⁵⁹ *Gradivo* IV. št. 192, Jaksch MC III. št. 766. — ⁶⁰ *Gradivo* IV. št. 528, Jaksch MC III. št. 1144. — ⁶¹ Jaksch MC III. št. 38. — ⁶² *Gradivo* IV. št. 605, Jaksch MC III. št. 1236. — ⁶³ *Gradivo* V. št. 456, Jaksch MC IV. št. 1927. — ⁶⁴ Singer, n. o. m., 5. — ⁶⁵ Gl. *Življenje in svet* XXIII, 315. — ⁶⁶ Singer, *ravnotam*. — ⁶⁷ Gl. *Življenje in svet*, n. o. m. — ⁶⁸ N. o. m., 89—90. — ⁶⁹ Singer, n. o. m., 58—59. — ⁷⁰ *Gradivo* IV. št. 527, Jaksch MC III. št. 1143. — ⁷¹ Jaksch MC IV. št. 2541. — ⁷² Jaksch MC III. št. 38. — ⁷³ Upravičen je sklep E. Klebla (*Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens*. Car. 1926., str. 9), da je fara Ras, ki se omenja l. 1106. (*Gradivo* IV. št. 20, Jaksch MC III. št. 535) fara Rožek na Koroškem, ne pa Razbor (Rasswald) pri Slovenjem Gradcu na Štajerskem, kakor so mislili Zahn, Jaksch in Fr. Kos v svojih listinskih zbirkah. Da pa se omenjeni podatek iz l. 1106. ne more nanašati na Sv. Jakob v Rožu, je razvidno iz dejstva, da se je tod še sredi 12. stol. nahajala samo kapela: capella sancti Jacobi, quae sita est in provincia que Rase dicitur. *Gradivo* IV. št. 640, Jaksch MC III. št. 1269. Zato je plebanus Johanes de Rase iz l. 1169. (*Gradivo* IV. št. 501, Jaksch MC I. št. 258, rožeški župnik. Tudi ime Fara za Rožek da misliti. — ⁷⁴ XXIII., 315. — ⁷⁵ Singer, n. o. m., 60. — ⁷⁶ *Gradivo* II. št. 438, Jaksch MC III. št. 138. — ⁷⁷ *Gradivo* II. št. 517, Jaksch MC III. št. 176 k »993. do ok. 1000.« — ⁷⁸ *Gradivo* II. št. 248, Jaksch MC III. št. 41. — ⁷⁹ *Gradivo* II. št. 467, Jaksch MC III. št. 150. — ⁸⁰ Lessiak, n. o. m., 56—57. — ⁸¹ Car. 1816., 21. — ⁸² *Frühkristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum*, 96. — ⁸³ Gl. Lessiak, n. o. m., 57. — ⁸⁴ *Gradivo* IV. št. 11, Jaksch MC III. št. 521. — ⁸⁵ *Gradivo* V. št. 706, Jaksch MC IV. št. 2172. — ⁸⁶ Car. 1816., 22. — ⁸⁷ Car. 1845., 24. — ⁸⁸ Car. 1819., 37. — ⁸⁹ Pintar. LZ 1915., 319; Ramovš. *Hist. gram.* II., 159; Lessiak, n. o. m., 67. — ⁹⁰ *Ravnotam*. — ⁹¹ *Ravnotam*, 67—68. — ⁹² *Gradivo* IV. št. 335, Jaksch MC III. št. 1377/V. — ⁹³ Car. 1818., 23.

Popravki

k razpravi »Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj«, *Kronika* V., št. 2.

Str. 107. desno, 25. vrsta od zgoraj, beri: »land- namesto »lond-.

Str. 107. desno, 27. vrsta od zgoraj, beri: loğ namesto loga.

Str. 108. levo, 5. vrsta od zgoraj, beri: Kovačičeva namesto Kovačevičeva.

Str. 109. levo, 22. vrsta od spodaj, beri: P̣tuj̣ namesto Petujb.

POPRAVKI

V 2. številki *Kronike* v članku »Dr. Anton Korošec — častni meščan ljubljanski«, kjer je podpisan za ves članek Silvo Kranjec, se je vrnila pomota. Prvi del v drobnejšem tisku je govor g. župana dr. J. Adlešiča na seji mestnega sveta, drugi del članka v večjem tisku pa je napisal g. Silvo Kranjec.

*

Zaradi pomanjkanja prostora bo izšla »Naša *Kronika*« v prihodnji številki skupaj za 3. in 4. številko.

»*Kroniko*« izdaja mestna občina ljubljanska, predstavnik dr. France Stelè, zalaga in tiska Učiteljska tiskarna, predstavnik Francè Štrukelj, za uredništvo, upravo in inseratni del odgovoren Pavel Debevec. — Ponatis člankov in slik dovoljen samo s pristankom uredništva. Rokopisi se ne vračajo. »*Kronika*« izhaja 4 krat na leto in stane za vse leto din 80'—, za pol leta din 40'—, za četrt leta din 25'—. Za inozemstvo din 100'—. — Posamezna številka stane din 30'—. Naroča se: Učiteljska tiskarna, Ljubljana.

PLIN
KURIVO
SODOBNOSTI

Mestna plinarna ljubljanska

Meščan, ki živi z duhom časa, uporablja za kuho in peko, likanje, pranje ogrevanje vode, centralne in druge kurjave enako kakor tudi obrtnik za lotanje, varjenje, sušenje itd. - le plin!

Resljeva cesta št. 28 Telefon št. 43-27

BIBLIOTEKA UNIVERZE
v Ljubljani

Učiteljska tiskarna

registr. zadruga
z omej. zavezo

Franciškovska 6

V Ljubljani

Telefon 23-12

Račun poštne hranilnice 10.761

je najmoderneje urejena in izvršuje vsa tiskarska dela od najpreprostejšega do najmodernejšega. Tiska šolske, mladinske, poučne, leposlovne in znanstvene knjige v enobarvnem ali večbarvnem tisku. — Brošure in knjige v malih in največjih nakladah. Časopise, vabila, proračune, vizitke, plakate, žurnale. Okusna oprema ilustriranih katalogov, cenikov in reklamnih listov. Lastna tvornica šolskih zvezkov. Šolski zvezki za osnovne, srednje in meščanske šole. Risanke, dnevniki in beležnice. Vse tiskovine za šole in društva (letake, lepake, izpričevala itd.) dajte v tisk Učiteljski tiskarni! — Zahtevajte cenike!

Izdeluje diazo-amoniak papir

»JASNIT« za kopiranje
načrtov, ki je 100 % domač
izdelek te vrste v državi
Lastna kopirnica